

Радојко М. Љубичић

**Државно учење митрополита московског Филарета
са основама Православне државотворности**

Србија, Београд, 2014.

Садржај:

	<i>страница</i>
Увод	1.
Православна државотворност	12.
Кратка биографија митрополита московског Филарета	41.
Порекло државе и власти	42.
Темељ интегритета и конституције (политичког) друштва	46.
Међународни односи и утицаји	51.
Аналитика друштва	56.
Хармонија световног и религијског кроз установу цара	65.
Закључак	76.
Референце	82.

Увод

Политикологија религије се изборила за своје место међу политиколошким дисциплинама суочавајући се са предрасудама и изазовима. Истина је била и остала најмоћније оружје. Схватање „да је религија последица привредне неразвијености и ниског степена образовања“¹ једна је од уврежених предрасуда. Изгледа да некима улазак религије у политиколошке установе и истраживачке центре универзитетске и академске представља непријатност и да им изгледа да се религији придаје исувише на значају. Али ствар је у томе, што политичка наука, ако жели да објективно и потпуно истражи политичку реалност, да разуме функционисање политичког система, и предвиди кретања у будућности, хтела – не хтела, мора да озбиљно проучава религије и њихов утицај на друштво и државу.

Наивно је схватање како је религија у древним друштвима служила да би објашњавала природне појаве путем надприродних сила, а да развојем науке више нема потреба за вером и да је она превазиђена. Религија има многе друштвене функције, а како ћемо видети и политичке, психолошке, итд. Значај религије за савременог човека је веома велики – хипер развој технологија и урбанизам створили су неочекивано отуђеност у друштву и многе друге негативне појаве – а тежња за богом, вечним животом, победом против смрти, апсолутном правдом итд показали су се као важан део људске природе који се са временом не мења. Једна од најразвијенијих и најсавременијих држава данашњице, Велика Британија, је формално правно теократија, јер постоји „државна англиканска вера“.²

Религија „... представља и вододелницу формирања многих нација и држава.“³ Можемо узети за пример Србе, Хрвате и муслимане који се разликују само верски, а етнички, по језику и другим чиниоцима су део исте целине - Јужних Словена⁴. Верски утицај није увек очигледан када је религијска структура хомогена, јер многе верске вредности и обичаје не примећујемо и сматрамо их нормалним, али када дође до већег прилива ино-верних имиграната или у областима сусрета религија ови утицаји нам постају очигледнији. Многи у западној Европи су постали свесни своје религије тек након прилива великог броја муслиманских досељеника, који су донели сасвим друге вредности, културу и обрасце живљења.

Ако узмемо за пример „... позицију цара у Јапану који се без шинтоизма не може ни замислити, ...“⁵ и многе друге добро познате примере европских хришћанских монархија можемо закључити да је монархија (као дијалектичко јединство религије и државних органа и функција) погоднија за политичке заједнице где је већина грађана верујућих и повољна је за постојање и развој религије у држави, док је републиканизам примеренији тамо где је већина атеиста, а животна филозофија скептицизам.

Прва „лабораторија Религија и политика“⁶ формирана је „под управом Оливијеа Кареа“⁷ „на Институту за политичке студије у Паризу“⁸. Затим је Америчко удружење за политичке науке АПСА формирало истраживачку секцију „Религија и политика“, а у Немачкој је основан „Институт за политикологију религије“ под исправним мотом „ко не разуме религију не може разумети политику“. „Тако је створена научна инфраструктура за формирање нове научне дисциплине у оквиру политичких наука.“⁹

¹ Мирољуб Јевтић, *Политички односи и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011., стр 9.

² Исто; стр 10.

³ Исто; стр 10.

⁴ Исто; стр 10.

⁵ Исто; стр 11.

⁶ Исто; стр 11.

⁷ Исто; стр 7.

⁸ Исто; стр 11-12.

⁹ Исто; стр 12.

Према расположивим подацима, следећи велики корак ка формирању признате и афирмисане научне дисциплине – а то је увођење у универзитетску наставу, изведен је први пут на ФПН (Факултету политичких наука) у Београду 1993. године; следећи су били Дуизбург у Немачкој, па Париз.¹⁰ „Прва дефиниција политикологије религије и први предмет истраживања дефинисан је на ФПН у Београду.“¹¹ Прва монографија на свету под овим називом и прва „научна ревија на енглеском језику под називом Политикологија религије“¹² угледали су светло дана прво на ФПН у Београду. На жалост ови импресивни подаци су недовољно познати нашој јавности.

Данас без познавања религије не можемо разумети сукобе (од којих су неки веома дуготрајни): Арапа и Јевреја, Ираца и Енглеза, тамилско-синхалески сукоб (хиндуиста и будиста), грчко-турски сукоб на Кипру, грађански рат у бившој Југославији 90-их, итд.

Професор Мирољуб Јевтић наводи у предговору своје књиге „Албанско питање и религија“ реалне чињенице које су утицале на развој дисциплине: „Данас, после иранске исламске револуције 1979. рушења Берлинског зида 90-их година 20. века, када је једну од водећих улога у разградњи комунизма играла римокатоличка црква, наглог пораста улоге православља у новорођеним државама ... постало је јасно да је религија поново на велика врата ушла у политику.“¹³

Можемо (или морамо) поставити једно важно питање: који су најзначајнији чиниоци који одређују политички систем и политику једног друштва? Раније је то често била религија (Средњи Век, стари Египат, Византија, итд). Да ли данас религија поново може бити главни стуб друштва и политике? Да ли савремени научно-технолошки развој (авиони, сателити, телевизија, рачунари, интернет, телекомуникације, итд) значе да је религија превазиђена? Ако људска душа, психа, ум има нека трајна својства, законитости (као што сви кичмењаци имају срце које пумпа крв и мозак као центар нервног сензорско-моторног система) да ли можемо рећи да као што људском телу (човек је неспорно психо-физичко или органско-ментално биће) су трајно неопходни ваздух, вода, храна, одговарајућа температура, итд – да аналогно томе човековој психичкој, менталној природи су насушно потребни: религија (бог), друштво, општење и афирмативне емоције (узајамност)? Ако је религија (бог) егзистенцијална људска потреба (која је безуспешно и трагично покушавана да се замени идеологијама и сличним утилитарним творевинама) онда устројство политичког система и у далекој будућности, а и политиколошка истраживања би морала да ставе религију међу своје приоритете. Ово је веома важно, јер покушаји да се човек и друштво науче на живот без вере могу личити на покушаје, из народне изреке, учења коња да не једе, да ради без хране – што се завршило смрћу коња. Покушаји замене религије сличним симболичко-идејним системом (који би био политички подобнији) су проверено опасни и знак су непознавања историје и психологије. Заиста, шта би за друштвене науке могло бити важније од проучавања утицаја религије на развој личности, устројство породице, структуру друштва и функционисање политике? Проблем настаје при покушајима да се изједначе природне и друштвене науке. Природне науке имају за свој предмет свет репродуцибилности и објективности: планете Сунчевог система, молекули, хемијске реакције, тектонске плоче, биолошко ткиво се увек понашају по истим законима, који се могу открити и искористити за изградњу и развој уређаја, система који олакшавају људски живот и повећавају моћ човека (над природом и другим човеком). Тело бачено са одређене висине увек пада истом брзином, атоми унутар молекула и протони и неутрони у језгру атома увек се привлаче и одбијају истим егзактним силама. Насупрот томе, свет друштвених наука је свет слободе у коме друштво или човек при истим условима доносе различите одлуке – два човека (чак браћа близанци) могу у потпуно истим

¹⁰ Исто; стр 12.

¹¹ Исто; стр 13.

¹² Исто; стр 13.

¹³ Мирољуб Јевтић, *Албанско питање и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011., стр 7.

условима имати различите поступке и развити се у различите и чак супротне личности. Воља умне, слободне личности и воља једног друштва нису предвидљиви – друштвене науке не могу донети законе који увек важе већ само правилности одређене вероватноће. Људска психа (и њен рационални и ирационални део) је нематеријална и нема опипљив састав нити се однос између чиниоца свести може поистоветити са односима међу молекулима у материји који се крећу увек по физичким законима без икакве слободе. Прогноzirати људско расположење је још теже него временске прилике (а прогноза је само вероватноћа).

Успон природних наука је импресиван, мада може угрозити егзистенцију човека на планети, ако није компензован савесном употребом и одговорношћу. Ипак, резултати и методе природних наука су непримењиви на друштвене науке, иако се могу користити као надахнуће и смернице.

Занимљиво је да савременим државама управљају правници, економисти, менаџери (из света друштвених наука) који некритички и наивно покушавају да успехе природних наука и високо-технолошких истраживања примене на друштвено-политичку структуру. То инжењери и физичари вероватно не би радили. Зар нису Исак Њутн, Декарт, Блез Паскал, Никола Тесла, Алберт Ајнштајн и многи други бриљантни умови света природних наука објављивали да њихова открића указују на бога створитеља, промислитеља и сведржитеља? Зашто је ово занемарено? Парадоксално је да су стројитељи друштвеног и политичког поретка у савремено доба се окренули атеизму као наводном друштвено-научном парњаку природних наука, као да атеизам значи рационалност и научност. Напротив! Упорни атеизам је идеолошка догма, а идеолошке догме су све пропале – совјетска бољшевичка атеистичка идеологија је одговорна за убиство неколико десетина милиона неистомишљеника.

Важно је установити: да ли је религија појава из света ирационалног или не? Наука друштвена јесте рационална, неутрална, систематска, објективна (колико је то могуће) што се тиче метода, али предмет не може бити искључиво рационалан. Не може се ирационално игнорисати или сматрати штетним. Напротив. Без ирационалних компоненти љубави, радости, спокоја, породичности, дружења, наде, вере, итд, људски живот би био неподношљив. Зашто се све патолошке појаве неоправдано називају ирационалним? Пре ће бити да су оне рационалне. Зар корупција, злочини, крађе, ратови због нафте и колонија и сл. нису чисто рационални? Они су заправо рационални и последица атрофирања и слабљења етичких и верских компоненти: савести, саосећања, морала, одговорности, људскости. Религија (вера) није ирационалана – она је и рационална и ирационална. Свето Писмо (Библија) још у Старом Завету на много места истиче и захтева од верника разумност, а чак су разумност, праведност и побожност скоро изједначени! Многи су то занемарили. По Хришћанству ум је центар и управљачки део бића, који се чисти, просвећује и изграђује Божијом благодаћу – то је ум који размева стварност, живот, људе, Бога и управља животом; а разум који решава техничке и математичке проблеме је другоразредан. Ум треба по Хришћанству да има свест, појам о целини света (свега).

Како не би даље улазили у ову занимљиву и неистражену област мора се приметити да се друштвене науке суштински, фундаментално разликују од природних онолико колико се изградња железничког моста разликује од васпитања деце и кувања ручка. Друштвене науке нису успеле још увек себи да поставе ограничења у смислу метода, предмета, поузданости прогноза, што је ризично – јер су комунистички једнопартијски системи 20. века (Совјетски Савез, Кина, Источна Европа, итд) засновани на „научном социјализму“, на друштвеним наукама схваћеним као анти-теистичким однели десетине милиона невиних живота оних који су осумњичени да, између осталог, гаје забрањена верска уверења, што је сматрано контра-револуционарним, реакционарним, анти-народним. Друштвене науке су избегле да озбиљно анализирају ове тоталитарне квази-научне и анти-религијске репресивне политичке системе. Зар смо заборавили искуство и запажање посматрача савременика из времена Француске револуције да се француски сељак без религије претвара у животињу? Радикални јакобински револуционарни анти-монархизам и анти-религиозност су донели гилотину која је на градском тргу одсецала главе неистомишљеницима; гилотина је смишљена како би се могло убити за што краће време што више противника просветитељске револуције. Да ли је то рационализам? Нисмо озбиљно схватили упозорење Достојевског: ако нема Бога све је

допуштено. Без Бога и етика се релативизује. Без Бога све је релативно, јер Бог је апсолут – тачка средишња у односу на коју се све мери.

Политикологија, дакле, мора да се обрати за помоћ, много више религији него природним наукама, наравно не методолошки, него ради открића нематеријалне људске природе и скривених друштвених сила. Искуство Хришћанства од две хиљаде година је огромно и не сме се занемарити. Занимљиво је и индикативно да су учења свих светитеља и великих теолога Првог миленијума Хришћанства и Православних светитеља другог миленијума у потпуном складу и комплементарности, укључујући и савремене светитеље, без обзира на велико растојање временско и просторно, припадност различитим народима, језицима, различитом образовању, итд.

Са друге стране учења великих мислиоца социологије, филозофије, политикологије и теоретски правци су често у нескладу, па чак и супротности и искључивости. Како онда можемо рећи да друштвене науке тврде било шта одређено уз такве супротности теоретских школа? Теорије друштвених наука стога и нису систем нити поредак, већ конгломерат односно поставка, изложба идеја, принципа, итд.

Хришћанство, пак, (први заједнички миленијум и други миленијум Православља) је непротивречна целина, систем, поредак. Хришћанство баштини и у методу сазнања и у предмету рационалност и ирационалност уз (важну) равнотежу ова два чиниоца.

Хришћанство слично овоме наглашава снажно равнотежу материје и духовног, телесног и психичког – иако је честа заблуда да религије занемарују и негирају важност материјалног. Они хришћански правци који су негирали материју и били анти-материјалистички су одлучно од врха Цркве, на званичним саборима одбачени као јерес! Хришћанство дакле учи осетљивој равнотежи материјалног и духовног, рационалног и ирационалног.

Француски просветитељи (енциклопедисти) 18. века који су понесени природно-техничким открићима покушали да примене банално, примитивно, пластично, бесловесно и некритички принципе парне машине и штампарије на људску етику и међуљудске односе снесу суштину одговорност за трагичне последице и нечовечне злочине свих анти-религијских система: гилотина, Аушвиц, гулази у Сибиру, итд.

Не смемо заборавити да је слеп, некритички, плиткоумни пренос Дарвинове теорије еволуције и природне селекције из света биологије на свет друштва и политике довео до квази-научних теорија над-човека, више аријевске расе итд, односно до схватања да је природно и чак корисно да виши, развијенији народи затиру и уништавају ниже и примитивне народе и расе, јер тако најспособнији остају да одрже опстанак људског рода. Посебно је опасно када једно-партијски и једно-умни тоталитарни систем учини једну квази-научну или полу-научну теорију званичним државним програмом (пример Трећег рајха).

Заблуде о природи човекове душе и друштва настају због априори предрасуда екстремног рационализма и анти-теизма. Практична политика се (по признању неких њених актера) бави освајањем и одржањем власти, манипулацијама и сл и при томе користи наравно разне параване и димне завесе како би ову суштину прикрила – при томе може доћи и до злоупотреба резултата друштвених наука и њихове вулгаризације и грубе инструментализације. Због тога однос универзитетских, академских установа према политици осцилује од синхронизације до оштрих сукоба. Снажан финансијски и патернални утицај државних структура на универзитетске и академске установе може у неким системима довести до губитка аутономије.

Данас се понекад и не примећује веома снажна повезаност науке и државе – ми живимо у државама универзитетским. Правосуђе, судство, адвокатура, парнице и закони су потпуно одређени правом као науком на коју монопол полаже правни факултет универзитета – то је државно право. Јавно здравство, запошљавање, напредовање, дијагнозе, терапије, операције, сви аспекти јавног здравства су потпуно одређени медицином као науком и њеним достигнућима. Науком се данас сматра све што има одређену форму публикације уз одговарајуће квалификације издавача и аутора. Јавно образовање (основно, средње и високо) је потпуно одређено универзитетом, актима универзитета и одлукама лица која морају имати квалификације потврђене од стране универзитета. Универзитет има апсолутну власт. Ко му се може супротставити? Није увек било тако, мада нам је данас тешко и да замислимо другачији

систем. Овакво стање ствари је великим делом последица потискивања религије из државног, јавног и друштвеног живота. Да ли се у томе претерало? Да ли је то донело и неке негативне последице? Наука и вера немају противречне интересе. Заиста је плитко и погрешно тумачење науке као људске делатности супротне религији; нити је циљ религије да оспорава науку и минимизира њен значај, али религија може помоћи да се научна достигнућа употребљавају опрезније и хуманије.

Друштвене науке могу много помоћи у настојању да се људски и друштвени феномени боље упознају и разумеју, али резултати су у сфери вероватноће и нису егзактни као код природних наука – то морамо имати у виду. Над људима се не могу правити експерименти као што то чине хемија или физика, нити би резултати таквог експеримента били увек исти, као што у физици и хемији мора бити. Смисао људског живота је у слободи избора животног пута, избору ставова и опредељења, слободном гајењу емоција различитих по врсти и интензитету према породици, народу, пријатељима, итд; религија нас подсећа да живот нема бесловесни детерминизам као што имају планете које се крећу око Сунца или електрони око атомског језгра, већ да се човек много пита и да има велико достојанство. Ту су ограничења друштвених наука – неутрон, интеграл и астероид не могу никад погазити природне законе, али човек и група људи могу погазити друштвене „законе“ тојест правилности, државне законе, обичаје и верске каноне. Друштвене науке могу да саветују, али не и да доносе друштвене и политичке одлуке – па чак ни породичне ни личне.

Друштвене науке се мање баве богом, а више религијом, заједничком вером у бога. Покушај да се друштвене појаве, правилности и везе објасне занемарујући религију као друштвену реалност је попут покушаја да се објасне птице и птичији лет занемарујући перје.

Треба нагласити да ако у једном друштву доминира религија то не значи да верски великодостојници доминирају над државним властима, јер свештенство нема право да мења религију, већ је чува – а власт се у таквом систему мора прилагодити доминантној религији, али не и свештенству.

Тема је огромна и неисцрпна. Парадокс је у томе што друштвене науке (начелно анти-догматске) имају могућност наметања својих резултата преко државно-просветног апарата, док религија (начелно догматска) нема ни приближно такве механизме. Држава и универзитет су данас једно, као некада држава и црква. Због тога критика државе често долази из неакадемских кругова, а критике универзитета скоро и да нема. Универзитет има и дисиденте – осим што продукује власт, он продукује и опозицију, али то не значи да је опозиција лоше власти потпуно исправна и праведна.

Религија утиче на политику не само преко свог верског учења, већ и тиме што се канонизују владари (као светитељи) и тиме се они показују као добар пример и узор како треба владати и како уредити односе у држави. Религија утиче снажно на владаре током живота, ако су они вољни да слушају, а тиме и на друштво. Тренутак када се одлучује о рату или миру и начин вођења рата су пресудни за друштва, државе – то су тренуци у којима лична верска уверења владара и верске карактеристике религије грађана често имају јак утицај. Једна од суштинских категорија је однос према људском животу и поштовање људског живота – ова категорија одређује умногоме да ли ће бити рата и како ће се водити и какав је однос према противнику, однос према поданицима, однос грађана једног према другом, па и према самом себи – без спремности на жртву нема ратног успеха. Јасно је да на све ово пресудно утиче вера. Овим поступком се могу анализирати и друге суштинске друштвене и политичке категорије, тојест колико су зависне од вере (у личном и друштвеном смислу).

Секуларизам је савремен феномен, који није настао спонтано како се често мисли. Одвајање цркве од државе је значило и одвајање вере од државе, односно државних закона и система. Наука и просвета су заузеле место религије, тојест место царице која седи на престолу поред цара – политичке власти. Доминантне државне групе су уместо друштвено-сталешких постале политичко-интересне (странке).

Друштвене науке често говоре да је Николо Макијавели извршио раскид нововековне науке са етиком, тојест одвојио је Нови Век од Срењег Века у коме су били сједињени у једно: вера, морал, друштво и држава. Макијавели је одвојио и политику од морала, а прави плодови овог историјског заокрета доћи ће 4, 5 векова касније. Политикологија религије би требала да се

бави постепеном маргинализацијом религије од Средњег Века и свим последицама по личност, породицу и друштво које то доноси.

Имануел Кант је својом филозофијом произвео тектонске поремећаје у свету науке и шире: у људској мисли уопште. Његов „идеализам“ је заправо негирање свега осим рационалног субјекта.¹⁴ Кант је овим ставом дао печат модерни; човек више није биће које истражује свет и своје место у свету, већ центар око кога се све(т) окреће; - или је чак сам субјект цео свет, изван кога су све само субјективни утисци. Маркс је Кантову филозофску мисао назвао „теоријом француске револуције“¹⁵, а она је науци донела промена колико и у политици. Др Вељко Кораћ наводи да је у Француској „филозофска револуција“ прерасла „у политичку“¹⁶, а то значи да друштвене науке имају у себи и нешто нормативног, иако се то декларативно одриче. Кант храбро наводи: „Време...по себи, изван субјекта, није ништа“¹⁷. Овим негирањем творевине и природе обесмишљен је и бог као створитељ света, а тиме је задат озбиљан ударац религији.

Ј.Г. Фихте је био „имресиониран Кантовим коперниканским преокретом од предмета сазнања према субјекту сазнања“¹⁸. Какве ово последице има на политику и друштвене науке, што је овде наше примарно интересовање? Огромне. То је К. Маркс већ потврдио. Кант је створио темељ индивидуализму, антропоцентризму и егоцентризму. Између осталог и бог је пао у ред ствари о којима (по новом начину) нема поузданих сазнања и које су само наши утисци. Индивидуални субјект постаје једина права реалност, док је све друго другоразредно; прво у филозофском свету онтолошке егзистенције; затим грађанин са својим правима постаје суверен уместо монарха; уместо теоцентричног система апсолутне етике, развија се антропоцентрични систем релативне етике; економски интерес појединца се уздиже изнад свих других колективних интереса; науке попримају све више својстава позитивистичких и емпиристичких; скептичност и утилитаризам разарају дотадашњи свет који се одржавао вером, поверењем и разним формама неинтересних заједница. Тешко је утврдити где је граница између филозофије и друштвене теорије, теорије и идеологије, идеологије и револуције које су већ конкретно стубови новог система потпуно супротстављеног Православној државотворности. Нарушена је целовитост друштва, јединство и хармонија, а безброј индивидуа се не могу никад потпуно усагласити.

Кант доноси и једно важно методолошко запажање које су нажалост многи превидели у својој опијености и заслепљености успесима природних наука и површној и трагичној жељи да се ови успеси просто (или примитивно?) пресликају на свет друштвених наука. Методолошки проблеми су изузетно важни при образовању наука, али на жалост и запостављени. Кант тврди да математика (а то значи и природне науке) исказује квантитативне односе и да је конститутивна, док, филозофија (и друштвене науке) имају квалитативне односе „не конститутивно, већ само регулативно“¹⁹. Што значи да за разлику од природних закона који су егзактни и трајни, друштвени „закони“ су само правилности које нам помажу у бољем разумевању и планирању друштвених токова, али нису апсолутно свеважећи. Методологија је кључна димензија друштвених наука која је раздваја од природних наука и других друштвених делатности – она уједно ставља и ограничења у сазнању и примени сазнања. Без јасне методологије теорије и концепти се могу злоупотребити у идеолошке сврхе и ради квази-научних тоталитарних система, што се у историји и дешавало. Ево још једне лепе потврде у Критици чистог ума: „Јер што се тиче природе, искуство нам даје правило и представља извор истине; али што се тиче моралних закона, искуство је (вај!) мати привида, те је за сваку осуду да законе о ономе шта треба да чиним узимам од онога што се чини, или да их тиме ограничавам ...“²⁰ Кант наводи и да морал и религија имају заједничке стубове²¹, а тиме религија у друштву добија више и на објективном значају.

¹⁴ Имануел Кант, *Критика практичног ума*, „Напријед“, Загреб, 1974, стр 90.

¹⁵ Имануел Кант, *Критика практичног ума*, „Напријед“, Загреб, 1974, Предговор Милана Кантрге, стр 23.

¹⁶ Имануел Кант, *Критика чистог ума*, БИГЗ, Београд, 1976., Предговор др Вељка Кораћа, стр V

¹⁷ Имануел Кант, *Критика чистог ума*, БИГЗ, Београд, 1976., стр 61.

¹⁸ Имануел Кант, *Критика чистог ума*, БИГЗ, Београд, 1976., Предговор др Вељка Кораћа, стр XXXII

¹⁹ Имануел Кант, *Критика чистог ума*, БИГЗ, Београд, 1976., стр 150.

²⁰ Исто; стр 232.

Он врши најопштију поделу света, свега на: природу, уметност и слободу, са тим што се природа сазнаје кроз разум и законитости, а слобода (овде је и друштво) кроз ум и крајњу сврху²². Овим је још једном постављена суштинска (епистемолошка и методолошка) разлика између природних и друштвених наука, чиме се показује погрешност моно-методолошког позитивизма просветитеља и свих других који су чинили теоретску и интелектуалну подлогу за француску и друге анти-религијске револуције. Веома је важно приметити да образовање, просветитељство у друштву и држави скоро никада не настаје из чисте и прости љубави ка ширењу знања и мудрости (иако се тако обично номинално наводи) већ ту има необјављених интереса, тенденција и намере да се кроз просветну инфраструктуру имплементирају одређене идеје и схватања: нпр софисти у античкој Грчкој, комунистички блок, итд.

Кант развија теорију „вечног мира“²³ на земљи, што је супротно Хришћанском ишчекивању Царства небеског, царства Христовог и схватања овог света као пролазног. Тако је Европа, а за њом и Америка, изгубила стрпљење да чека Христово вечно царство и почела сама да га зида (што подсећа на древно зидање вавилонске куле).

Разне филозофије, теорије и тумачења историје, нарочито у 19. веку, су посматрале Хришћанство, па чак и религију, само као једну фазу у развоју човечанства, која већ у њихово време почиње да гуши и успорава друштвени развој, који се све више окреће науци и материјалном. Међу овима предњаче марксисти. Оваква једнострана тумачења су послужила за развој тоталитарних идеологија 20. века које су донеле до тада невиђене злочине. Нарочито се показао погубним историјски, прогресивистички материјализам у комбинацији са дарвинизмом. Показало се да је религија нематеријална егзистенцијална потреба појединца и друштва.

Један од утемељивача друштвеног историјског прогресивизма, тојест еволуционизма је Г.В.Ф. Хегел²⁴. Хегелов концепт противречности који је продуктивни чиниоц и суштина природе стварности, примењен на друштвене проблеме значио је да друштво чине оштре супротности и да су оне корисне јер ће довести до превазилажења напетости и друштвеног прогреса. Тако су опозиционо супротстављање власти, сукоб класа, сукоб нација, итд, сматрани конструктивним и оправданим, чиме је поремећен дотадашњи владајући политички принцип хармоније и јединства.

Иако је религија потиснута добрим делом, али не потпуно, из просвете и политике, она је остала важна за живот човека као личности и за друштвени живот. Због тога политика покушава да остане у контакту са религијом, али на дистанци и по потреби. Политичке и академске елите су данас углавном секуларне, а вера је остала ствар цивилног друштва и приватних права. У време избора, криза, ратова и сл, политика посеже за верским аргументима (а понекад и за ауторитетима) ради кохезије, мобилизације и симпатија становништва. Политика и просвета (универзитетска) су свесни моћи и утицаја религије, али нису увек спремни да то признају.

Данас доминира либерално-демократски парламентарни концепт који је поставио науку и универзитет на место које је раније припадало вери и цркви. Црква и верници имају право да буду носталгични и да упоређују старо и ново време тражећи шта је тада било боље, а шта сада. Ипак, дуготрајне и озбиљне друштвене етике без религије нема, а таква етика је најбоље ограничење и самоограничење државних власти што и јесте један од главних императива либералне демократије.

20. век је показао да је човечанство, захваљујући наглом развоју природних наука, дошло до велике моћи експлоатацијом (до тада скривених) природних сила (атомских и других); али да је истовремено показало да није увек у стању да ту моћ контролише и разумно употребљава на корист људи – делом и због слабљења друштвене етике и религиозности. Ако нпр

---

²¹ Исто; стр 300.

²² Имануел Кант, *Критика моћи суђења*, БИГЗ, Београд, 1975, стр 76. и 87.

²³ Радмила Накарада, *Студије мира – зборник текстова*, Београд, 2008., 2. текст

²⁴ Георг Вилхелм Фридрих Хегел, *Историја филозофије 1*, БИГЗ, Београд 1975., стр 90.

аутомобил има мотор који може развити брзину до 400 км/ч онда мора имати и управљач, пнеуматике, шасију и кочнице који одговарају таквој брзини и снази мотора иначе може доћи до трагедије. Без религије, традиције и етике човек постаје опасно биће, слабе самоконтроле, површно, егоистично, усамљено, нестабилно, безосећајно. Ови процеси се могу пратити на нивоу личности, породице и државе.

Улога политикологије религије је веома озбиљна и одговорна: треба приказати друштво и политику онаквим какви заиста јесу; треба показати да се црква може одвојити од државе уставом, али појединац и друштво без вере практично не могу; треба храбро критиковати садашње стање у свету и показати које су алтернативе могуће; треба омогућити суштински дијалог народа различитих вероисповести како би се отклониле предрасуде, али без насилног поравњавања, сузбијања различитости; итд.

После напада 11. септембра помиње се све чешће у стручној јавности и у медијима концепт Семјуела Хантингтона - „сукоб цивилизација“, као можда и доминантна матрица обликовања светске политике у будућности. Треба истаћи да С. Хантингтон цивилизације раздваја на основу религије – цивилизација је категорија кроз коју се прожимају религија и политика. „Француски аналитичар Мишел Онфре“ и други говоре о сукобу „јудео-хришћанске“ и исламске цивилизације²⁵. Зашто не бисмо говорили о сарадњи цивилизација уместо о сукобу? Различитости цивилизацијске треба посматрати као богатство и лепоту света које треба неговати, а не разлог за мржњу, сукобе и одмеравање снага. Хантингтон одваја западну од Православно-словенске цивилизације којом доминира Русија - а за чије разумевање је веома важно проучавање Руске Империје у 19. веку у време митрополита московског Филарета, када је утицај других цивилизација био много мањи.

Политичке науке су избегавале и одлагале инаугурацију политикологије религије као дела своје свите, јер су главни теоретски правци занемарили или искључили религију из разматрања, али утицај религије је временом постао све приметнији, тако да би даље игнорисање верског чиниоца нарушило објективност науке.

Професор Мирољуб Јевтић истиче да је један од главних проблема политикологије да „свету саопшти какве су могућности коегзистенције политичких система формираних на различитим религијским традицијама.“²⁶ Што се тиче односа према религији западна цивилизација је остала усамљена, јер су друге цивилизације задржале близак однос према својим религијама, често и не видећи у њима ништа негативно – напротив. „... чињеница да је Запад због недостатка правих сазнања из политикологије религије обмањивао сам себе да цео свет једва чека да прекопира амерички начин живота и да ће створити секуларно друштво у коме религија неће бити важна.“²⁷

Треба поменути да политикологија религије није само политиколошка дисциплина, већ да она научно проучава религију и даје своје резултате заједно са другим дисциплинама и тиме развија научни поглед на религију. Посебно треба истаћи „да је за политиколога религије историја религије незаобилазна дисциплина“²⁸ Важна је и својеврсна религијска географија, тојест распоред религија и верника на Земљином шару; ови подаци нису потпуно прецизни и ту влада динамика због миграција, ратова, итд, али ипак су и ови подаци веома важни и помажу истраживања; „према последњим проценама хришћана има око 1.995.000.000 или 33,7 % укупног броја верника на планети.“²⁹ Када гледамо у даљу прошлост видимо јасно да: „се читава политичка структура не може одвојити од религије“,³⁰ али нам често промиче да видимо снажан, латентан утицај религије и када није формално, доминантан, службени чиниоц политичког система.

Треба истаћи да неки религијски појмови, категорије спадају у општу културу, а има и случајева када је њихово разумевање важан чиниоц разумевања одређене ситуације

²⁵ Мирољуб Јевтић, *Проблеми политикологије религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011., стр 7. и 8.

²⁶ Исто; стр 16.

²⁷ Исто; стр 16.

²⁸ Мирољуб Јевтић, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009., стр 25.

²⁹ Исто; стр 26.

³⁰ Исто; стр 12.

(контекста) или политичког обраћања, говора, језика (старог или новог) које укључује ове појмове. Понекад, исту личност или исти појам различите религије тумаче на различите начине, нпр, различито је схватање, упражњавање и богословско објашњење молитве хришћанске, јеврејске и исламске³¹; различито је разумевање исте личности патријарха Аврама, односно Аврахама, Абрахама³².

Методолошки оквир

Основна теза, односно хипотеза овог рада је:

Православна државотворност је од половине првог миленијума у пракси, реалности важан модел организације државног живота, а учење митрополита московског Филарета даје значајан допринос теоретском опису (дескрипцији) и експликацији.

Предмет основни: државно учење митрополита московског Филарета (1782-1867) – теорија државе.

Циљ рада: истраживање Православне државотворности, као цивилизацијског достигнућа и политичко-религијског система; систем устројства Православне државе у форми монархије. Форме, суштина и промене.

Посредни степен између циља и предмета: Руска Империја 19. века као историјска појава.

Секундарни циљ: подстаћи стручну и јавну дебату око предности и недостатака разних теоретских државних модела – аргументовано без теоретских монопола.

---

³¹ Кит Крим, Роџер А. Булард, Лери Д. Шин, *Енциклопедија живих религија*, Нолит, Београд, 2004, стр 472.-476.

³² Исто; стр 2. и 3.

Православна државотворност

(основна начела и генеза)

Један од утемељитеља Православне државотворности и кључних личности за разумевање овог политичког система је свакако цар Константин Велики. Боравио је у младости на двору императора Диоклецијана и ту посматрао прогон Хришћана, али то код њега није изазвало паганску ревност, већ велико поштовање према вери, оданости, достојанству и храбрости првих Хришћана³³. Он је прво као војсковођа са Хришћанским знамењем победио пагански Рим и императора Максенција 312. године (25.000 Константинових војника поразило је 170.000 пешака и 18.000 коњаника Рима што је потресло империју)³⁴ и донео Милански едикт 313. године којим су Хришћанству дате све слободе вероисповедања. Затим је основао нову престоницу на Истоку код мореуза Босфор, на граници Азије и Европе која је по њему добила име Константинопољ. Ту је почела изградња Православне Империје, Ромејског царства односно Византије. Константин је временом све више потискивао многобоштво, паганство и продубљивао повезаност империје са Хришћанством. Цар Константин је сазвао први Васељенски сабор, сабор свих епископа на коме је почело формулисање канона и формално исповедање вере и тиме јасније дефинисање Цркве. Тиме што је он као цар сазвао све-црквени сабор ради решавања чисто Црквених проблема, који су оптерећивали царство, говори јасно о дубокој узајамности државе и Цркве. Константин „проучава Свето Писмо, са епископима разматра догматске проблеме, пише читаве трактате на богословске теме.“³⁵

Под Константином Црква добија и државно покровитељство. Војни пораз Рима, пораз римске паганске религије, стварање нове престонице на Истоку и доношење едикта (конвенције) о верској толеранцији у Милану, а не у Риму говоре о очигледној жељи Константина да разбије дотадашњи неприкосновени централизам и апсолутну доминацију Рима у Империји – отворен је дуализам Истока и Запада унутар царства, а овај динамичан дијалог два различита цивилизацијска и политичка, а касније и религијска, погледа на свет и живот је наставио да даје тон развоју Империје, Европе па и света. Питање границе Истока и Запада, сарадње и сукоба ни до данас није решено. Занимљив је податак да је Константинова војска која је победила пагански Рим 312. имала на штитовима монограм Христов са прва два слова имена: „Х“ и „Р“ написаних грчком ћирилицом.

Важно је за нас то што Константин својим војничким, политичким и религијским делатностима практично укида систем четворо-власти, тетрархије (2 августа и 2 помоћника) и уводи монархију (власт једног). Овде је почетак сарадње, синергије државне и Црквене власти³⁶.

Константин је сазвао Први васељенски сабор Хришћанске Цркве 325. године у Никеји (Мала Азија) на коме се решавао проблем Аријеве јереси и донето је 20 канона. Сабором су ко- председавали цар Константин и са стране духовне јерархије двојица епископа: Осије Кардовски и Александар Александријски. Ово показује дубоко прожимање државе и Цркве³⁷. Цар Константин је 8. јула 321. прогласио недељу, дан Христовог васкрсења (и богослужбеног

³³ А.И.Брилијантов, В.В.Болотов, А.П.Лебедев, А.А.Спаски, Еп. Атанасије (Јевтић), *Свети цар Константин и Милански едикт 313. године*, ЕУО Епархије Жичке, Краљево, 2013, стр 349

³⁴ Исто; стр 448.

³⁵ Исто; стр 465.

³⁶ Исто; стр 485.

³⁷ Исто; стр 493.

окупљања Хришћана), за државни празник одмора када не раде судови, трговци, итд³⁸. Ово је један од примера снажног утицаја религије на живот друштва и државе. Са својом мајком Јеленом је подигао храмове немерљивог значаја: Храм Васкресења на месту гроба Исусовог, Храм рођења Христовог у Витлејему, Храм Вазнесења на Јелеонској Гори, прву Цркву Свете Софије (Божије Премудрости) у Цариграду, итд³⁹. Своју мајку Јелену је сахранио у новој престоници у Цркви Светих апостола, а ту је припремио и себи гроб, чиме је јасно повезао државу са Црквом и показао пут својим потомцима. Можемо претпоставити да је цар Константин желео да трансформише затечено паганско, уморно Римско царство у снажну, динамичну Хришћанску Империју и да је проценио како град Рим и латинска култура немају адекватан основ за овакав преображај, па се окренуо грчком, хеленском свету.

Симфонија државе и Цркве у Византији

Постоје три главна модела односа државне и Црквене структуре:

- 1.) цезаропапизам: потчињеност Цркве држави,
- 2.) папоцезаризам: превласт духовне власти над светском, и
- 3.) симфонија: консензус и савез државних и Црквених власти.⁴⁰

Појам уводи византијски император Јустинијан I; он у својој 6. новели наглашава свештенство и краљевство као два највећа дара од Бога људима, који проистичу из једног принципа и доводе у поредак људски живот.⁴¹ Ова „симфонија“ је била доминантан политиколошки и законодавни концепт, али и богословски. Држава се сматрала јединственим организмом који има своју душу (Цркву) и тело (државни органи). Најважнији чиниоци државе су цар и патријарх, који су на челу два под-система. Мир и благостање државе и поданика зависи од сагласности и јединства царске и патријаршијске власти – каже се у „Исагоги“ зборнику закона из 9. века.⁴² Несаливеност и нераздвојивост две власти одваја ову доктрину од цезаропапизма и папоцезаризма; ради се о сарадњи и заједничкој одговорности, без уласка једне власти у сферу надлежности друге.⁴³ Наш савременик, Тихомиров, овај модел назива најбољим решењем за односе државе и Цркве.⁴⁴

Симфонија претпоставља примену у свим сферама власти: извршној, судској и законодавној. Цар и сви његови, односно државни, чиновници били су чланови Цркве, а патријарх и сви верници су били држављани.⁴⁵ Основна јединица државне и Црквене управе била је град, а подели царства на провинције, одговарају Црквене митрополије. Византијски император је одржавао стално контакт са Црквеном управом, а постојао је и „референдариј“ као помоћник патријарха за директну везу са царем. Црквена и државна хијерархија су утицале отворено једна на другу кроз кадровска решења и процесе одлучивања. Државном социјалном службом (болнице, брига о старим лицима, сиротој деци, итд) руководио је епископ.⁴⁶ Император је имао одређен утицај на избор патријарха и то у последњој фази процеса.⁴⁷ Било је и случајева када је цар покушавао потпуно исконтролисати процес избора васељенског патријарха, али то

³⁸ Исто; стр 494.

³⁹ Исто; стр 495.

⁴⁰ Николин А., *Церковь и государство (история правовых отношений)*, Москва, 1997., стр. 15.

⁴¹ Flavius Justinianus Imperator, *Novellae*; ed. R. Scholl and W. Kroll, *Corpus iuris civilis*, vol. 3., Berlin: Weidmann, 1895 (repr. 1968). – Nov. 6 pr.

⁴² Грибовский В.М., *Народ и власть в Византийском государстве, Опыт историко-догматического исследования.*, СПб., 1897., стр. 342.

⁴³ Цыпин В., *Симфония церкви и государства // Православная государственность: 12 писем об империи.*, СПб., 2003., стр. 15.

⁴⁴ Тихомиров Л. А.О, *Монархическая государственность.*, СПб., 1992., стр. 151.

⁴⁵ Скабаланович Н.А., *Византийское государство и церковь в XI веке. Книга 2.*, СПб., 2004., стр 74.

⁴⁶ Бердников И.С., *Краткий курс церковного права. Вып. 2.*, Казань, 1913., стр 777.

⁴⁷ Соколов И.И., *О византизме в церковно-историческом отношении. Избрание патриархов в Византии с середины IX до начала XV века. Вселенские судьи в Византии.*, СПб., 2003., стр: 55 – 221.).

се сматрало негативним изузетком, који је критикован. Патријарх је имао одговорност за крунисање цара Византије (који је такође некада називан васељенским) – овај чин је од веома великог значаја за друштво и државу.

Свештеници и монаси су заузимали висока места у државној хијерархији као министри, разне дужности у централној и локалној управи, итд. Седницама Црквеног синода су присуствовали представници владе када се решавало о питањима везаним за државу. Најважније одлуке синода су ишле на одобрење императору. Државни чиновници су били обавезни да помажу епископима у спровођењу духовних норми и санкционисању њиховог кршења.⁴⁸ Епископи су имали и улогу надзора рада државних чиновника, па чак и највиших начелника, што је помагало ефикасности државне администрације.⁴⁹

Што се тиче судске гране власти: државни судови су се делили на грађанске и војне, а постојали су и специјални судови који су имали функцију блиску данашњим апелационим, тојет другостепеним или првостепеним за одређене категорије грађана.⁵⁰ Црквени и војни службеници су имали засебне судове одвојене од грађанских, што им је давало осетно на снази, угледу и самосталности. Сваки грађански процес могао је бити пренесен у епископски суд, а пресуде епископа су се признавале као званичне попут грађанских судова.⁵¹ Император Алексеј Комнин је 1086. донео указ да све спорове брачне, моралне и духовне природе решавају Црквени судови – жалбе на одлуку једног свештеног лица су се упућивале првој следећој вишој инстанци Црквене јерархије, а на одлуке патријарха, као и на одлуке императора, није била могућа жалба – изнад њих на земљи нема више власти.⁵² Постојао је и посебан Врховни суд Ромеја («вселенских судей ромеев» (οι καθολικοί κριταί των Ρωμαίων)) који су чинили 12 особа Црквеног клира које је постављао император, а њихова надлежност је обухватала све домене права, па чак и императора⁵³ – овај суд је радио по верском и световном законодавству. Заиста, ово је кристално јасан доказ потпуног прожимања државне и Црквене хијерахије и управе у хиљадугодишњем византијском царству.

Законодавна власт се одликовала сагласношћу државног права са свештеним канонима. Ако се догодила у неком случају несагласност, грађанин се обично приклањао пре светом канону него државном пропису. Страх од Бога и огрешења о Божији закон је надјачавао страх од грађанских санкција. Констанције II је на Миланском сабору 355. године изјавио (осликавајући тако своје време): „то, што је мени угодно – то и јесте канон.“⁵⁴ Ипак, већ 451. године, под притиском учесника 4. Васељенског сабора Цркве императори Валентинијан и Маркијан издали су конститутивни акт по којем се сви закони противни Црквеним канонима сматрају неважећим, не примењују се.⁵⁵ Император Јустинијан је октобра 530. године објавио да «божански канони имају силу не мању од закона»⁵⁶; а још конкретније је ово објавио у својој чувеној 131. новели (закону) из 545. године: «Објављујем, да свети црквени канони, донети или потврђени од четири света сабора, а именом – Никејским, Константинопољским, Ефеским и Халкидонским... имају ранг закона; јер догмати четири горе назначена сабора ми признајемо за свете списе, а њихове каноне чувамо као законе»⁵⁷ (Наравно, ово је проширено касније на још три потоња Васељенска сабора.) Јустинијан у предговору 137. новели каже да је власт над законима поверена од Бога императору, а то значи да Црквени канони и државни

⁴⁸ Бердников И.С., *Основные начала церковного права православной церкви*, Казань, 1902., стр 124.).

⁴⁹ Бердников И.С., *Краткий курс церковного права*. Вып. 2. (2. издање), Казань, 1913., стр 778.

⁵⁰ Jones A.H.M., *The Later Roman Empire 284 - 602. V.1.*, Baltimore, 1986., стр 484 – 494.).

⁵¹ Рудоквас А., *Очерки религиозной политики Римской империи времени императора Константина Великого.*, СПб., 2001., <http://centant.ru/aristeas/monogr/rudokvas/rud010.htm>.

⁵² Скабаланович Н.А., *Византийское государство и церковь в XI веке*. Книга 2., СПб., 2004., стр 68-69.).

⁵³ Медведев И.П., *Византийское право на заключительном этапе своего развития//Культура Византии XIII – первая половина XV в.*, Москва., 1991., стр 301.

⁵⁴ Медведев И.П., *Правовая культура Византийской империи.*, СПб., 2001., стр 82.

⁵⁵ Исто; стр 82.

⁵⁶ Troianos S. N.O, *Nomos und Kanon in Byzanz*, Wien, 1991., стр 79.)

⁵⁷ Медведев И.П., *Правовая культура Византийской империи.*, СПб., 2001., стр 81.

закони имају исти крајњи извор - у Богу, само се поверавају на чување и примену двема различитим, али (у случају Византије) сродним и органски везаним структурама.

Видимо дакле, да је принцип симфоније Цркве и државе, заиста био опште (конституционално) начело законодавне, извршне и судске власти, не само у теорији, већ и у пракси византијске државе. Повремена нарушавања симфоније су доводила спонтано до незадовољства и негодовања разних сфера империје које су већ прихватиле симфонију као део своје политичке културе и јавног консензуса.

Крајем Средњег Века цивилизацијска свест и Православна државотворност Православних народа, владара и државних елита (властеле) није била на таквом нивоу да би се родила солидарност и здружена одбрана од турских и средњо-европских завојевача, већ су међусобним сукобима и претензијама олакшале посао поробљивачима.

Византијски цар Мануил II Палеолог је 1400. године посетио најмоћније западне силе тражећи од њих помоћ у борби против Турака, том приликом је забележено да је равноправно разговарао са професорима француске Сорбоне⁵⁸. Он је тада морао прећутати разарање и пљачкање које су крсташи направили његовој држави 1204. године и полувековни прогон владајуће династије у Никеју у Малој Азији. Византију је неколико пута потресала идеја да се прихвати папска унија тојест врховна црквена власт римског папе како би се заузврат добила помоћ у одбрани Константинопоља – ипак ова унија би била духовна, морална и цивилизацијска смрт Византије што је већини грађана било јасно.

Немањићи

Један од најкритичнијих и преломних тренутака српске историје било је даривање краљевске круне Стефану Немањићу од стране римског католичког папе Хонорија III – очигледно је било пружање великих привилегија Стефану, али за узврат и везивање српске државе и народа за Ватикан. Стефан се око 1191. оженио са Евдокијом, чији је отац потоњи византијски цар Алексије III Анђел и ово је било снажно приближавање Византији; али, се потом развео од ње и оженио око 1207. Аном, унуком дужда Енрика Дандола⁵⁹, што указује на велики заокрет у спољној политици, а 1217. га је крунисао папски легат.

Растко Немањић, монах Сава, рођени брат Стефанов, прозreo је ову политичку манипулацију и далекосежност тог акта којим се у темеље српске државе у успону поставља католичка вера. Он стога, потпуно преокреће ток ствари (и историје) и одлазећи на дуго путовање у Малу Азију успева да задобије дипломатском и државничком мудрошћу аутокефалност (аутономију) за српску Цркву и право на Православног краља. Важна је улога манастира Жича који је посвећен за свети обред крунисања Православних краљева, у првом реду династије Немањића. Самим тим што је свети Црквени обред (ритуал) и државни чин крунисања (коронизације) вршен у Православном манастиру Жича, који је седиште српске архиепископије и то од стране Православног архиепископа, говори јасно да је тиме дефинитивно установљена Православна државотворност. Манастир Жича тако отелотворује јединство духовне и световне власти. То је велика победа Црквене јерархије на челу са првим архиепископом Савом и уједно не мали пораз Ватикана. Ово је од суштинског значаја за карактеризацију српске државности. Видимо да је први архиепископ Сава – Свети Сава – осим богословских знања поседовао изванредну државотворну способност, теоретску поткрепљеност, дипломатску вештину и дугорочну стратегију Православног и про-византијског усмерења народа и државе. Циљ архиепископа Саве је био да Православље и служба Богу продру у све делове и поре друштвеног и државног живота и тиме се трајно поткрепе сједињујући се са свакодневним животом, обичајима, етиком и менталитетом народа. Српска Црква је добила суштинску аутономију да сама бира своје епископе и поглавара чиме је дат снажан подстрек држави да играјује своју сувереност, наравно, уз

⁵⁸ Стивен Рансимен, *Пад Константинопоља 1453. године*, Кембриџ, 1969, стр 9.

⁵⁹ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, Српска књижевна задруга, Београд, 1999., Предговор, стр XI

подршку Цркве. Црква је добила слободу и од византијског цара и тиме је могла да неометано развија своју духовност и сакрално просвећивање народа. Краљ Стефан Првовенчани и његов син подарили су Жичи чак 57 села, планине, винограде и многе реликвије – чиме је савез додатно учвршћен. Архиепископ Сава је маја 1221. у Жичи крунисао свог брата Стефана за краља и тиме је, можемо рећи, крстио државу Србију, јер заиста је крунисање владара таквог значаја. Ово крунисање је тријумф Православне државотворности, а католичке аспирације као овим просторима су поражене (неочекивано) у последњем тренутку. Ово је значило и природно савезништво Србије и Византије на свим нивоима. Немањићи су тако за цивилизацијски центар изабрали Константинопољ, Цариград уместо Рима по питању вере, културе, уметности и државности. Стиче се утисак да запад то никад није опростио Србима. Одржан је исте године у Жичи и Црквено-народни сабор, а закључак овог сабора је познат у народу као Светосавски завет по коме се народ заветује на служење Господу Богу и чување Православне вере. Ово је важно, јер само крунисање није довољно, што се видело током вишевековног ропства под Турцима када није било српске државе, па чак је и патријаршија укинута, али је обичан, чак неписмен народ „упио“ и суштински апсорбовао Православну религију и поставио је начелом свакодневног живота, етике и државотворности која је привремено укинута, али је остала жива у народу кроз косовску епику, која је између осталог заветно сећање на Православну државотворност. Било је јасно још тада да се политички утицај самодржавног краља Стефана протеже много даље од формалних граница своје државе на цео српски народ, тада раштркан на много малих области, које су гледале на Стефана као на врховни национални ауторитет, на његову државу као на српски Пијемонт, а Жичу као на српску Аја Софију. Седам краљева династије Немањић је крунисано у Жичи, а данашњи грб града Краљева приказује 7 круна.

Стефан Првовенчани свог оца Стефана Немању назива „самодржац“⁶⁰, што је веома високо звање (користе га и руски цареви) и значајно за политиколошке анализе државног уређења. Нема сумње да је Стефан Немања уз помоћ сина Светог Саве утемељио Православну државотворност у Србији. Православље је била државна вера, а јереси хришћанске нису толерисане – поводом аријанске јереси сазван је државни-црквени сабор (крајем 12. века) коме су присуствовали монаси и велможе, а доминирали су велики жупан Немања и епископ Јефтимије.⁶¹ Сама форма сабора сведочи о хармонији и јединству државе и Цркве. Стефан Првовенчани пише Црквену биографију – житије свог оца Немање, а обојица су били задужбинари, пред крај живота су се повукли са престола и замонашили и обојица су канонизовани од Цркве као светитељи – религија је доминантна вредност и оријентација за њих. Не само то: обојица су живећи заиста Хришћанским животом постали и добри познаваоци богословља.

Свети краљ Милутин:

Када је византијски цар Михаило VIII Палеолог (1258-1282) склопио верску унију са папом и затим кренуо да је насилно спроведе међу свима Православнима на Балкану устао је против њега и успешно му се супротставио краљ Милутин Немањић.⁶² Рат између две Православне државе и два народа, иначе несрећан и противан Православној државотворности, био је у овоме случају нужан, а војска византијска којој су се придружили Татари и Турци била је поражена. Поразио је и бугарско-татарску коалицију у Браничеву и показао војничке способности, уздајући се ипак у Божију помоћ и молитве епископа.⁶³ Важно је истаћи да су тада велике и опасне сплетке и интриге око власти ускомешале владарске куће и најближе сроднике краља Милутина, брата Драгутина и сина Стефана, и да је ту веома неповољну и узнемирујућу ситуацију разрешило монаштво Хиландара, на челу са игуманом Данилом, својом помирителском мисијом.⁶⁴ Ступајући на краљевски престо заветовао се Богу да ће за сваку годину владања подићи по једну цркву, што је и урадио - за 40 година власти подигао је

⁶⁰ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, Српска књижевна задруга, Београд, 1999., стр 15

⁶¹ Исто; стр 37.

⁶² Архимандрит Јустин Поповић, *Свети краљ Милутин Бањски*, Свештена царска лавра Бањска, Бањска, стр 8-9.

⁶³ Исто; стр 11.

⁶⁴ Исто; стр 16.

чак 40 храмова. Уз поменутог Стефана Немању и краљ Милутин је велики и истински инвеститор, велики иметак је скоро сасвим уложио у разне подухвате духовне, хуманитарне, итд са дугорочном наменом – због чега је наилазио на неразумевање, али је историја показала да су обојца итекако били у праву. Између лоших крајности тврдичлука и расипништва, стоји златна средина промишљеног улагања у будућност.

Кнез Лазар Хребељановић и Битка на Косову Пољу

Након смрти цара Душана Стефана Немањића „Силног“ његов син и наследник Урош није био спреман да управља великом државом. Феудални обласни властелини, кнежеви су све више истицали своју самосталност и сепаратизам, а међу њима позитивни изузетак са осећајем државотворне одговорности и солидарности је био кнез Лазар Хребељановић. Он је био свестан велике опасности која прети од Отоманске империје и да само здружене српске феудалне кнежевине имају шансу да сачувају слободу. Повољна околност су висок морал и мотивација обичног народа да бране своју веру, идентитет и слободу. Велики испит духовни, државотворни и историјски је била 1389. година. Религија, држава и народ су се слили у једно биће које има само једну вољу, а то је: живот у знаку Крста или смрт у знаку Крста. Кнез Лазар је то изразио речима: земаљско је за малена царство, а небеско увек и довека. Ово је максима Православне државотворности – Православна вера је важнија и од земаљског живота и од државе. Пошто је Црква једини легални и легитимни израз вере, присутна је симфонија Цркве и државе. Потчињавање исламском царству се сматрало недостојним. Калкулације око реалног односа војних снага су постојале, али нису биле примарне – примарно је било духовно опредељење верности својој религији. Турска војска је било осетно бројнија. Судар два царства, две културе, две религије, две цивилизације 15. јуна по старом календару (28. по новом) је политички потресао тадашњу Европу и Малу Азију – то је један од најважнијих догађаја 14. века. Европа која је стрепела од инвазије Турака је одахнула. Погинули су на Газиместану српски кнез и цар Лазар и добар део српске аристократије и турски цар, султан и врховни верски поглавар Мурат. Обе војске су се међусобно уништиле, али је турска имала много веће капацитете за обнову, регенерацију. Српски народ и племство су показали историјску зрелост и озбиљност у привржености Православној државотворности. Свесно је плаћена веома висока цена да би се сачувала аутентична духовност и државност и да би се кроз ванредно узвишен чин Косовског боја пренели будућим покољењима као завештање, национални колективни тестамент. Кроз векове робовања под Турцима сећање на Газиместан и његове јунаке, усмена безбројна предања, Православна религија и строга епска етика су крепили становништво и очували идеју и вредност Православне државотворности, која је изникла 1804. године. Пожртвованост, храброст и одлучност војника, чувара вере и државе, из 1389. године су постали узор и историјски светионик свим следећим нараштајима. Опште опредељење тог времена је било: држава ће бити Православна или ће бити жртвована за славу вере и за задобијање вечног живота у Христовом царству небеском. Држава земаљска је у свести својих грађана иако вољена и са великом муком подигнута, ипак жртвована зарад добијања непролазне државе Христове. Срби су примером и позивом Исуса који је изашао на Голготу, изашли на српску Голготу Газиместан и на своје распеће. Ово је величанствен пример силне и озбиљне религиозности и доследности, тојест принципијелности. Религија Православна није тада схватана површно кроз плитку обичајност и патетику, већ је дубоко спозната од самих највиших носиоца државне власти до најнижих сељачких слојева - вера је била главни критеријум живљења, мишљења и вредновања. Она је освештала државност и надахнула државнике – Православље је било истински темељ етике, државе, породице, војске и друштвеног живота. Држава тадашња на високом ступњу привредне, административне и културолошке развијености развијала се око конститутивне осовине Православља. Овакав државни живот је одредио и однос према спољнополитичким појавама и изазовима. Затим су народ (претежно неписмени сељаци) кроз усмено предање и образовано свештенство и монаштво кроз живот Цркве чували кроз векове семе Православне државотворности са вером у његово поновно израстање из пепела.

Први српски устанак подиже Карађорђе Петровић на велики Православни празник Сретење 1804. године. Други српски устанак подиже Милош Обреновић 1815. године – није случајно да је то било на велики Православни празник Цвети код Цркве у Такову. Оба српска устанка и утемељење државе из њих су снажно прожети вером – без вере се живот народа тада није могао замислити, она је испуњавала све сегменте живота; ни мали послови нису започињани без молитве и вере, а поготово не устанак за слободу после дугог ропства.⁶⁵ Кнез Милош је имао посебну собицу богомољу; подигао је или обновио преко триста цркава и манастира, преко 150 разних државних здања, подигао око 350 школа – видимо у овоме јединство и хармонију задужбинарства, државотворности и просвете – ово је аутентични израз Православне државотворности за Србију 19. века. Основана је државна штампарија која је штампала и Црквене књиге. Милош Обреновић подиже позориште у Крагујевцу, градску библиотеку, природњачки и археолошки музеј, израђује урбанистички план Пожеге, апотеку, болнице, судове, финансира се издаваштво књига – дакле видимо да вера која је сједињена са државношћу не кочи и не омета развој државних, јавних и културних установа, већ напротив: утемељују се многе нове и развијају постојеће.⁶⁶ Србија је била под покровитељством друге велике званично Православне државе – Руске империје. Милошу Обреновићу је турски султан признао право наслеђивања, што је још једна важна установа Православне државотворности. Изградња цркава је за државу била државни, јавни посао исто као и изградња путева, школа, болница, касарни. То је време великих колебања и немира у западној и централној Европи и покрета против монархија, а за већу друштвену једнакост – истовремено Србија доживљава велики успон и релативни спокој. У то време се развија један покрет међу Хрватима, Словенцима и другим јужним Словенима, наизглед близак и сродан Православној државотворности, али ће се касније испоставити као њен велики противник – то је југословенство (илирски покрет).

Кнез Милош је својом практичном и успешном дипломатијом испољио још једно начело Православне државотворности – а то је лични однос према људима када је то могуће. Он се зближио и остварио пријатељске везе и односе поверења са најмоћнијим људима Отоманске империје тога времена. Био је омиљен због мноштва дарова, поштовања и љубазности са којима је приступао турским угледницима, па су и они у њему видели пријатну личност, а кроз њега и људски лик српског народа. Овако изграђен и хуманошћу обојен приступ превазилази хладан протоколарни однос ка државним функционерима и доноси одговарајуће политичке резултате.⁶⁷

Кнез Милош испољава и друге хришћанске врлине и вредности: скромност, смиреност и пожртвовање, што се види из једног писма видинском везиру Аги-паши: „Ја, Ваш роб, врло добро знам своју срећу и срећу мог српског народа. Добор нам је знана вредност бескрајне царске милости коју смо до овог часа уживали како ја, тако и наш народ ...“⁶⁸ Кнез Милош носи чак и турбан и назива себе Милош-бегом – чини и друге спољне манифестације у стилу турске политичке културе, али су његови државнички и политички потези усмерени ка све већој аутономији Србије и јачању њених установа.

Треба приметити да су до краја 19. века државе било доминантно религијске: Аустро-Угарска католичка, Отоманско царство муслиманско, Британска империја англиканско-протестантска, итд. Срби су под Турцима и Хабзбурзима били грађани другог или трећег реда и трпели су многе непријатности и намете као Православни. Стога је њихова жеља за ослобођењем и формирањем своје државе била велика. Јован Скерлић пише (описује се средина 19. века око 1850.): «У Новоме Саду жандарми хапсе српске жене, које се усуђују прати рубље на

⁶⁵ Вукадин Сретеновић, *Династија Обреновић (I) (Кнез Милош)*, НИГП Глас, Београд, 1990, стр 88. и 89.

⁶⁶ Вукадин Сретеновић, *Династија Обреновић (I) (Кнез Милош)*, НИГП Глас, Београд 1990, стр 153.

⁶⁷ Мирјана Маринковић, *Шта је писао књаз Милош турском цару и везирима*, Нова Европа, ЕССОС, Београд, 1996, стр 14. и 17.

⁶⁸ Исто; стр 47.

католичке празнике ...⁶⁹» - ово говори да је бечка империја заправо десна и наоружана рука папина, а и однос према Србима и ниво њихових слобода је јасан. Буја у то време национализам српске омладине у Аустро-Угарској и жеља за општим ослобођењем, али многи помињу и актуелне западне идеје о републици, секуларизму тојест „да је вера приватна ствар“ и ограничењу власти кнежева.⁷⁰ Место патријарха Јосифа Рајачића народни вођ постаје адвокат др Светозар Милетић. Почине и реформа писма и језика под утицајем Беча са циљем да се српска народна култура удаљи од Цркве и Русије – када је Ђура Даничић „као секретар Друштва српске словесности, почео писати седница мест „засједаније“, почастни члан место „почестни член“, савет мјесто „совјет“, из Попечитељства издаше строгу наредбу да се престане са тим „кварењем језика“⁷¹ ...“ Противник правописне реформе је био и Јован Стерија Поповић. Јован Београдац пише 1866. у Новоме Саду: „Србству, коме је православна вјера основа своје народности...са тим новачењем „удаљујемо од матере цркве“ што „само још девет писмена да се преиначе, па са свим у латиницу“⁷². Ови културолошки процеси задиру у питања религије и имају снажне политичке импликације.

Наполоен је у успону своје силе 8. јуна 1806. писао султану Селиму III да „српске бунтовнике, што их Русија посреднички држи и соколи“ треба уништити.⁷³ Бечки двор је на вапаје Срба у вези турског погрома после слома Првог српског устанка одговорио: „та раја мора сва помрети која се често буни“⁷⁴. Ово нам говори пуно о односу западних сила према обнови Православне државотворности на Балкану у 19. веку, негативан став осим Француске и Аустро-угарске империје су имале и Немачка и Велика Британија, тадашње велике европске силе (само са мало више дипломатског такта). Оне су ове процесе посматрале као аналогне Православној државотворности Руског царства и плашиле се да ће управо Русија највише користи имати од њих и да ће ако се ништа не предузме, Православни народи на Балкану после вишевековног ропства збацити јарам ослабљене Турске - болесника на Босфору, како се тада називала - и да ће формирати независне државе које ће по својој природи бити упућене на Русију, а то им је веома сметало. Пошто су многи народни великаши били побијени од стране Турака током Првог устанка 1804-1813. и нарочито током терора 1813-1814., значајан допринос подизању Другог српског устанка дали су попови и игумани манастира, који су имали велики утицај на народ. Кнез Милош Обреновић је изабрао дан почетка новог устанка – велики Православни празник Цвети недељу дана пред Васкрс.⁷⁵

Кнез Михаило Обреновић

Треба приметити једну важну ствар која често измиче пажњи аналитичара: југословенство је политички принцип супротан Православној државотворности, а само доказивање ове тезе захтева једну озбиљну научну студију или више њих. Истовремено било је током 19. и почетком 20. века озбиљних испољавања Православне државотворности у региону: црногорски краља Никола је изразио спремност да се одрекне престола у корист кнеза Михаила Обреновића; „Кнез Михаило је имао закључен уговор са Румунијом о узајамној помоћи и војну конвенцију са Грчком“⁷⁶ – а ни Православни живаљ у Босни и Херцеговини није, наравно, био заборављен; затим Букурешки уговор закључен између кнеза Михаила и Комитета бугарских емиграната у Букурешту 14. јануара 1867. године (касније потврђен од стране Скупштина бугарских делегата у емиграцији априла исте године у Букурешту) о томе

⁶⁹ Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност (1848-1871), Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба*, Просвета, Београд, 1996, стр 51.

⁷⁰ Исто; стр 120.

⁷¹ Исто; стр 296.

⁷² Исто; стр 303.

⁷³ Протојереј Александар Д. Средојевић, *Герасим Ђорђевић епископ шабачки, 1831-1839, и његово доба*, Богословски факултет, 2004, стр 31-37

⁷⁴ Исто; стр 31-37.

⁷⁵ В. Стојанчевић, *Историја српског народа V-1*, стр 100-102.

⁷⁶ Вукадин Сретеновић, *Династија Обреновић (II) (Кнез Михаило)*, НИГП Глас, Београд, 1990, стр 255.

да кнез Михаило буде заједнички владар Срба и Бугара и њихове заједничке државе.⁷⁷ Ради се о устоличењу државности на темељу византијских цивилизацијских и религијских вредности. Овај споразум је суштински и фундаментално различит (супротан) проглашењу Краљевине СХС 1918. године, које је пример етничке државотворности са аргументима територијалне упућености једних народа на друге и заједничких интереса. На жалост у историјски важним тренуцима, када се одлучује о новим облицима државности на дуже време, и када постоји реална слобода избора, веома ретко се обраћа пажња на политиколошке аргументе и правила државотворности, већ се често срља по интуицији и политичким мутним сентиментима, а то касније обично има веома негативне последице.

Кнез Михаило Обреновић се залаже за јачање привреде, смањење увоза, подизање јаке војске и друге пројекте који сугеришу смањење зависности и јачање функционалне самосталности државе. Створио је моћан „Новчани завод“ који је вршио разне финансијске послове и услуге, а поред фондова за школство, болничког итд били су и црквени и манастирски, што указује на блискост и прожимање Цркве и државе.

Још једна важна одлика Православне државотворности оцртава се лепо на контурама владавине кнеза Михаила – а то је другоразредност странака: оне и када постоје немају суштинску власт нити доминирају политичким животом, је су оне својом природом склоне сукобима мишљења, јарким дебатама, конфликтима програма и личности што нарушава спокој и хармонију свих чиниоца монархије.

Емотивна везаност кнеза Михаила и поданика је личила на везе које постоје унутар једне породице – преко личности омиљеног владара грађани су доживљавали цео народ као једну велику породицу, а државу као заједничку велику кућу тог народа. Овај психолошки сплет Православне кнежевине Србије на жалост је веома слабо истражен, а веома је важан. Он утиче на расположење и лојалност становништва, он је невидљиви друштвени консензус, залог политичке стабилности и одушевљења народа - спремност да се држава брани по цену живота. Из перспективе савремених либерално-демократских секуларних политичких система у којима је грађанин клијент, а власт координатор и регулатор административних функција тешко се могу разумети емоције грађана, а оне су важан политички и државни чиниоц и неизоставни део јавног мњења. Након вести о атентату на кнеза Михаила: „... свака кућа је истакла црни барјак. Три дана и три ноћи били су изложени кнежеви посмртни остаци. Покрај његовог одра прошло је у мимоходу, плачући стотине хиљада људи, жена и деце из свих крајева Србије, Босне, Македоније, Бугарске и Војводине. За време опела сав присутни свет, не само у Саборној Цркви већ и по улицама, клечао је, искрено жалећи Великог кнеза⁷⁸.“ Занимљиво је приметити да постоји чврста корелација између типа породице, односно модела који карактерише просечну породицу једне државе и типа, односно модела државне власти. Србија 19. века је била строго патријархална, такав образац породичности се сачувао од западних модерних утицаја током петовековног ропства под Турцима, па је и државна власт била такође таква – оно страхопоштовање и покоравање које се указивало домаћину куће, глави породице, указивало се и кнезу као глави народа и кнежевине. Занимљиво је пратити како временом промена структуре и односа унутар породице одговара променама структуре политичког система. Наравно ово је правилност, а не нужна веза.

Један од најспособнијих и најзрелијих државника Србије у 19. веку је свакако Јован Ристић – он је номинално политички оријентисан као прозападни либерал, ипак успевао да политичке идеале и практичне послове управи ка државном и народном интересу и да на домаћем плану примењује само оно што може донети плода. Он кнеза Михаила назива „Господарем земље“⁷⁹ што је титула који су имали руски самодржавни кнежеви и цареви – Јован Ристић ово не чини ради личних привилегија, већ свесно да би још више подигао политички ауторитет кнеза и тиме сузбио евентуална размимоилажења око важних државних питања тог времена (ослобођење Србије од Турака, итд).

⁷⁷ Исто; стр 253. и 254.

⁷⁸ Вукадин Сретеновић, *Династија Обреновић (II) (Кнез Михаило)*, НИГП Глас, Београд, 1990, стр 260. и 261.

⁷⁹ *Претиска између кнеза Михаила Обреновића III и српскога заступника у Цариграду Јов. Ристића 1861-1867*, Штампарија С. Хоровица – до Реалке, Београд 1897., стр VIII, Предговор Ј.Ристића

Постоји једна раширена предрасуда, чак и у научним круговима: да доминација религије у једном систему, повлачи за собом дубоку конзервативност, изолацију и статичност – али не мора да буде тако. Ево како кнез Михаило пише Јовану Ристићу далеког 21. јула 1862. из Београда у Цариград: „Тако н.пр. налазим, да је нужно више и подробније описати патње Хришћана у Турској, и то не тога ради, да аудиторитум, пред којим ћу ову беседу држати, већма подстрекнем; него странага света ради, који о овим патњама не има правога поњатија, и кога саучастије вреди много пути више, него неколико наоружаних баталиона⁸⁰“. Ово је ниво политичке зрелости и разборитости који иде далеко испред свога времена, а то се може рећи и за друге аспекте владавине господара Михаила.

Из обраћања Јована Ристића, једног од најмоћнијих и најумнијих Срба свога времена, кнезу Михаилу можемо наслутити каква је била политичка култура и друштвена хијерархија тога времена; он писмо започиње са: „Ваша Светлости, Премилостиви Господару!“⁸¹, а завршава са „Препоручујући се благовољењу Кнежевском, имам част бити Вашој Светлости верни и понизни поданик Јован Ристић 26. јула 1862. у Цариграду.“⁸¹

Јован Ристић још тада критикује: недоследност, странчарење и личне анимозитете у српској политици, а на жалост његове опомене су и данас актуелне.

Ради илустрације ондашње државности, поменимо и записе о мајору Михаилу Илићу из првог Српско-турског рата 1876. године који је са 30 година већ знао руски, француски и немачки језик и служио се литературом штампаном на тим језицима.⁸² Није ли то официр кога би пожелела свака војска и држава? Он је изданак поретка који је тврдо бранио свој идентитет, али је поштовао и друге. Мајор Илић је повратио морал и углед српске војске у тешким тренуцима и (иако је био писац и научник) погинуо предводећи своју војску у једној од битака – за њега и његову генерацију су у вредносно-етичком поретку родољубље, слобода и пожртвованост били изнад сваког образовања и иметка, па чак и изнад свог живота.

Забележено је у летопису Алексинца да је одзив на мобилизацију у ово време био преко 100%! То значи да се пријавило за борбу више грађана него што је позвано – и малолетни и старци. Такав је био морал и тако јака косовска етика и патриотизам. То је једна важна илустрација Православне државотворности.

Илија Гарашанин и Начертаније

Треба споменути и државотворни документ Илије Гарашанина „Начертаније“ (нацрт), настао под утицајем пољског грофа Адама Чарториског, који је пак био под утицајем Француске и Ватикана, које су преко словенског елемента тражиле уплив у српску политику и тежиле одвајању Србије од Русије⁸³. Начертаније је било званични државни документ. Преко грофа Адама Чарториског вршени су утицаји да се Јужни Словени интегришу и зближе са Француском и Енглеском – све ово је ишло линијом супротном Православној државотворности. Ипак, Гарашанин је мудро састављајући Начертаније избегавао све замке и контрапродуктивне савете Чарториског. Гарашанин је био за јаку наследну монархију, како би се избегло страна мешање при избору владалаца. Он је приметио у то време јединство и неподељеност народа, али и реалну опасност да поделе страначке и трвења интелектуалаца пређу на народ, што се на жалост и догодило⁸⁴. Закон о Скупштини из 1858. веома јасно показује да је Православље државна вера јер су посланици „по положају“ између осталих и „17 протојереја из округа и 4 „настојатеља“ манастира из епархија.“⁸⁵ Гарашанин жели мир, јединство и просперитет државе уз што мање политичких сукоба и метежа у народу.

Митрополиту московском Филарету би се вероватно свидело да има оваквог државника у Влади Русије. На жалост, у Србији има премало државника, а превише политичара у смислу политиканата, софиста. Треба приметити да акти који одређују положај и статус Србије у

⁸⁰ Исто; стр 15-16.

⁸¹ Исто; стр 19-21.

⁸² Љубомир М. Марковић, *Јунаци са Јавора*, Стари Град – друштво уметника, Београд, 1996., стр 13.

⁸³ Српска академија наука и уметности, Одељење историјских наука, „Илија Гарашанин (1812-1874)“, САНУ, Београд, 1991, стр 25.

⁸⁴ Исто; стр 107.

⁸⁵ Исто; стр 115.

првој половини 19. века осцилирају од међународних уговора (Једренски уговор), унутрашњих аката Отоманске империје до одлука саме српске покрајине – то су три нивоа који се прожимају. Гарашанин се стара за ослобођење српског народа од две велике империје Хабзбуршке и Отоманске, што нимало није лако. Гарашанин тежи обједињавању свих Срба у оквиру Турског царства у једну политичку заједницу; са кнезом Михаилом је још 1861. године израдио нацрт уговора о савезу између Грчке, Румуније, Србије и Црне Горе⁸⁶ што говори о намерама и активностима да Православна државотворност обухвати цео Балкан. „Гарашанинов заменик А. Николић је успео да у Русији добије 39.200 пушака и да их преко Румуније пребаци у Србију⁸⁷.“ Текле су припреме за успостављање српско-бугарске федерације. Србија је тада била логистички центар за ослобођење Бугарске. Гарашанин се залаже за националну државу која би бринула о правима и потребама етничких Срба и изван граница кнежевине. Не одобрава атомизацију српског етничког простора и стварање много малих, слабих државица, већ тежи територијалном укрупњавању и оснажењу – што је још један важан принцип његове државотворне политике.

Млади Срби школовани на западу по повратку у Србију су се окупљали око либералне странке, која је ширила разне западне идеје, трендове и утицаје као наводно „напредне“, а при томе долази до подривања и разграђивања начела Православне државотворности којих су се власт и народ држали више интуитивно и традиционално него свесно и плански. Докле су у народу били јаки: вера, обичаји, патријархалност, родољубље, култ Косовког боја и косовских јунака, епска етика и сл, дотле је и државност која природно и спонтано проистиче из њих била снажна.

Краљ Милан Обреновић

Приликом српско-турског рата 1876. године помоћ је дошла од руске државе, цара, руског народа и Руске православне цркве који су знали да подржавају не само Православни народ, већ и Православну државу⁸⁸.

Важно је приметити каква озбиљност, педантност и поштовање према сваком човеку и грађанину красе српску бирократију у време Другог српско-турског рата 1877-1878.; ево једног извештаја: „Укупан број наших губитака износио је 5410 људи (погинулих 708, рањених 2999, несталих 159, умрлих у болницама 1534)⁸⁹.“ На жалост данас када се говори о, на пример, жртвама логора Јасеновац, многи политичари и новинари себи дозвољавају грешке и незнање реда неколико десетина хиљада или чак неколико стотина хиљада људи, жртва. Руска дипломатија је прихвативши концепт Велике Бугарске, прешла танку и префињену линију између Православне државотворности и етничког национализма уз примесе непромишљених геополитичких шпекулација. Српска дипломатија је направила вероватно још већу грешку тражећи аутријско покровитељство и заузимајући неодређен став према Руској империји.

Кнез Милан Обреновић је увео обавезу служења војног рока и основног образовања⁹⁰.

Равнотежа права и дужности је још једно важно својство.

Краљ Милан није био потпуно свестан одакле држава и власт црпе легитимитет и ауторитет, што се види по озбиљном сукобу који је имао са епископима и насилном решавању питања духовне јерархије⁹¹.

Од 1881. почиње знатно јачање утицаја и политичке снаге странака (либерална, напредњачка, радикална, а затим социјалистичка, итд) које су често биле заражене својеврсним фанатизмом и острашћеним партикуларизмом, не ретко идејама револуције и радикалне, анти-системске

⁸⁶ Исто; стр 163.

⁸⁷ Исто; стр 201.

⁸⁸ Вукадин Сретеновић, *Династија Обреновић (III) (Краљ Милан)*, НИГП Глас, Београд, 1990, стр 93.

⁸⁹ Исто; стр 107.

⁹⁰ Исто; стр 137.

⁹¹ Исто; стр 142-143.

критике по принципу: што лошије стање у држави и што веће незадовољство, тим веће шансе да ми и наше идеје дођемо на власт. Ово је деловало веома неповољно на Православну државност Србије. Новинарство је запљуснуто простакулом, распуштеношћу и вулгаризмом уз мноштво увреда никаквог кредибилитета. Обрачуни између странака су досегли незамисливе размере: било је десетине мртвих, спаљивана су имања активиста, итд⁹². Све ово је срозавало достојанство и културолошки ниво политичког живота Србије, што је имало своје последице.

Још једна велика грешка и акт противан Православној државотворности био је бесмислен и непотребан рат Србије и Бугарске 1885. године који су неки називали и „грађански рат“⁹³. Скоро нико није ни разумео разлоге за овај рат, добросуседски односи два Православна словенска народа су нарушени, а планови о заједничкој држави потопљени. Овај сукоб је и грех, али краљ Милан се дистанцирао од Црквених великодостојника и изгубио из вида духовне и цивилизацијске аргументе и обзире.

Занимљиво је да је одлуком Министарског савета 23. јануара 1878. у Београду⁹⁴ заузет неочекиван став да је боље да Босна и Херцеговина буде под влашћу Турака него Аустроугарске, јер се сматрало да ће се у том случају лакше ослободити касније када се стекну услови. Британско дипломатско представништво у Београду у извештају државном секретару, лорду Вајту Дербију, 10. фебрура 1878. наводи: „Чак и у питању Босне Његово Кнежевско височанство је било најотвореније упозорено против могућности било каквих проширења на тој страни“⁹⁵. „Србија је тада била мала кнежевина око које су се налазиле велике области насељене углавном већински српским становништвом: нишка, новопазарска, косовска, старо-српска, Босна и Херцеговина, итд; српски народ у овим областима поднео је векове без државе уз многа страдања, али је кроз Православну веру сачувао свој идентитет и косовски завет, демографску (веома висок природни прираштај) и културну снагу и аутентичност, породично-друштвени микро-систем те је жељно и нестрпљиво ишчекивао ослобођење, али су велике европске силе биле против стварања јаке српске државе на Балкану, а српска дипломатија невешта и неискусна правила је грешке.

Однос према краљици Наталији, мајци краља Александра, био је веома лош и суров. Она је због про-руских ставова протерана из државе - иако је била краљица!, што је редак случај у историји - и насилно одвојена од сина, како не би утицала на њега. То је урадила про-европска, про-аустријска влада тадашњих радикала. Они који су покушали да је заштите били су убијени од стране војске и полиције. Овај чин је узнемирио грађане, односи поданика према краљу и влади су нарушени, и њиме је уздрмана Православна државотворност.

Краљ Александар Обреновић

Веома важно питање монархије (једно од најважнијих) је венчавање припадника краљевске или царске породице. Са једне стране удаја принцезе или женидба младог принца престолонаследника су догађаји који ретко кога остављају равнодушним, они помажу да се обнови и оснажи емотивна повезаност владарске куће и поданика и да се развију политички сентименти, такође врло је сложена комбинаторика крвног повезивања (орођавања) владајућих кућа разних држава и не ретко ројалистички брак има димензију државне дужности и мисије више него личних симпатија. Са друге стране, не одобравање брака од јавног мњења или одсуство потомства, принова у породици после неког времена, изазива незадовољство грађана и слаби ауторитет владара. Наравно, свега овога су поштеђене републике. Брак краља Александра Обреновића са 12 година старијом удовицом Драгом Машин и при томе нероткињом, која је лажирала трудноћу, уздрмао је династију и био један од главних повода за мајски преврат⁹⁶.

⁹² Исто; стр 219.

⁹³ Исто; стр 204.

⁹⁴ приредили: Михаило Војводић, Драгољуб Р. Живојиновић, Андреј Митровић, Радован Самарцић, *Србија 1878. документи*, Српска књижевна задруга, Београд, 1978., 32-33.

⁹⁵ Исто; стр 44-45.

⁹⁶ Вукадин Сретеновић, *Династија Обреновић (IV) (Краљ Александар)*, НИГП Глас, Београд, 1990, стр 156.

Аустријска дипломатија је правилно оценила да су код Срба страначке страсти јаче од државне идеје⁹⁷ – Срби су сами много пута рушили насилно и сурово своју државну власт и државу и тиме поништавали достигнућа и доводили у питање свој суверенитет који временом, због дисконтинуитета, одсуства општег консензуса, енормне корупције, рутинизирања политичких злоупотреба јавног положаја и немилосрдних егзибиција са државном касом - све више бледи. Разуларене и дубоко острашћене странке само су додатно погоршале стање.

Православна државотворност Русије

Што се тиче Православне државотворности Русије један од важних момената је била реформа цара Петра Великог: он је одредио нову престоницу географски много ближу западу и само германско име Санкт-Петербург довољно говори; сузбијао је руску народну и културну традицију насиљем и уводио западно-европске стандарде; нову престоницу је изградио плански (гринфилд инвестиција) са великим трудом, игноришући погодности дотадашњих градова; али је и осавременио војску и администрацију и унео компетитивност и ефикасност у дубоко кознервативну средину⁹⁸. Старија престоница је била Москва и њено средиште комплекс „Трећи Рим“ који обухвата Кремљ, Црвени трг и Цркву Василија Блаженог (која је и данас симбол Москве због своје старости и лепоте). Без разумевања идеје Трећег Рима не можемо разумети руску државност. Други Рим је био Константинопољ, а по његовом паду престоница нове Православне империје и духовно-културолошки центар постаје Москва. Руско самодржавно царство се развија и духовно усмерава да буде потпуно независно од западног Хришћанства и да све своје потребе и проблеме решава уздајући се само у Бога и у себе. Са оваквим сазнањем Црквени поглавар је стављао цару круну на главу и постављао га на његов самодржавни престол. Москва је и трећи Јерусалим, али објашњавање тога захтева посебну студију. Сви други Православни народи и државе (осим Грузије) су покорени од стране муслимана или католика тако да је Москва узданица и престоница целог Православља – нада у ослобођење. Не може се избећи и један теократски поглед на тадашњу ситуацију. Брак Ивана III и Софије Палеолог (братанице последњег византијског императора Константина IX) 1472. по паду Цариграда је један од кључних аргумената теорије о Москви као трећем Риму⁹⁹ – али неки то оспоравају¹⁰⁰. Многи савременици су само постојање Православног царства сматрали довољно важним и вредним и без додатне легитимизације наслеђивањем Византије¹⁰¹.

Богословски, теолошки гледано Први Рим је имао првенство само као први епископ међу једнаким епископима (принцип саборности), али политичка тумачења државне стране Рима (првог, другог и трећег) су отишла много даље у давању привилегија и права државној власти. Даље импликације доводе нас до формулације да се ради о ромејском царству руске народности¹⁰². Доживљај Русије као наследнице државности, културе, уметности, цивилизације и душе Византије је умногоме ублажило жалост и меланхолију због њеног пада¹⁰³. Чувена је и карактеристична реченица: два Рима су пала, трећи стоји, четвртог неће бити¹⁰⁴.

⁹⁷ Вукадин Сретеновић, *Династија Обреновић (III) (Краљ Милан)*, НИГП Глас, Београд, 1990, стр 221.

⁹⁸ Ранчин А. М., „Теорија «Москва – Трећи Рим» и ее место в русской культуре XVI-XVIII вв.“, <http://portal-slovo.ru/authors/139.php>, стр 1.

⁹⁹ Петрухин В.Я., *Древняя Русь. Народ. Князья. Религия // Из истории русской культуры.*, М., 2000. Т. I. (Древняя Русь). Стр. 333.)

¹⁰⁰ Ebbinghau A., *Reception and Ideology in the Literature of Muscovite Rus' // Culture and Identity in Muscovy, 1459-1584.*, Moscow, 1997, (UCLA Slavic Studies. New Series. Vol. 3). P. 70, стр. 326, 330-332;).

¹⁰¹ Гольдберг А.Л., *Три «послания Филофея» (Опыт текстологического анализа) // ТОДРЛ. Л., 1974. Т. 29. С. 68-96; Синицына Н.В., *Третий Рим: Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV-XVI вв.)*. стр. 140, 153-165*

¹⁰² Колесов В.В., *[Комментарии к посланиям Филофея] // Библиотека литературы Древней Руси.*, СПб., 2000., Т. 9. Конец XV – первая половина XVI века. стр. 539-540;).

¹⁰³ Синицына Н.В., *Третий Рим: Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV-XVI вв.)*, стр. 267;).

¹⁰⁴ *Библиотека литературы Древней Руси. Т. 9. стр. 304.*

В.М. Живов, Б.А. Успенски и други аутори називају концепт Трећег Рима „религиозно-политичком идеологијом¹⁰⁵“; ово није најпрецизнија дефиниција, али је ипак велики искорак напред за политикологију ка бољем разумевању државног система Руске Православне монархије.

Цар Алексеј Михајлович тежи у суштини поновном рођењу Византијске империје са центром у Москви као васељенске монархије, обједињујући у једну државу све Православне. (*Алексеј Михајлович стремится в принципе к возрождению Византийской империи с центром в Москве как вселенской монархии, объединяющей в единую державу всех православных...*¹⁰⁶). Видећемо у наставку колико се овај религијски идеал косио са (гео)политичким интересима западних сила. Атрибути «константинопољског василеуса» сигурно и да утичу позитивно на политички легитимитет владара. Ово је битно из перспективе интеграције веома великог пространства које заузима руско (источни Словени) становништво уз назглашен историјски регионални аутономизам и веома велике тешкоће признавања једног доминантног политичког центра. Од Московског царства до (све)руске Империје пут није тако лак, као што изгледа на први поглед¹⁰⁷. Не треба испустити из вида да је дуго по паду Византије, московски поглавар Православних Руса био са титулом митрополита испод ранга патријарха Цариграда, па је доктрина Трећег Рима омогућила установљење московског патријарха на Сабору 1589. године, што је повећало ауторитет крунисања и целог царства. Религиозни елемент је овде примарни и пресудни за дефинисање Москве, јер култура и уметност Словена су остали неспорни¹⁰⁸.

Као што је душа доброг човека у сагласности са душом Божијом, а душа лошег човека несагласна души Божијој, тако исто добра, хришћанска држава је у сагласности са вечитим Царством Божијим, а лоша држава је у супротности са њим.

Занимљиво је да је Филотеј у 16. веку за пад Византије изгледа узимао не годину пропасти државе и улазак турске војске у Цариград 1453., већ годину Фераро-Флорентинског сабора на коме је византијски клер прихватио унију са папом 1438-39. године¹⁰⁹. Вечност метаисторијског Римског царства се изводи, између осталог, и из тога што је Исус Христос уписан као новорођено дете при попису у списак држављана Рима, тојест поданика императора Августа. Сва хришћанска царства кроз историју се сливају на крају у руско, московско¹¹⁰.

Црква је дефинисана богословски као тело Христово, а Исус је глава Цркве – једна крв тече кроз главу и тело, она даје живот телу и свим ћелијама, тојест сваком вернику, то је крв Христова односно благодат Божија. Да ли се онда Православна држава може окарактерисати као тело Цркве, као њене руке и ноге, штит и плуг, утврђење и дом? Православна држава може допринети много просперитету Цркве и народа, али Црква се некада радије одлучује на уздржавање од општења са државом и ризикује велико страдање (наизглед до затирања) пре него на било какав компромис по питању истина вере, тојест Божијег закона. Држава некада може бити десна рука Цркве, а некада и рука целата која ставља нож под грло – али у оба случаја Црквено исповедање вере мора остати непромењено. Срећан брак државе и Цркве је пожељан и потребан народу, али не по цену губитка истините вере. Црква без подршке државе личи на удовицу, али и удовице живе, преживљавају и опстају упркос свом несрећном положају. Ако се појави благоверни владар или још боље династија, Црква их васпитава,

---

105 Живов В.М., Успенский Б.А., *Царь и Бог (Семиотические аспекты сакрализации монарха в России)* // Успенский Б.А., *Избранные труды. Изд. 2-е, испр. и доп.* М., 1996. Т. 1: Семиотика истории. Семиотика культуры. стр. 222.

106 Ранчин А. М., *Теория «Москва – Третий Рим» и ее место в русской культуре XVI-XVIII вв.*

107 Успенский Б.А., *Восприятие истории в Древней Руси и доктрина «Москва – третий Рим».*, стр. 104.

108 Беляев Л.А., *«Семихолмная Москва» как историографический феномен // Сакральная топография средневекового города.*, (Известия Института христианской культуры средневековья), М., 1998., стр. 64-73.

109 Колесов В.В., *[Комментарии к посланиям Филофея]*. стр. 541.

110 *Библиотека литературы Древней Руси. Т. 9.* стр. 298.).

саветује и благосиља као велики дар Божији за добробит целог народа и државе. Ове чињенице су важне за разумевање односа државе и Цркве.

Петар Велики је све ово свесно делимично нарушио: он је желео да настави континуитет Римског царства, али маргинализујући сакрални аспект и тиме је нарушио Православну државотворност под утицајем запада. Дуалитет Москве и Санкт-Петербурга је заправо сукоб или раскорак два државна концепта и две културе, две филозофије живота које су заправо могле и требале да кроз дијалог и боље разумевање дају конструктивнији допринос царству. Први руски цар Иван IV Васиљевич Грозни је полагао доста на континуитет своје династије и свог царства са Византијом тражећи у томе јак извор легитимитета и наглашавајући даривање царских реликвија византијског императора Константина Мономаха руском кнезу Владимиру Мономаху. Тада је крунисање извршено у Кијеву, а касније је достојанство пренето у Москву. Овај пренос престонице Православне државотворности са грчке на руску народност има у себи многе религијске конотације и аспекте – ово су потврдили тадашњи архијереји грчки, потоњи светитељи. Иван Грозни је полагао пуно на родословље, наслеђивање и континуитет¹¹¹. Он је један од великих стубова руске Православне државотворности. Иван Грозни је из редова монаштва установио „опричнике“ – који су имали улогу државне службе унутрашњих послова, тојест полиције. Они су били важан ослонац у владању верно слушајући цара и сматрајући ту службу благословеном и општекорисном, а истовремено не губећи из вида обавезу поштовања Православних канона. Како се овај важан историјски феномен може разумети апстрахујући или занемарујући религијску компоненту?

Цар Константин је руководио изградњом Константинопоља придајући томе велики значај и назвавши га „Нови Рим“¹¹². Ово двоструко измештање Рима и двострука селидба престонице империје има много разлога и димензија, а једна од најважнијих је да уколико се народ и власт погорде и прозлобе те покваре чистоту и истинитост вере и при томе још дозволе неморал у личном, породичном и јавном животу Божија милост и слава ће их напустити и преселиће се у други народ и у друге крајеве. Није ли ово и поука која се може применити и на Израелце, јер је Јерусалим био не само духовно-религијски центар, већ и престоница моћног Давидовог и Соломоновог царства у време правоверности и исправног живота ових владара и народа? Има у текстовима и паралела са Старим Заветом Библије¹¹³, па се помиње Москва као Трећи Јерусалим, а Руси као нови изабрани народ (јер је стари Израел одбачен због убиства Исуса Христа)¹¹⁴.

Петар Велики се ипак интересовао за историју Русије и своје претходнике на трону Русије, кнежеве и царева, па је наложио и писање историје руских владара¹¹⁵, а Јохан Вернер Паузе је по његовој наруџбини 1711. написао „Историју Цариграда“¹¹⁶; такође, бави се и проблематиком наслеђивања и преседанима – што је важан сегмент Православне државотворности.

¹¹¹ Сеницына Н.В., *Третий Рим: Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV-XVI вв.)*, стр. 244.

¹¹² *Степенная книга царского родословия по древнейшим спискам: Тексты и комментарий: В 3 т.* / Отв. ред.: Н.Н. Покровский, Г.Д. Ленхофф. М., 2007. Т. 1. *Житие св. княгини Ольги*. Степени I-X. С. 408-409, список ГИМ, Чуд. 358, л. 225-225 об. Т. 2. Степени XI-XVII. Приложения. Указатели. С. 173-174, список ГИМ, Чуд. 358, л. 570-570 об.).

¹¹³ Симеон Полоцкий. Избранные сочинения, *Предисловие к «Гусли доброгласной»* / Подгот. текста, статья и коммент. И.П. Еремина. Репринтное воспроизведения издания 1953 года. СПб., 2004. (Серия «Литературные памятники»). стр 112.

¹¹⁴ Ленхофф Гейл Д., *Степенная книга: замысел, идеология, адресация // Степенная книга... Т. 1.*, стр 135-136.

¹¹⁵ Соловьев С.М., *История России с древнейших времен.*, М., 1962. Кн. 8. 1703 — начало 20-х годов XVIII века. Т. 16., стр 546.

¹¹⁶ Моисеева Г.Н., *Древнерусская литература в художественном сознании и исторической мысли России XVIII века.*, Л., 1980., стр 36.

Петар Велики се трудио да легитимизује нову престоницу, а при томе користио разне мотиве Светог Писма¹¹⁷. Неки су целом пројекту приписивали одлике утопије¹¹⁸.

Цар Константин је био узор, а велики руски владари сматрани његовим наследником¹¹⁹, но не треба заборавити да између Цариграда и Москве географски и историјски стоји Кијев, као старији брат Москве. Приликом рођења царевића Петра Алексејевича Великог спевана му је по тадашњем обичају радосна песма, здравица у којој се истиче да је Константинопољ пао у руке неверника, али да ипак великом граду и његовим светињама стиже радост због рођења руског царевића¹²⁰. Овде се јасно сагледавају духовни, цивилизацијски и религијски темељи Русије.

Руском цару се срединном 17. века дозвољава да се причешћује за време Литургије у олтару, по угледу на византијске царе, што је иначе дозвољено искључиво свештеницима. Овим се показује да је цар Божији изабраник и да је од Цркве изабран и посвећен за власт, чиме се он јасно одваја од осталих људи и свима налаже покорност¹²¹. Византизација Русије средином 17. века донела је и законодавну привилегију цару, по угледу на византијске царе, а ово је са политиколошке стране веома важан податак.

Друштвене појаве супротне хришћанским вредностима и етици (нпр хомосексуализам), имају велике шансе да не буду истолерисане од стране монархије – ово је све наравно супротно савременим либералним политичким вредностима¹²².

Овде постоји и још један феномен који није лако разумети из данашње перспективе: римски цар се често називао владарем света, а цариградски патријарх и дословно васељенски (целог света), па аналогно томе и московски суверен као цар света, мада он није имао претензије покорвања целог света нити приморавања било кога на исповедање Православне вере, већ је овај израз значио велику одговорност и свестраност обзира при владању, јер је московски цар директни Божији помазаник и изабраник и дужан је да спроводи Божију вољу у свему¹²³.

М. Плуканова је приметила да је «бого-изабраност руске државе» била пре ради узвишеног страдања, него ради историјског чиниоца¹²⁴.

Достојанство руског цара има и есхатолошку димензију која је веома важна и подстицајна за политикологију религије – ради се о схватању руског цара као последњег великог Хришћанског цара пред Други долазак Христов и Страшни суд, те је задатак цара да се што боље супротстави Анти-христу чија ће моћ на земљи, по хришћанском учењу у последња времена ојачати, а од руског цара умногоме зависи одговор целог човечанства на овако велика искушења. Ово уверење се чува унутар Цркве и многим је познато. Цар, дакле, има задатак да мачем заштити праву веру и вернике од јеретичких сила¹²⁵. Дакле, овде нема места материјалистичком империјализму нити глорификовању величине ради величине. В.М.

¹¹⁷ Николози Р., *Петербургский панегирик XVIII века: Миф – идеология – риторика*; стр. 49;

¹¹⁸ Смирнов И.П., *Петербургская утопия // Анциферовские чтения: Материалы и тезисы конференции (20-22 декабря 1989 г.)*, Л., 1989., стр. 92-100.

¹¹⁹ Симеон Полоцкий., *Сост., подгот. текстов, вступ. ст. и комментарии В.К. Былинина, Л.У. Звонаревой.*, Минск, 1990., стр. 28.

¹²⁰ Голубев И.Ф., *Забытые вирши Симеона Полоцкого.*, С. 258, ГАКО, № 1752, л. 219.

¹²¹ Живов В.М., Успенский Б.А., *Царь и Бог (Семиотические аспекты сакрализации монарха в России) // Успенский Б.А., Избранные труды. 2-е изд., испр. и доп.*, М., 1996., Т. 1. Семиотика истории. Семиотика культуры. стр. 223.

¹²² *Библиотека литературы Древней Руси. Т. 9.*, стр. 302.

¹²³ Флоровский Г., *прот. Пути русского богословия.*, Киев, 1991. (Репринтное воспроизведение издания: Paris, 1983)., стр. 11

¹²⁴ Plukhanova M., *Традиционность и уникальность сочинений протопопа Аввакума в свете традиции Третьего Рима // Christianity and Eastern Slavs / Ed. by B. Gasparov and O. Raevsky-Hughes.*, Berkeley, 1991. Vol. 1. (California Slavic Studies. Vol. 16)., P. 297.

¹²⁵ Дворкин А., *Иван Грозный как религиозный тип. Статьи и материалы.*, Нижний Новгород, 2005., стр. 56-57.

Живов и Б.А. Успенски чак дефинишу московско царство као «теократску есхатологију»¹²⁶; овде се дефинише држава на основу свог највишег идеала, што је занимљиво, али и основано уколико је тај идеал преузео велики број грађана (односно обратно – ако је држава тај идеал преузела од својих грађана). Исти аутори су приметили још једну дијалектичку напетост, а то је културни изолационизам ради очувања чистоте вере; ово је веома вредно запажање и један културолошки, религиозни и политички проблем који заслужује озбиљно истраживање.

Императорка Екатерина I у свом завештању састављеном 1727. године каже: „Нико никада Руским престоном владати не може, ко није грчкога закона.“ Од Петра Великог уочљива је тенденција руских императора да се поставе изнад Црквене јерархије као њима надређени и тиме модел симфоније прелази у цезаропапизам. А.Д. Градовски наглашава да је превођ царске власти само на нивоу управних, административних послова и да се не може дотицати вероисповедања, догмата и обреда. Слично тврди и Н.С. Суворов. Цар може наређивати клиру Цркве, али не сме ничим изобличити Божији свети закон.

Сет „Основних закона“ односно „Свод закона Руске империје“ доноси у првом издању 1832.: „Император као хришћански господар је врховни заштитник и чувар догмата владајуће вере и заклон правоверја и сваког светог добротинства у Цркви”¹²⁷.

Православна вера није дозволила руском царству да досегне за ропством и робовласништвом као методама економског прогреса и оснажења државе, јер оне нису у складу са схватањем личности човека, као лика и подобија Божијег. Ниједном човеку се не може негирати личност, нити се она као реално призната може занемарити и напросто експлоатисати. То је важна историјска и цивилизацијска лекција Православне државотворности, коју је запад дуго игнорисао.

Један од највећих ауторитета Руске Цркве последња два века и личност која је утицала на цело Православље је свакако Свети Јован Кронштатски. Он је поред великих духовних достигнућа “био дубоки поштовалац руских царева и исповедник идеје православног царства. Он је оставио расуте мисли о монархији, које у наше време могу бити путеводним оријентирима у тражењу наше будућности.”¹²⁸. Држао је такозване “царске проповеди” – забележено је њих 72 последње три деценије 19. века. Он је учио да је Православни цар дар Божији народу, који свако мора чувати, а губитак цара страшна казна за народ. Говорио је да су цар, Русија и народ нераскидиво повезани и да “Русија без цара – није Русија”. Беловолов тврди: “препород и обнова Русије немогући су без успостављања православног царског престола. Управо у том се састоји сама насušна национална идеја савремене Русије”. Постојали су у руској империји “царски дани” – то су дани рођења чланова царске породице или крунисања, итд; те дане је Црква обележавала као празнике служењем литургија и молебанима.

Јован Кронштатски понире у суштину проблематике: “Цар земаљски је образ (икона, лик) цара Небеског. Престол његов царски је подобије страшног Престола Божијег... Цар сматра себе само смиреним оружјем на земљи цара Небеског, Цара царева земаљских, државу Кога сам први с љубављу воли, Кога се сам први покорав, и сматра себе не другачије него као слугу свих: из свих његових намера и псотупака је видно, да је добробит народа њему важнија од сопствене и да је њему он посветио цео свој живот. Цар долази на престол и седи на њему по вољи Божијој... Господар на земљи као представник Самога Бога, Цара неба и земље, као

¹²⁶ Живов В.М., Успенский Б.А., *Царь и Бог (Семиотические аспекты сакрализации монарха в России)* // Успенский Б.А., *Избранные труды. Изд. 2-е, испр. и доп.*, М., 1996., Т. I: *Семиотика истории. Семиотика культуры.*, С. 222

¹²⁷ В. Цыпин, *Взаимоотношения Церкви и государства. Канонические принципы и историческая действительность*, текст у елек. формату, Word-doc фајл; стр 7-8.)

¹²⁸ протојереј Генadiј Беловолов, “Представник Бога на земљи”, *Рус Државнаја (Православна народна газета)*; мај 2013, бр. 5 (225); стр 1. и 7., Москва

врховни судија и отац свих поданика, праведно користи велику част и општу љубав народа. Нико из нас да не заборави своју свету и главну обавезу – волети Цара као оца, са љубављу молити се за њега Богу ... Потребна је потпуна преданост поданика свом Господару, да би цела држава, и глава и делови, била једна велика сила... Тако је велика ка њему љубав народа и тако је моћна руска држава љубављу поданика према свом господару. Од кога је тај дар? Од Бога. Он је сјединио светим, чврстим, нераскидивим савезом цара и поданике. Када су Цар и народ верни законима Јединог Вседржитеља Бога, који управља судбинама свих царстава и народа и усмерава све ка сједињењу са Њим, врховним Царем, и између себе, тада су они „једна дух“ са Њим и у том јединству са Његовим бесконачним величанством црпе своју сопствену снагу, своје истинско и сигурно благодатање. Докле у Русији буде православна вера и народ буде предан својој вери и Цркви, а самим тим, и Престолу, и Отаџбини, дотле ће нечасне намере бунтовника бити без тврдог упоришта у Русији и неће остварити зликовци у Русији то што је урадила у Француској Парсика комуна, јер нам је Бог уточиште и снага. Ако будемо предани, браћо моја, својој светој вери и Цркви и заједно са тим Престолу и Отаџбини, верујте, неће нам страшни бити никакви непријатељи... Ако у Русији тако иду ствари и безбожници и безумни анархисти не буду подвргнути праведној казни законској, и ако се Русија не очисти од мноштва корова, она ће опустети као древна царства и градови, почишћени са лица Земље правосуђем Божијим, због свог безбожничтва. Носилац и чувар Русије после Бога је Господар Русије, Цар Самодржавни, без њега Русија – није Русија¹²⁹. Очигледно да без основних богословских знања, немогуће је разумети дубље, онтолошке основе Православне државотворности.

Блажени Августин: „Божија држава“

Блажени Августин у свом чувеном делу «Божија држава» (код Руса: «О граду Божијем») врши апологију Хришћанства, као одговор на разне критике Хришћанства да је одговорно за разарање Рима које су извели варвари Готи. Он подсећа да Цркву највише окривљују они који су се за време рушилачке сурове најезде варвара склонили у Хришћанске храмове и ту били поштеђени од стране варвара због њиховог поштовања према Христу¹³⁰. Ова ситуација је повод да се, на прелазу Старог у Нови Век, развије теоретска расправа о односу државе и Хришћанске Цркве – да ли су оне у складним односима, противречним или недефинисаним. Многима није било јасно шта ће учинити Хришћани, након што су вером и трпљењем прогона, победили Римско царство, његов апарат силе и паганске богове. Хришћани нису тада имали једнозначан однос према држави – примарни циљ је био спасење душе, тојест уселење у Христово небеско царство вечног живота, а држава је оцењивана с обзиром на то колико помаже или одмаже овом циљу. Блажени Августин наводи да су се у згради Цркве спасли верници и многобошци, добри и зли¹³¹ и да то говори о милости и великодушности Бога Христа – а то указује на етичку супериорност Хришћанства. Августинова методологија је темељна и свестрана, он добро познаје изворе својих религијских и политиколошких противника и користи их у свом тексту, да би демантовао одређене идеолошке наводе. Он тврди да велике невоље не служе да би се показало какав је Бог, већ какви су људи. Интелектуалном раскошношћу, тврдом вером и бритком логиком не оставља много теоретског простора супарницима за маневре и против-ударе. Августин не разматра само системска питања доброг уређења државе, како то наслов дела сугерише, већ многа друга микро животна и духовна питања, и то њих заиста много (неколико стотина), очигледно покушавајући да техником састављања мозаика, састави делић по делић богоугодног и доброг друштвено-државног живота и разреши многе недоумице и нејасноће које оптерећују људе тог, али и других времена. Он износи јасно Хришћански поглед на важна животна питања, вероватно да би тиме пресекао многе нетачности, заблуде и погрешна схватања. Августин

¹²⁹ протојереј Геннадј Беловолов, “Представник Бога на земљи”, *Рус Државнаја (Православна народна газета)*, мај 2013, бр. 5 (225); стр 7., Москва

¹³⁰ Августин Иппонийский, Блаженный; „О граде Божиим“; *песурыс*: <http://pravoslavnaya-proza.ru>; књига у електр. формату, word-doc фајл, 586 страна.; стр 2.

¹³¹ Исто; стр 5-6.

прекорева Римљане због конформизма и порока те да је њихов патриотизам плитак и да желе снажну државу да би уживали у својим пороцима, а Хришћане то забрињава, јер осим градских зидина, морају се грађани старати и за лични и јавни морал¹³². Филозофија и наука су ограничене дOMETИМА људског ума и интелекта, а Божије откривење даје непосредну истину до које сам човек својим ограниченим и непоузданим психо-физичким моћима не може стићи. Августин износи да потпуна праведност постоји само у Божијем граду, то јест само кад је Бог врховни владар, а то је на земљи недостижно, али је то награда и мотивација за оне који на земљи живе праведно. Он критикује римско многобожство, јер је игнорисало морални пад Римљана, разврат и распуштеност, који су прави узроци пропасти империје. Претња Картагине је држала грађане на опрезу, у скромности и патриотизму, али су после уништења Картагине себичност и пороци обузели људске душе и разорили их. Етика је примарна, а политика је секундарна; она је видљива колективна последица невидљивог духовног живота.

Римљани су свог оснивача Ромула обоготворили, исповедали за једног од својих богова, а тиме индиректно је Рим и себи приписао статус центра света, вечите престонице, града над свим градовима. Ово се коси са вером у Христа као сина Божијег који је оснивач Горњег, Небеског Јерусалима и који је сам камен темељац тог града, који, заправо, оличава Царство Небеско и непролазни рај¹³³. Земаљски Јерусалим је убио Исуса 33. године, затим је Рим уништио 70. године Јерусалим, али је Рим поражен 312. године од Константина као представника Небеског Јерусалима; Константин за своју престоницу узима малу грчку босфорску варош Византион и ту брзо настаје (од 330.) Цариград – град великог цара. Дакле, престоница је тамо где је цар, а Рим је изгубио свој монопол. Можемо рећи, да је тиме онтологија живог духа победила географску, културолошку и историјску онтологију.

Неколико општих одредби

В. Цыпин примећује да је држава ограничена територијом коју обухвата, а док је она у случају Цркве секундарна, важно је где су људи и у каквом су стању њихове душе¹³⁴. Док државе могу да мењају свој устав и законе, Црква не може да мења Свето Писмо ни каноне, мада се они допуњавају са новим који морају бити у сагласности са свим претходним. Временом су многе друштвене функције (просвета, здравство, социјална служба, архив, итд) из надлежности Црквене прешле у државну. Апостол Павле у посланици Римљанима (Рим.13, 1–7) каже: Свака душа да буде покорна вишим властима, јер нема власти која није од Бога; постојеће власти су Богом установљене. Зато, ко се противи власти, противи се Богом установљеном. Противећи се биће осуђени... Није важно у овоме какав је однос државе према Цркви. Чак се тражи од верника да се моле за људе на власти. Власти државе и Цркве су независне по природи, али упућене једна на другу ради добробити друштва и потреба ове две хијерархије и носиоца њихових функција. Византијска Епанагога из друге половине 9. века утврђује: «Светска власт и свештенство се односе између себе као тело и душа, неопходни за устројство државе тачно као и тело и душа у живом човеку. Њихова повезаност и сагласност чине благостање државе.» Акти Седмог васељенског сабора Цркве тврде: «Свештеник је освећење и укрепљење императорске власти, а императорска власт путем праведних закона управља земљом.» Римски пагански цареви су носили титулу «pontifex maximus» (врховни првосвештеник), а византијски Православни цареви као њихови наследници су понекад падали у искушење да противправно врате себи ово звање. Ово је нарочито било опасно ако је цар јеретик (нпр: иконоборац). Велики Московски сабор који је завршен 1667. године одлучио је да цар има првенство у делима грађанским (државним), а патријарх у Црквеним. Западна Европа је пак изнедрила доктрину «два мача» по којој обе власти, и државна и црквена,

¹³² Исто; стр 23.

¹³³ Августин Иппонийский, Блаженный; „О граде Божијем“; ресурс: <http://pravoslavnaaya-proza.ru>; књига у електр. формату, word-dos фајл, 586 страна.; стр 2.

¹³⁴ В. Цыпин, *Взаимоотношения Церкви и государства. Канонические принципы и историческая действительность*, текст у елек. формату, Word-dos фајл, стр 1)

потичу од римског епископа (папе), једна непосредно, а друга посредно – папа је крунисао владаре и могао их лишити престола, па је на тај начин доминирао над грађанским властима; тако је и Карло Велики, иако варварин, постао император Рима. Папа је против непослушних владара примењивао «интердикт», забрану богослужења у тој земљи док се не свргне владар; а осим тога и оружану силу и друге методе. Након истискивања католичанства из функционисања савремених држава, Ватикан је прешао на тактику „конкордата“ склапања посебних уговора са властима државе, којим регулишу свој статус.

Поставке патријарха српског Павла

Једна од суштинских категорија Православне државотворности и политикологије религије је „родољубље“. На жалост овај појам се често, случајно или намерно, од стране политичара, медија, па и стручне јавности меша са често супротним категоријама: шовинизам, национализам, расизам, радикализам и сл, ради политичких манипулација и дискредитације дисидентских појединаца и група и њихове дисквалификације из круга актуелних политичких модела који се узимају у расправе различитих нивоа. Патријарх српски Павле је предводио Српску Цркву у време великих искушења, ратова и санкција 90-их година 20. века, стотине хиљада избеглица, унутрашњих потреса и медијских ратова; он се показао као ауторитет чак и неверујућима; ево шта каже у свом знаменитом делу „Будимо људи“: „О јеванђељском родољубљу – Познат је пример старозаветног пророка Мојсија, који је био усвојен од кћерке египатског фараона, али се одрекао привремене славе и одлучио за страдање са народом Божијим. Таква љубав према свом народу нема ничег заједно са самољубљем или шовинизмом¹³⁵ ... Пророк Мојсије и апостол Павле су спремни на жртву, да себе жртвују да свој народ спасу. Христос каже: „Од ове љубави нема веће него да човек положи живот свој за пријатеља свога“. Ако ли тако волимо свој народ, ми нисмо шовинистички нити можемо бити. Ту јеванђељску науку морамо да уводимо у живот свог народа.¹³⁶ Видимо да се, не само хришћанска Православна етика, већ и државотворност, заснивају на љубави. Насупрот јеванђељском је егоистично родољубље: „... ако човек дозволи себи да сву добру вољу потроши само на своје породице и своје народу, па му не остане нимало добре воље за друге народе, то је несрећа и за њега и за народ коме припада.¹³⁷“ Патријарх објашњава: „Гордост је извор свих грехова. У основи сваког греха лежи егоизам, себичност... код гордог човека је немогуће учинити ишта добро.¹³⁸“ Дакле, како је љубав основ свега доброг тако је самољубље, као девијација, патологија и супротност љубави основа сваког зла. Ово нас упозорава да се и родољубље, као дивна и јеванђељска вредност и врлина, може изопачити (кроз разне негативне утицаје) у шовинизам и радикални национализам, који уздиже неразумно свој народ, његове особине и заслуге, а ниподаштава све друге. Овде видимо још један важан разлог, доказ зашто је секуларизам често неефикасан и непродуктиван – зато што грађанске врлине и све позитивне друштвене вредности, традиције и позитивни државотворни сентименти извиру из личности и породице, као свог гнезда и одатле се шире на друге сфере друштва. Ако се дозволи на нивоу личности и породице развој патолошких сентимената и девијација врлина и духовног здравља то последице по друштво и државу не могу бити добре. Држава се може формално и суштински одвојити од цркве, али ако се запусте духовни, емотивни и врлински живот становништва, а посебно младих – ако се запусте и занемаре: савест, врлине, умереност, поштовање родитеља и старијих, радне навике, пожртвованост, васпитање итд, а уместо њих израсту и набујају: самовоља, агресивност, острашћеност, неумереност, себичност, неморал, дрскост, похлепа, лењост, безобзирност и сл, - то ће последице и по саму државу бити веома неповољне, а решавање ових проблема скупо и неефикасно – зато што је све поменуто надлежност цркве и њен домен којим се мора бавити у

¹³⁵ Патријарх Павле, *Будимо људи; Поуке патријарха Павла; Књига 3: родољубиве мисли*, Манастир светог Димитрија Дивљана, Ниш, стр 6.

¹³⁶ Исто; стр 7.

¹³⁷ Исто; стр 8.

¹³⁸ Исто; стр 9-10.

друштву, а политичка репресија, новац и правни акти ништа не помажу у овом унутрашњем свету личности, који опет много утиче на свет политике.

Ево једног лепог примера толеранције о којој се данас много говори: „Сада не треба дозволити да се међу партизанима не виде многи добронамерни људи, који су се искрено борили за слободу против Хитлера и усташа и њихових злочина и злочинаца, који су искрено веровали да ће социјализам донети социјалну правду, савладати националне нетрпељивости и остварити братство и јединство. Што су били преварени, нису зато сада заслужили наша изругивања¹³⁹.“ Патријарх Павле подсећа: „Одговорност без слободе била би недостојна Бога, а слобода без одговорности била би недостојна човека.¹⁴⁰“ „Примивши Свето крштење, српски и руски народ створили су аутентичну духовност, самобитну културу и уметност, и што је најважније, они су усвојили основну истину хришћанске вере: не бојати се моћника овога света „који убијају тело, а душу не могу убити“, него се више бојати „Онога који може и душу и тело погубити у паклу“ (Мт. 10,28). Никада и ничега, браћо и сестре, да се не бојимо сем Бога једнога!“¹⁴¹ Како велике речи од некога које је пленио скромношћу своје појаве, свог живота и питомошћу речи. Зар није очигледно како овај хришћански однос према страху и свим страшним појавама које владају овим светом, а нису од Бога, утиче снажно и на политичке ставове?

Дипломатску префињеност и разборитост показује у коментару односа Бугарске и Србије: „Бивало је тешкоћа и несугласица и међу нама. Бива их и у једној породици међу најближима, где заједно живе и отац и мајка и деца.¹⁴²“

Још једном се потврђује повезаност унутрашњег духовног и спољњег друштвеног и политичког света на примеру мира: „Да ли ће бити мир у свету, то зависи и од оне друге стране, али зависи и од нас, зависи од мене, од тебе, ... Ако ми заиста желимо мир и својим животом показујемо да то желимо и на тај начин молимо се Богу који је Бог мира, који је Цар мира, мир ће доћи... У самој ствари, градећи мир у себи, истински ћемо га градити и око себе.“¹⁴³ „Будимо верни, храбри и јединствени! Чувајмо своју душу и савест! Тако ће бити сачувана и света, мученичка земља наших часних предака.¹⁴⁴“ „Будућност српског народа - не само на Косову и Метохији него свуда где се налази – зависиће од тога да ли се он држи или не држи свега онога што је свето и честито, човечно и еванђелско.¹⁴⁵“ Постоји и један религијски постулат, веома важан и познат, а опет непогодан за изучавање у политикологији религије, а по њему Бог ће поштедети један град или народ ако се у њему нађе макар 10 праведника. Овај постулат је прихватио и српски народ кроз пословицу: правда држи земљу и градове. Иако је овај постулат тешко егзактно анализирати он сведочи снажно о повезаности унутрашњег духовног, моралног и спољашњег друштвено-политичког живота у нормама Цркве и свести људи.

Патријарх Павле инсистира на истини: „Нама није дозвољено да се боримо лажима, драга браћо и сестре, јер зло добра донести не може.“¹⁴⁶ Императива истине нису ослобођени ни политичари иако им природа посла понекад изгледа као препрека на остварењу овог захтева. Тек сад видимо колико је овај принцип Православне државотворности супротан са макијавелизмом и начелом да циљ оправдава средства, односно да је државни разлог важнији и од истине. Заиста у време ренесансе политичка теорија и пракса западне Европе је почела да се удаљава од хришћанских вредности и за око 5 векова је отишла веома далеко. Православни поглавари наглашавају врлину опраштања и када је веома тешко држати се ње. Речи патријарха Германа, након геноцида у Другом светском рату: Опраштати морамо, заборавити не смемо – постале су легендарне, оне су општеприхваћене и јесу знак једне политичке културе и традиције и добар пример конструктивног утицаја религије на политику.

¹³⁹ Исто; стр 11.

¹⁴⁰ Исто; стр 11.

¹⁴¹ Исто; стр 13-14.

¹⁴² Патријарх Павле, *Будимо људи; Поуке патријарха Павла; Књига 3: родољубиве мисли*, Манастир светог Димитрија Дивљана, Ниш, стр 6.

¹⁴³ Исто; стр 18-19.

¹⁴⁴ Исто; стр 91.

¹⁴⁵ Исто; стр 92.

¹⁴⁶ Исто; стр 20.

Патријарх Павле у истом духу додаје: „Када бисмо се ми (Срби) светили, упропастили бисмо своју душу и поништили све најважније поруке свог народа. Постоје многи часни начини да се бранимо од насиља.¹⁴⁷“

„Граница зла и добра не иде између раса, народа и вера, већ пресеца свако људско срце.“ Ово је добар науч против расизма и шовинизма, а у корист самокритике.¹⁴⁸ Љубав према непријатељима се не сматра превише високим подвигом за ова тешка времена, већ остаје идеал хришћански. Црква гаји посебно предање о коначној победи добра над злом, а оно даје људима оптимизам и психичку снагу да се издрже невоље и не подлегне притисцима да се чини неморал. Патријарх Павле подржава преузимање иницијативе и не одобрава пасивност, што је некима можда изненађење, с обзиром да општа представа о Цркви често није таква. Он дотиче још једно важно питање за Православну државотворност, а то је однос према рату; и каже: „ако се на небу води правичан рат, он мора потојати и на земљи ... Дужност је била Авеља да се брани од брата кад га је напао. Дужност је наша, по Божијем закону наложена, да се боримо за овакво своје самоодржање. Јасно. ... По еванђелском схватању, одбрамбени рат је дозвољен. Нама је у инстинкту самоодржања, који нам је Бог уточио, потребно да се бранимо. ... Еванђелски одговор је да је нападачки, освајачки рат неправедан, а одбрамбени праведан.¹⁴⁹“ Херојство се мора уравнотежити са етиком човекољубља – штитити себе од другог и другог од себе, по речима војводе Марка Миљанова. „Ни према непријатељу не смем бити нечовек, без обзир да ли он поступао нечовечно или пак људски.¹⁵⁰“

Етика и част су важнији од живота, то је принцип раније усађиван васпитањем још у детињству, а он даје велику моралну и животну снагу у временима искушења и неприлика. Патријарх то потврђује: „Ако треба да гинемо, да гинемо као људи. Као нељуди не треба ни да живимо, нити да постојимо!“¹⁵¹ Патријарх Павле указује да су многи млади пут од неписмености и заосталости турског ропства, до европске учености Беча, Будимпеште, итд прешли веома брзо и прелетели, прешли од једне крајности у другу, а последице ће се показати наредних деценија.

Стефан Немања је први велики инвеститор у нашем народу и то са позиција шефа државе. Мудрим владањем стекао је велики иметак, али је решио да скоро све инвестира и да не чува у ризницама. Улагао је у путеве и мостове, тојест државну инфраструктуру и благостање грађана, што су они знали да цене и поштују. Помагао је сиромашне и инвалиде и тиме утемељио практично државну социјалну службу. Инвестирао је и у образовање, културу, уметност и друге стубове државности подижући велелепне манастире Студеницу, Хиланадар, Ђурђево Ступове итд, који су били све то и наравно духовно-религијски центри. Веома се мало зна о томе да је Свети Сава издејствовао не само аутокефалност Српске православне цркве, већ и признање обнављања бугарске Цркве и да је далековидо радио на јачању Православља у суседној Бугарској и на просвећивању овог народа. „Он који је браћу мирио, који је мирио и околне народе, и који је за мир и добро својих ближњих и живот положио у Бугарској, је је ишао да обновљену Бугарску патријаршију признају и остале патријаршије на Истоку и тако је пожурио да обавести Бугарску Цркву, да је то успео, и у Бугарској је умро, као што знате, из љубави према својим ближњима, према браћи, према своме народу и свим другим народима.¹⁵²“ Патријарх Павле не заобилази наравно ни Косовски бој као „врхунац наше историје“. Страшна жртва пре свега за веру и слободу, која је показала да је етика народа и државе озбиљна и жива и заиста важнија од људског живота. За разумевање Православне државотворности посебно су важни и упечатљиви примери двојице владика: Петра Цетињског и Петра II Петровића Његоша, који су уједно били и световни владари и судије народу. Петар Цетињски пише „да би Црногорци живели у слободи, запоставио бригу о своме здрављу, бригу о црквама и манастирима.“ Петар Цетињски чак „у две битке је командовао против скадарскога паше. Црногорци су у обе битке

¹⁴⁷ Исто; стр 25.

¹⁴⁸ Исто; стр 26.

¹⁴⁹ Исто; стр 31. и 32.

¹⁵⁰ Исто; стр 33.

¹⁵¹ Исто; стр 47.

¹⁵² Исто; стр 56.

победили.¹⁵³ Тада у Црној Гори секуларизам је био потпуно непознат појам, а Православна државотворност је достигла ниво јединства Цркве и државе кроз заједничку власт. Ово наравно није била последица политичке стратегије, већ историјских околности и високог образовања, ауторитета и способности духовног вођства и тиме погодности да предводе и државне структуре у настајању.

Још једна појава је утицала пуно на просвету и државност Србије – а то је школовање студената у иностранству и затим њихов повратак у Србију; често би они осим стручних знања ради којих су послати и издржавани од родитеља или државе, доносили и много тога другог непланираног и ненамераваног, разне манире, нове вредности, идеје револуције и бунта, социјализам и модернизам, жељу да се домаћи поредак обори у корист новог, напредног и европског. Има и супротних примера, наводи се митрополит београдски Михајло који је био послан у Кијев на Духовну академију, па је у свој дневник записао: "Не заборављај никада зашто си оставио своје отачаство и зашто си дошао овде. Знај да ниси дошао да овамо уживаш, него да се дању и ноћу трудиш да што више прибавиш знања и науке што је твојој домовини од потребе. Пази, дакле, и знај да је у Србији огањ који треба да загрева просветом све србске крајеве. Старај се да временом и ти можеш што привредити своме драгом и љубљеном народу."¹⁵⁴

Патријарх Павле дотиче за политикологију религије важну тему: „... однос између световне и духовне власти. У Византијском царству овакав однос је био усвојен и регулисан државним законима, па се у једној новели (врста закона) цара Јустинијана каже да се црквена власт стара о божанском, а световна о људским стварима. У једном другом државном закону из доцнијег доба вели се да световна и духовна власт стоје једна према другој као тело и душа у живом човеку, тако да се у њиховој вези и споразуму налази опште добро."¹⁵⁵ „Црква и држава често се постављају једна наспрам друге, иако многа искуства говоре да је најбоље кад су једна поред друге. Свети Сава о њима је говорио као о два крила орла, захваљујући којима он не храмље, нити пада, него слободно и високо лети. ... Сва историја човечанства потврђује: закона, права и поретка може бити само онде где постоји организована држава и где постоји вера као смисао и вертикала устројства и поретка људског живота на земљи. Стога држава и Црква, односно религија, и данас представљају хоризонталу и вертикалу људског друштва."¹⁵⁶ Крајњи степен секуларизма може бити негирање цркве и тоталитарно обоготворење државе. „Јасно је нама да сви политичари показују склоност да (зло)употребе Цркву у оквиру тактике и стратегије, али се држимо јеванђелске максиме: Богу Божије, а цару цареве. ... Односи између Цркве и државе биће увек добри ако се од Цркве не буде тражило и очекивало да служи уским интересима било које странке, на власти или у опозицији, него стварним интересима и стварном добру народа."¹⁵⁷

У једном од најважнијих тренутака националне историје, при подизању Првог српског устанка 1804. године Црква није остала по страни, већ је заједно са властелом и народом учествовала у доношењу одлуке о почетку борбе за слободу, ради опстанка народа, а не ради уплитања у политику.

Ево још једног места важног, јер долази из пера Црквеног поглавара: „Црква је изнела да њени верници ипак не би требало да гласају за људе или за странке које би имале атеистичко-материјалистички став, који није усагласности са њиховом вером, баш из разлога њихове савести.“ Патријарх Павле износи још два важна става у свом тихом, ненаметљивом стилу: прво, да се захтеви Цркве и народна добробит поклапају, тојест да оно што је добро за Цркву добро је и за народ и државу што отвара простор за сарадњу, а умањује могућност неспоразума, и друго, раније већ поменуто, да су унутрашњи духовни свет и спољни свет политике повезани више него што то изгледа на први поглед – „Политика и сви наши поступци могу бити у славу Божију и у нашу корист, а могу бити и против тога. Кад и своју душу оплеменимо, онда ће и политика бити подигнута на један виши ниво. Ако буде на славу

¹⁵³ Исто; стр 60.

¹⁵⁴ Исто; стр 62.

¹⁵⁵ Исто; стр 73.

¹⁵⁶ Исто; стр 74.

¹⁵⁷ Исто; стр 75.

Божију, политика ће бити и на корист верних.¹⁵⁸“ Једно поглавље носи занимљив наслов „О болесном стању у домаћој политици и како до оздрављења“ - наравно да Црква не фаворизује ни једну странку, али примећује како страначки живот неповољно утиче на духовни мир и здравље верника и како дестабилизује друштво и слаби државу; „Није проблем у томе што имамо више од пола стотине политичких партија, него што је међу њима такав антагонизам, таква нетрпељивост да потпуно испуштају из вида интерес саборне народне целине... Кад би се све странке, свака са својим особеностима трудиле како најбоље да послуже целини, енергију коју троше не неупутне раздоре, трожиле на оном саборном делу, где би нам био крај? Србска Црква остаје саборни и сабирни организам за све Србе свуда. Она је патриотска а не партијска.¹⁵⁹“ „Није, дакле, несрећа што ми имамо много органа, него је несрећа ако тај орган изгуби осећај да он припада целини и да је и његово добро, добро целине и добро целине, његово добро. Ако у организму, који има милионе ћелија, једна ћелија изгуби осећање јединства и интереса заједнице, па почне да живи на рачун осталих – то је рак-ћелија. Она није свесна да ће, уништавањем организма, уништити и саму себе. Ми пак морамо бити свесни, јер ми нисмо несвесне ћелије, да је наше добро у интересу целине и да интерес целине значи добро сваког појединца. Кад то будемо знали и на томе радили, опстаћемо, не само биолошки, опстаћемо као народ Божји, као што смо и до сада били.¹⁶⁰“ Још поручује: „Ви који треба да преузмете најодговорније дужности... немојте промену схватити као своју победу, већ само као прилику да урадите што боље и више за добро свих народа и читаве земље у којој живимо.“ Са великим ауторитетом и утицајем апелује: „Молећи се Богу правде, истине и мира, упућујемо очински позив свим људима свију странака, и оних на власти и оних у опозицији, да поштују начела Божије и људске правде и да у јавном деловању поступају као браћа, без обзира на политичке разлике.¹⁶¹“

Револуције као анти-државотворност

Треба приметити неколико правилности у вези револуционарних напада на хришћанске монархије: често се дешавају у време великих ратова, обично немају ни приближно демократску подршку већине грађана, обично су насилни, веома често производе режим са мање слободе од претходног; прогањају се, хапсе и убијају присталице монархије, итд. Примера има много: Октобарска револуција је изведена у време Првог светског рата, Титова комунистичка револуција у време Другог светског рата, Париска комуна је настала по Француско-немачком рату 1870., итд. Реалност анти-монархистичких револуција - такозваних радничких, социјалистичких, комунистичких, републиканских, итд – и постреволуционарног режима у многоструком одудара од јавне пропаганде, литературе, јавних скупова и обећања датих пре радикалних промена. Француска револуција колико је била против краљевог апсолутизма, толико је била и против католичке религије, која је била државна вера монархије: протестанти и Јевреји нису могли бити у државној служби, петком су гостионице морале служити посну храну, а недељом је био забрањен рад¹⁶². Католичанство је до 1789. било уткано у све поре друштва и државе, а након тога протерано од стране нових власти и замењено агресивним атеизмом и демагогијом популизма. Власт установљена Француском револуцијом је формално укинула Хришћанску цркву и покушала установити службу „Највишем бићу“¹⁶³ и чак нови календар који не би рачунао време од Христовог рођења, али то није успело, па је уведен секуларизам. Занимљиво је да су се у то време многи учени Енглези подсмевали свему овоме сматрајући да само она политичка и државна правила која су добро позната народу, племству и круни и која се примењују вековима на угодан начин могу бити озбиљан основ функционисања једног политичког система, а не идеје авантуристичких и фанатичних група које су се окупљале по

¹⁵⁸ Исто; стр 80-81.

¹⁵⁹ Исто; стр 80-81.

¹⁶⁰ Исто; стр 82.

¹⁶¹ Исто; стр 82-83.

¹⁶² Шарл Сењобос, *Историја савремене образованости*, Српска књижевна задруга, Београд, 1907, стр 94.

¹⁶³ Исто; стр 120.

кафанама и сокацима у предграђу како би ковале револуционарне фантазије – пословични енглески скептицизам је овога пута био у праву. Револуционарна власт Француске је кршила свој устав и распуштала демократку скупштину када би тамо опоненти задобили већину. Православна државотворност Русије је била на великом испиту и под директним ударом Револуције 1812. године – тада је Наполеон са око 600.000 војника ударио на Русију; у тој војсци је било 147.000 Немаца, 30.000 Аустријанаца, 20.000 Пруса, 80.000 Италијана и 60.000 Пољака, а остало су чинили Французи¹⁶⁴. Тај рат је требао да донесе европске вредности и грађански законик у Русију, али је донео пљачке, убиства и разарања руског становништва. Русија је вером, јединством и особеном издржљивошћу победила завојеваче, који су хтели да је цивилизују по западно-европском моделу, а у знак захвалности подигнут је у центру Санкт-Петербурга велелепни храм Казањски Сабор посвећен Казањској икони Пресвете Богородице (храм и данас стоји) – цар, војска и народ су осећали да је ова чудотворна икона спасила Русију од инвазије западних неверника – они су тако веровали и остали су трагови и споменици ове живе вере. Данас је нама тешко да разумемо њихову веру и цивилизацију изграђену на оваквој вери.

Какве су „слободе“ биле у Француској после револуције: нова власт је забрањивала све новине осим малог броја оних које су им одговарале, а онда су и њихове уреднике претвориле у државне службенике; једно време је остала је само једна странка и уопште настаде потпуна нетолеранција ка свему што је наклоњено старом поретку - ово заиста подсећа и на потоње комунистичке револуције¹⁶⁵.

Након Бечког конгреса долази у Европи до обнове „божанског права“ (droit divine) по којој сувереност припада краљу (монарху) коме је бог поверио власт у наследство преко цркве¹⁶⁶. „Краљ своја права црпе из вере и наслеђених предања (традиција), а није их добио од својих поданика“. Владаоци гледају да управљају споразумно са скупштином, која је ипак подређена. Постојао је „савез између престола и олтара“. Ове идеје су подржавали дворски људи, чиновници, племство, свештенство, сељаци, итд. Насупрот томе је стајала уставна теорија о народној суверености, чији велики проблем је био посредна демократија и представнички систем, јер су временом „представници народа“, тојест они који су претендовали да представљају општу вољу постали посебан сталеж или класа професионалних политичара и странака који су, попут античких софиста, овладали демагогијом и манипулацијама те злоупотребили и изиграли републиканске популистичке идеале.

Не треба заборавити да су два врло важна историјско-политичка процеса у 19. веку: уједињење Италије и уједињење Немачке извеле две монархије: краљевина Сардинија и краљевина Пруска и да су оне биле извори родољубиво-ослободилачке енергије, а не револуционарне републике¹⁶⁷. Не само то, при уједињењу Немачке коришћен је, и касније проширен на друге државе, углавном политички систем Пруске: војни, трговински, дипломатски, морнарички, судски, медицински и царински¹⁶⁸.

Често се, посебно поводом стогодишњице почетка Првог светског рата, говори о Гаврилу Принципу и организацији „Млада Босна“, али при томе морамо имати у виду да је Млада Босна била само део тајне организације Млада Европа, коју је основао италијански револуционар Мацини који је пребегао у Француску, чији је циљ био обарање монархија по целој Европи, а пре Младе Босне основане су: млада Италија, млада Пољска, млада Немачка, итд.¹⁶⁹.

Декретом од 20. јануара 1918. Православна Црква је одвојена од руске државе и школе, а то је био почетак сурове намере да се истреби Православље; каснији чланови овог декрета укидају свим верским организацијама статус правног лица и сва имовина им се плени. Забрањена је

¹⁶⁴ Исто; стр 176.

¹⁶⁵ Исто; стр 155.

¹⁶⁶ Исто; стр 194.

¹⁶⁷ Исто; стр 267.

¹⁶⁸ Исто, стр 282-284.

¹⁶⁹ Исто; стр 257.

свака верска настава у школама. Руска Црква (Декларацијом помесног Сабора 1917-1918.) узалуд подсећа болшевице да је она сазидала Руску државу.

О веома високој верској толеранцији царске Русије и процвату Православља говоре јасно следећи подаци: „Пре револуције у Русији је било 360.000 свештенослужитеља (од тога 100.000 парохијских свештеника), постојале су 4 духовне академије, 58 семинарија (богословија), 1.250 манастира, 55.173 православне цркве и 25.000 капела, 4.200 римокатоличких храмова, 25.000 џамија, 6.000 синагога и више од 4.000 молитвених здања.¹⁷⁰“ Какви су плодови октобарске револуције 1917. године? Крајем 1919. године остало је у животу свега 40.000 свештеника. 1921. ликвидирани су 722 манастира. 1922. Соловјецки манастир претворен је у коцентрациони логор, а ове године је 3447 монахиња и искушеница стрељано одлуком суда. 1927. године преостала су 28.734 храма, а у тамницама је 117 епископа. 1932. године прокламована је „безбожна петолетка“ (1932-37.), са задатком да од 1935. до 1936. „све цркве буду затворене“. 1938. је затворено 95% од укупног броја цркава по попису из двадесетих година¹⁷¹.

Новембра 1918. у сибирском граду Томску одржан је саборни савет епископа Сибира на коме је установљена Виша привремена црквена управа Сибира, а за предводника је изабран архиепископ Силвестер¹⁷². Своју делатност је започео укидањем комунистичког декрета од 19/20. јануара 1918. о одвајању Цркве од државе, а у школе се вратила веронаука. Радило је у Сибиру тада 5 богословских школа. Архиепископ Силвестер је 29. јануара 1919. (након стрељања целе царске породице) произвео адмирала Колчака у Врховног владара Русије¹⁷³. Марта исте године одржана је литија по Омску у којој су учествовали Колчак и његова влада – што је апсолутна супротност дешавањима у европском делу Русије. Око две хиљаде свештеника је служило унутар беле гарде, војске одане монархији – болшевизам је окарактеристан као антихришћански. Колчак је позивао козаке и друге ратнике да заштите „веру православну,¹⁷⁴“ Када се крајем 1919. године бела гарда повукла из Омска архиепископ Силвестер је остао са својим свештенством и народом у граду. Комунисти су га мучили и тражили да се одрекне својих ставова, а пошто нису успели у томе разапели су га на поду Цркве. Колчак и његова армија су наставили и даље да пружају отпор комунистима надљудским напорима.

За време Другог светског рата у време највећих искушења и опасности по совјетску комунистичку државу, када су немачке нацистичке трупе стигле до предграђа Москве, нагло се поправља однос према Цркви и дају јој се велике слободе деловања. Тек 1990. Црква је добила поново правни статус и право на имовину, итд.

Париска комуна. Ево како Лисагаре описује распад поретка 1870. за време Француско-пруског рата: „Он упада са својим стрелцима из Белвила, пење се на сто око кога стоје чланови владе, изјављује им да су заробљени и предлаже да се створи један Комитет народног спаса... Од тог тренутка настаје општа збрка. Свака сала има своју владу, своје говорнике, своја узбуђења, своје бубе¹⁷⁵.“ Лисагаре, ватрени револуционар назива владу Царства клерикално-монархистичком коалицијом која влада уз помоћ „аграрне скупштине“¹⁷⁶ – ово говори не мало о политичком систему Француске монархије након пада Треће републике. До метежа у Француској излази много републиканских листова, од којих четири имају тираж од 200.000 примерака: Кри ди пепл, Мо д’ордр, Пер Дишен и Ванжер¹⁷⁷ – што значи да је монархија обезбедила невиђену слободу својим системским противницима. Лисагаре сам признаје да Централни комитет Париске комуне није изабран демократски и није плод народне воље, већ

¹⁷⁰ *Голгота Христове Русије*, Светигора, Цетиње, 1999., стр 70.

¹⁷¹ *Голгота Христове Русије*, Светигора, Цетиње, 1999., стр 71-72.

¹⁷² *Свештенослужитељ Силвестер Омски – житије и акатист*, Тавричко Свето-Успењска парохија, Омск, стр 26

¹⁷³ Исто; стр 27.

¹⁷⁴ Исто; стр 27.

¹⁷⁵ Лисагаре, *Историја Париске комуне 1871.*, Култура, Београд 1946., стр 40. и 41.

¹⁷⁶ Исто; стр 66.

¹⁷⁷ Исто; стр 76.

је „... изабран слободном вољом двеста петнаест батаљона (побуњене Националне гарде – прим.Р.Љ.)¹⁷⁸“ Париска комуна хапси свештенике и чак монахиње, сматрајући клир важном полугом монархије¹⁷⁹. Наравно да Француска монархија није пример Православне државотворности, али има сличности са њом – велике су сличности између француских и руских револуционара, тојест њихова методологија. Комунаши убијају свештенике – таоце¹⁸⁰. Они на свештенике гледају као на високе државне чиновнике царства. Треба приметити да је те 1871. међународна солидарност републиканаца била већа од монархистичке. Руководиоци Комуна су давали сиромашној деци оружје и муницију, а та деца су пуцала на монархисте и заузврат добијали храну¹⁸¹.

Секуларизам

Секуларизам је један од кључних појмова политикологије религије и важан за политикологију уопште. Ево једног појашњења и класификације коју уводи презвитер Александар Ђаковац: наиме, он разликује две врсте утицаја на државну власт: јуридички и политички. Јуридички утицај је доношење и поништавање закона и других званичних аката, наређивање извршним органима и сл – овакво деловање је против начела секуларизма. Политички утицај је легитиман политички утицај на државне органе – овај утицај није против принципа секуларизма¹⁸². Затим додаје: „Конкретно, Црква има сво право овога света, да о сваком могућем питању изнесе своје мишљење. ... свако, па и Црква, има право да јавном речју, изношењем ставова, позивима, прогласима, саопштењима или критиком, покуша да придобије изабране представнике народа за своје ставове и идеје. На изабраним представницима народа је да се одреде према тим ставовима, било подршком, било супротстављањем или игнорисањем¹⁸³. Затим уводи и класификацију на основу данас практично заступљених модела у државама света:

1. Антитеистички секуларизам – настао у време Француске револуције, а касније спровођен у земљама комунистичког блока. Црква не сме да се меша у државне послове, али се држава меша у црквене и то на непријатељски начин. Црква и религија уопште проглашавају се државним непријатељем, црквена лица и верници се прогањају и затварају, храмови руше, уз снажну антирелигијску пропаганду на свим нивоима.
2. Ригидни секуларизам – настао је као ублажење претходног. Његов најбољи пример је савремена Француска.
3. Умерени секуларизам – заступљен у већини европских земаља подразумева одвојеност Цркве и државе али и њихову блиску сарадњу на пољима образовања, харитативне делатности. У таквим земљама постоји верска настава у државним школама, ...
4. Делимични секуларизам – својствен је неким европским земљама, где су одређеним Црквама призната нека посебна права заснована на традицији. У Великој Британији, на пример, монарх који формално има врховну власт, истовремено је и врховни поглавар Англиканске Цркве¹⁸⁴.

САД су формално секуларна држава, али председник полаже заклетву на Библији желећи тиме да стекне ауторитет и легитимитет код већине становништва које је хришћанско, не давајући при томе предност ниједном вероисповедању, ради интегритета америчке нације.

---

¹⁷⁸ Исто; стр 96.

¹⁷⁹ Исто; стр 181. и 183.

¹⁸⁰ Исто; стр 275.

¹⁸¹ Исто; стр 328.

¹⁸² презвитер Александар Ђаковац, „Држава и Црква у савременом друштву“, *Православље – новине српске патријаршије*, број 1135; 1. јул 2014; стр 19, Београд.

¹⁸³ Исто; стр 19.

¹⁸⁴ Исто; стр 20.

Када се говори о Православној државотворности видимо да она подразумева устројство државе на начелима који су усклађени са начелима Христовог царства небеског. Христос има три власти које треба да имамо у виду и које су нам сада важне:

- 1) Божанска власт - Исус Христос као син Божији и Један од Свете Тројице је Господ Бог и као такав има заиста апсолутну неограничену власт над свим световима и над сваким временом. То значи господарење над животом и смрћу, рајем и паклом, стварањем (природе и природних закона, итд) и уништавањем, власт над свом природом живом и неживом, сила и моћ изнад сваке људске власти, итд.
- 2) Царска власт - она је повезана са претходном. Исус је потомак цара Давида и тиме легални наследник царског престола. Није случајно родослов Христа изведен на почетку Новог Завета¹⁸⁵ како би се показало да међу својим људским прецима Исус има праведног патријарха Авраама и цара Давида. Израелци су изгубили државу падом у Римско ропство и очекивали су да ће им обећани месија вратити државу, националну слободу и славу. Али месија је имао другачије и озбиљније планове - њему није било примарно национално, политичко ослобођење Израелаца већ духовно које је темељ свега. Христос поседујући горе поменути божанск увласт мога оје силом да узме и сваку царск увласт на земљи, али се одрекао тога и прихватио лично страдање како би кроз то страдање на Крсту, као великом кључу Неба, открио и отворио човечанству пут у савршено и бескрајно царство вечног живота и блаженства. Свакодневно верници узносе безбројне молитве у којима величају Христа као праведног цара пуног милости. Црквено крунисање значи да монарх влада у име Христово и као слуга Христа, цара над царевима.
- 3) Свештеничка власт - Начелник старозаветног свештенства је пророк Мојсије, а Исус је начелник новог свештенства по чину Мелхиседека¹⁸⁶, коме је још Авраам принео дарове да принесе Господу на жртву. Исус као првосвештеник приноси самога себе на жртву Богу, тако велику жртву која може спасити цео свет¹⁸⁷. Христос као (прво)свештеник служи Богу небеском, свом Оцу. Исус је мора ода преузме и првосвештеничк увласт на себе, јер су првосвештеници у његово време толико пали да су организовали упорно убиство сина Божијег, њега коме наводно служе. Не можемо сада улазити даље у сложена богословска питања.

Значење и смисао двоглавог орла

Двоглави орао је веома важан, једноставан и универзалан хералдички симбол Православне државотворности. Сматра се да се појавио у Византији у 10. веку и да представља јединство световног и сакралног принципа, тојест световне и духовне власти унутар једне државе¹⁸⁸. Једно од тумачења је и да представља престоницу Константинопољ на граници два континента Азије и Европе и два дела царства. Знамење се проширило на Србију, Русију, Албанију, итд. Једноглави орао је био симбол Римског царства, а у Византији је добио нови изглед и смисао. Појављује се у неколико варијанти и у скоро свакој укључује и круну са крстом, а понекад и три круне. Између осталог је и актуелни грб државе и војске Србије. Данас се често користи као обележје Свете Горе Атоса. Орао често у једној канци држи владарско жезло, скиптар (грчки: σκήπτρον) - једна од владарских инсигнија монарха, раније

¹⁸⁵ *Свето Писмо*, Нови Завет, Јеванђеље по Матеју, 1. глава

¹⁸⁶ *Свето Писмо*, Нови Завет, Посланица Јеврејима светог апостола Павла, 5. глава, 5. стих

¹⁸⁷ Проф. Христос Вулгарис, Светотајинско свештенство у Новом Завјету, Исус Христос – савршени првосвештеник, <http://eparhija-dalmatinska.hr/Publikacije-Krka8-c.htm>, (приступљено 12.08.2014.)

¹⁸⁸ Википедија, Двоглави орао,

http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B8_%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BE, (доступно 15.08.2014.)

врло моћан државнички симбол који је изазивао страхопоштовање поданика. Жезло је палица од племенитог метала опточеног драгим камењем и бисерима која је на врху најчешће имала крст и уз круну је основни симбол владарског достојанства. Жезло носе и епископи – додељује им се на рукоположењу, као символ власти и бриге за поверено му умно стадо. Свети Симеон Солунски каже: “Жезло које држи архијереј означава власт Светога Духа, укрепљење људи, снагу путеводитеља, али и да непокорне кажњава, а оне који су далеко да сабира себи.¹⁸⁹”

Смисао Православне државотворности

Треба истаћи да је реч „Христос“ из грчког језика и да значи помазаник, а исто значење има и хебрејска реч месија. Помазаник Божији је и други назив за цара. Приликом крунисања врши се свети обред миропомазања монарха (помазивање тела светим уљем), како би он добио потребне духовне дарове и помоћ од Бога за управљање државом. По Хришћанству Исус Христос је заправо највиши цар – цар васељене, а његова престоница је Горњи Јерусалим. Први долазак Христа се завршио Распећем, Васкрсењем и Вазнесењем на небо, а Други долазак ће бити заправо у пуној божанској слави и сили када ће се све на земљи покорити Богу и тада „... Његовом царству неће бити краја¹⁹⁰.“ Али до тада нису никако прекинуте све везе са Христом – постоји Црква независна од времена, а и државе које могу бити уређене по Божијој вољи, тојест тако да заслуже благослов Цркве. Православни цар и када је самодржац је само привремени чувар престола и поданик, намесник Небеског цара Христа, а тиме се сматра и да цела држава и сви који живе у њој уживају заштиту и милост Божију. Ево једне од основних Православних молитава: „Ходите, поклонимо се Цару нашем Богу! Ходите, поклонимо се и припаднимо Христу, Цару нашем Богу! Ходите, поклонимо се и припаднимо самом Христу, Цару и Богу нашем!¹⁹¹“ Да ли то значи да Православци не признају земаљске владаре или да их не примећују? Не. Бог је заповедио поштовање сваке земаљске власти, чак и када је лоша, јер свака је власт од Бога, али су земаљске власти краткотрајне, пролазне и лако пропадљиве (живот свих људи на земљи, па и владалаца је у Божијој руци), а Христова власт је вечна, безгрешна, савршена, апсолутна и неприкосновена. Православна држава тежи да буде преко Цркве и крунисаног монарха под заштитом и окриљем Христовим и тако на најбољи начин сачека велики повратак Исуса и улазак праведника у вечно царство радости и савршенства. Као што цар постави кнеза у кога има поверења да управља неком далеком провинцијом, тако Христ поставља цара да привремено брине о поданицима до Његовог повратка међу људе. То је смисао Православне државотворности и он подразумева солидну веру, религиозност владајућег слоја и становништва да би уопште могла функционисати. Постоји овај религијски предуслов, а затим је концепт Православне државотворности примењив на све народе, културе и цивилизације.

¹⁸⁹ Радмила Мишев, Трагање за духовним видом, <http://manastir-lepavina.htnet.hr/radmisduhvid.html>, доступно: 15.08.2014.

¹⁹⁰ Никео-цариградски Символ вере, *Православни молитвеник*, Издавачки фонд СПЦ, Београд, 2009., стр 20.

¹⁹¹ *Православни молитвеник*, Издавачки фонд СПЦ, Београд, 2009., стр 16-17.

Државно учење митрополита московског Филарета

(коментари, анализа и реконструкција религијско-политичког система)

Кратка биографија митрополита московског Филарета

Митрополит Филарет је рођен као Василиј Михајлович Дроздов 26. децембра 1782. (6. јануара по новом календару) у месту Коломна у Московској губернији. Од 1802. управља једном богословском болницом где је имао непосредно искуство људске болести и смрти¹⁹². 1809. је рукоположен у чин свештено-монаха; 1811. постаје архимандрит (игуман манастира). Од 1812. је ректор Санкт-Петербуршке Духовне академије и професор богословских наука где је значајно модернизовао програм предавања¹⁹³.

Три године након победе против Наполеона је написао захвални молебан за спасење отаџбине, који се читао сваке године на Божић.

Од 1817. је у рангу епископа. Од 1819. је архиепископ и члан Светог Синода руске Цркве, највишег управног и извршног тела. Од 1821. његово ново место службовања је Москва. 22. августа 1826. је добио чин митрополита и истог дана је крунисао императора Николаја I. 26. августа 1856. крунисао је императора Александра II.

Освештао је десетине храмова изграђених или реконструисаних под његовим надзором. Волео је строгост и озбиљност монашког живота и богослужења. Старао се да преобрати “старообрядце” и унијате из раскола у Православље. Уложио је велики труд да се преведе Свето Писмо на руски језик, (за шта је имао противнике и унутар Цркве) јер је хтео да Православље и Православни начин живота приближи народу и тако га заштити од агресивне прозападне публицистике. Био је познат по великом дару и труду проповедања.

На веома осетљиву тему односа према западном Хришћанству говорио је: “Сваки крштен у име Тројице је Хришћанин, било ком да припада вероисповедању. Истинита вера је једна – Православље; али и сва хришћанска веровања – по дуготрпљењу Сведржитеља – држе се. Јеванђеље је код свих исто... Због заблуда отпалих од Васељенске Цркве не треба укоровати оне од рођења васпитане у једном или другом вероисповедању. Просте душе у простоти и верују по учењу које им је заповеђено, и не узнемиравају се религиозним дебатама, за њих недоступним. За њих ће дати одговор Богу њихови духовни руководиоци¹⁹⁴.”

Био је стуб не само Цркве, већ и државе. Његово мишљење су уважавали императори, велики кнежеви, министри и сенатори, гувернери и генерали¹⁹⁵. Одбио је 1829. да освешта Тријумфалну капију у Москви по наредби цара, јер је то у супротности са канонима Православне Цркве, чиме је показао не малу ревност и храброст. Следеће године је Москву задесила несрећа колере. Устајао је веома рано, пре зоре, да би се молитвом надахнуо и припремио за наступајући дан. Аскетски монашки подвиг није оставио и када је то лако могао због својих година и веома високог звања.

Био је редовни члан Императорске академије наука, одељење руског језика и словесности. Умро је 19. новембра 1867. године у Москви и сахрањен у Свето-Тројице Сергејевој лаври. Канонизован је 1994. године у лик светитеља.

¹⁹² pravoslavie.ru - портал Сретењског манастира у Москви, Житие свјатитеља Филарета (Дроздова), митрополита Московског и Коломенског, <http://pravoslavie.ru/put/50209.htm>, (доступно 16.08.2014.)

¹⁹³ Википедија, слободна енциклопедија, Филарет (Дроздов), [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82_\(%D0%94%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D0%B2\)#cite_note-1](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82_(%D0%94%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D0%B2)#cite_note-1), (доступно: 16.08.2014.)

¹⁹⁴ pravoslavie.ru - портал Сретењског манастира у Москви, Житие свјатитеља Филарета (Дроздова), митрополита Московског и Коломенског, <http://pravoslavie.ru/put/50209.htm>, (доступно 16.08.2014.)

¹⁹⁵ Исто.

Порекло државе и власти

Извршити реконструкцију и реконцептуализацију државног учења митрополита Филарета није лако ни у Русији, а у Србији је још теже. Сви познати извори су на руском језику, те овај рад подразумева академско истраживање, превођење, политиколошке коментаре и напомене, аналитику мулти-методолошку и друге операције неопходне у правилном развоју теме и обради предмета. За ово су нам од користи издања руског дневног листа „Московске ведомости“ број 357. од 24.12.1882. и бројеви 49. и 51. из 1883. године, посвећени стогодишњици од рођења високог јерарха Филарета. Колико ми је познато, ово је први политиколошки рад на тему учења митрополита Филарета, а надам се не и последњи; скоро сва основна литература је на руском језику. Превођења дела митрополита Филарета и сличних на српски језик је потребно ради развоја политикологије религије и политикологије уопште, а посебно имајући у виду велике сличности у историји, менталитету, језику и исту веру Срба и Руса што омогућава квалитетну примену достигнућа и трансфер знања.

Митрополит Филарет користи методу генезе и органски приступ да би објаснио феномен народа: „Откуда ово мноштво људи, сједињених језиком и обичајима, које називамо народом? Очигледно, да се мноштво народило од мањих племена, а она из породица. И тако, у породици лежи семе свега што се потом отворило и израсло у велику породицу коју називамо државом.“¹⁹⁶

Уз Томаса Хобса (рат свих против свих) и Џона Лока (учење о првобитној слободи) ово је једно велико учење о пред-државном, предграђанском стању и даљој генези из њега. Ово учење укључује и критику актуелних теорија.

„Ту треба тражити и први образ власти и покоравања које сада видимо у друштву. Отац, који природно има власт дати живот сину и образовати његове способности, јесте први владар; син, који нити образовати своје способности, ни сам живот сачувати не може без повиновања родитељима и васпитачима, је природно потчињени. Али како власт оца није створена њим самим (и пренета на сина), већ је произашла заједно са човеком од Онога Који је створио човека, открива се, да Он – најдубљи извор и највиши принцип прва и последично свака друга власт међу људима је у Богу.“¹⁹⁷

Дакле, категорија власти је примарно везана за Бога и односи се континуирано на читаву васељену (Бог влада природом преко природних закона које је сам створио), а тек секундарно, на основу првог, појављује се феноменолошки, а не онтолошки нужно власт човека; сродна Божијој власти и зависна од ње.

„Мудраци овог века (светски – прим. Р.Љ.) тврде да се морамо покоравати друштвеним властима због друштвеног уговора, којим су се људи сјединили у друштво и ради општег добра општом сагласношћу уредили власт и потчињеност. Ево прекрасног темеља за објашњење државе у високоумним књигама или у машти глава, а не у природи ствари. Ако мисле, да се друштво не може другачије основати, него на друштвеном уговору, - да ли су на њему основана друштва пчела и мрава? И није ли потребно у оригиналним кошницама и разрушеним мравињацима наћи оснивачке акте ... хартије пчела и мрава?“¹⁹⁸

Ово је оштра критика теорија друштвеног уговора – заиста ретка и потребна критика теорије која се раширила некритички по академским кабинетима и политичким доктринама као некакав псеудо-аксиом, само зато што није имала праву алтернативу. Митрополит критички разматра у то време надируће нове политичке теорије са запада и бавећи се концептом друштвеног уговора он потреса темеље ових теорија, показујући њихове слабости и недоречености. Он ово чини превентивно да би одбранио поредак царске Русије од анти-монархистичких налета који разарају политичке системе монархија у централној и западној

¹⁹⁶ *Государственное учение Филарета митрополита Московскаго*, Типографія Преп. Иова Почаевскаго, Свято-Троицкiй монастырь, Джорданвилл, 1997 г., Published by Holy trinity Monastery, Jordanville, N.Y. 13361-0036, Перепечатка съ издания Московскаго университета 1883 года, стр 6.

¹⁹⁷ Исто; стр 6.

¹⁹⁸ Исто; стр 6.

Европи. Слабљењем теоретске основе и показивањем њеног полу-научног, спекулативног утемељења очекује се и слабљење друштвеног покрета.

„И док се то не нађе, ништа нас не спречава сматрати, да пчеле и мрави састављају друштво не по договору (уговору), већ по природи, по утиснутој у њихово биће идеји друштва, коју је Творац света њима и другим својим бићима хтео ставити.“¹⁹⁹

Дисквалификација теорија друштвеног уговора се врши анализом друштава пчела и мрва, констатацијом одсуства свесног уговора између јединки и затим аналогичном са људским друштвом које је сложеније, али основни социолошки принципи су заједнички. Овај теоретски спор око рођења државности је важан из теоретске и практичне перспективе. Он узима пример породице као неоспорно првог друштва, прве заједнице. Дете се покоравља мајци, а мајка има власт над дететом природно без уговора, јер дете није способно за тако нешто. Дете се не бунује против мајке нити између њих постоји договор, јер мајка чини све а дете ништа и то се сматра нормалним – ни у овом примеру уговора нема ни у траговима; развојем породице и прерастањем у племе и народ, а затим у државу, очигледно да фундаментални принципи заједнице остају исти.

Следећи аргумент је такође важан:

„Сваки договор (уговор) људски има важност само када се у њега ступа свесно и по слободној вољи. Колико у друштву има људи који су чули за друштвени уговор; а из њих мало који су о њему чули, колико њих има јасно схватање о чему се ради? Питајте, не кажем обичног грађанина, питајте мислиоце уговора: када и како је он ступио у друштвени уговор? У време пунолетства? Ко је одлучио о времену? И да ли је био изван друштва до пунолетства?“²⁰⁰

Затим оспорава ироничним стилем могућност ступања у грађанско друштво рођењем, јер дете не бира родитеље ни државу рођења, па ни уговор у вези ствари око којих немамо избор нема смисла. Зар човек нема право на измену уговора пре потписивања или на избор неког другог повољнијег партнера? Много је питања без одговора.

„Да је покорављање неопходно, треба ли овде доказивати? Где је људско друштво, тамо је неопходна и власт, која уједињује људе у друштво; јер без власти могуће је замислити само неустројено мноштво људи, а не друштво.“²⁰¹

Свети Филарет открива дубоке основе људског друштва како би се разумела савремена држава, а не само ради знања по себи. Ово спорење са западним мислиоцима није једноставно и делује као филозофија, али оно је есенцијално, јер од њега зависи схватање савремене државе, друштвени консензус и легитимитет. Ово питање (конструктивност или релативност покорављања властима) је често потцењено, а тај пропуст затим може изазвати озбиљне структурне поремећаје политичког система.

„Много ли има у друштву људи способних покорављању по идејама и умовању? Када погледам на искуства, како на погодним теоријама и мишљењима хоће у наше време да заснују потчињавање неки народи и државе, а тамо ништа не стоји чврсто, клате се престоли и олтари, рву се правци мишљења, метежи шире, пороци расту, преступи исмејавају правосудје, нема ни једнодушности, ни поверења, ни безбедности, сваки нови дан угрожава све, не могу не закључити: јасно, на људским умовањима и теоретисањима не може се засновати благостање државе.“²⁰²

Ово је осврт на револуционарну 1848. годину у Европи, када су нове републиканске идеје уздрмале устаљени поредак монархија и религиозности. Овај авантуризам и деструкција доносе тешко сагледиве последице. Насиље угрожава правни поредак, а новонастале и ново-ојачале интересне, економске и политичке групације (без дубљег верског, моралног и когнитивног утемељења) желе пошто-пото врховне позиције власти и прекомпоновање система према својим потребама, не водећи рачуна о легалности и легитимности метода и инструмената којима се служе.

¹⁹⁹ *Государственное учение Филарета митрополита Московскаго*, Типографія Преп. Іова Почаевскаго, Свято-Троицкій монастирь, Джорданвилл, 1997 г., Published by Holy trinity Monastery, Jordanville, N.Y. 13361-0036, Перепечатка съ издания Московскаго университета 1883 года, стр 6-7.

²⁰⁰ Исто; стр 7.

²⁰¹ Исто; стр 7.

²⁰² Исто; стр 8. и Изд. 1848 года, т. 2, стр 181.

Митрополит Филарет уводи трочлану класификацију покорвања:

„Три су врсте покорвања: корисно за сопствено добро, ропско из страха, часно ради достизања виших вредности... Неспорно, да су све оне боље од непокорвања.²⁰³“

Он затим анализирајући ова три облика покорвања долази до закључка да су прва два непоуздана и некорисна за државу. Покорвање из страха, користи или славољубља се колеба када нема интереса који га покреће. Пошто држава пролази кроз кризе то и овакво покорвање не може бити поуздано и дугорочно довољно за државу. Можемо закључити, на основу овог језгровитог разврставања, да друштво треба да развија такву политичку културу и такав ниво свести који би промовисали вредност и важност савесног и добровољног покорвања ради добробити заједнице и стабилности друштва.

Ево важног дела учења у коме се види јасна веза религије и политике и њихово јединство, прожимање и нераздвојивост. Бог је створитељ, сведржитељ и цар васељене, а његова власт је повезана блиско са влашћу Православног цара, по природи и по припадности истој хијерархији. Цар је на врху државне хијерархије, независан од свих земаљских сила и чиниоца – једино зависан од Божије силе и власти од које црпи легитимитет, моћ и ауторитет. Једини прави суверен је Бог – он је и извор земаљских суверености. Овакав систем је логичан за друштво у коме доминирају побожност и патријархалне многодетне породице – људи просто желе власт која одговара њиховим главним вредностима, ставовима, схватањима и обичајима. Може се закључити да када у друштву нарасту атеизам, скептицизам, индивидуализам, интереси, материјализам, технологије и профитерство да таквим вредностима и таквом реалитету живота више одговара систем демократије који онтолошки центар и друштвени приоритет не види у богу, већ у сопственом интересу те се тежи демократији. Аутентично речено:

„Бог по облику свог небеског јединства норми, устројио је на земљи цара; по облику Свог сведржитељства – цара самодржавног; по облику Свог непролазног царства које траје одувек и заувек – цара наследног.²⁰⁴“

Цар је обличје Бога, а земаљско царство треба да се приближава што је могуће више савршеном и недостижном царству небеском, царству вечног живота.

Треба истаћи да све наведено и друго никако не подразумева дискриминацију неправославних грађана царства – њихова права и слободе су загарантовани законима и Црквеним канонима и прописима. Руско царство је у то време имало у свом саставу преко 100 народа (етничких заједница) различитих раса и неколико вероисповести, па је одржавање хармоније, разумевања и трпљења међу-етничког и међу-верског било изузетно важно за одржање и развој империје.

Начело Православне одговорности налаже: ко има пуно (моћи, новца, врлина, вештина, ...) – мора се пуно и трудити да сачува и унапреди духовни и материјални иметак. Конкретније на примеру власти:

„О кад би сви цареви земаљски довољно пазили на своје небеско достојанство и на положене на њих црте обличја небеског које траже богоподобну правду и благод, небеску неуспаваност, чистоту мисли, светост намера и дела!²⁰⁵“

Ево још једног важног запажања које много открива:

„Код неких народа у наше време око државног устројства и односа између власти и поданика толико је спорова и расправа, да од њих све друштвене везе подрхтавају, сви стубови политичког поретка се колебају; нека прочитају код нас (Руса) више на срцима него на хартијама, написано кратко, али свеобухватно установљење државе, које се сажима у следећим речима: светост власти и савез љубави између владара и народа.²⁰⁶“

Овде се открива став присутан и код Шарла Монтескјеа да различитим поднебљима и просторствима одговарају различити политички системи - нема универзалног модела: оно што одговара једном друштву, за друго друштво је неприродно и нефункционално.

Актуелност овог принципа је била актуелна средином 19. века, а актуелна је и почетком 21.

²⁰³ Исто; стр 8., / Изд. 1877 г., т. 3, стр. 442

²⁰⁴ Исто; стр 8., / Изд. 1877 г., т. 3, стр. 442

²⁰⁵ Исто; стр 8., / Изд. 1877 г., т. 3, стр. 442

²⁰⁶ Исто; стр 8-9., / Изд. 1877 г., т. 3, стр. 442

века када се воде расправе о глобализацији, једно време чак и о крају историје и коначном тријумфу либералне демократије англо-америчког типа, када се траже политичко-административни и економски модели за читаве континенте, итд. Очигледно да митрополит Филарет сматра непримереним и неодговарајућим инсталирање готових институционалних решења западно-европских на територији Руског царства са посебном духовношћу, менталитетом људи, културом, традицијом, обичајима, вредностима, итд. Како су временом, из деценије у деценију, слабили побожност у народу и страхопоштовање према Црквеним и државним великодостојницима, како се однос народа према цару постепено све више профилисао у правцу права и дужности, функција и интереса уз слабљење емотивне и патриотске компоненте ових односа; са слабљењем колективистичких, традиционалних схватања у корист индивидуалних и партикуларних приоритета - то је и поредак постајао све мање свет и божански, а све више је посматран као рационални систем који се може мењати ради веће удобности грађана без пуно обзира према цару – и све је то (уз многе друге чиниоце релативно обрађене у историјској и политиколошкој литератури) кумулативно довело до Октобарске револуције тачно пола века од смрти митрополита Филарета.

Можемо закључити да темељи државе нису просто рационалистички (како би просветитељи 18. века желели да буде по њиховом упрошћеном поимању друштвене стварности као једноставне аналогije са природоном, а исто важи и за њихово схватање друштвених наука), а наравно нису ни анти-рационални, већ су, судећи по напред наведеном, суптилна дијалектика рационалног и ирационалног (подразумевајући под овим другим духовно, етичко, вредносно, и др). Овај комплекснији приступ, без недопустивих доктринарних редукција, даје реалнију и јаснију слику државно-политичког система и политичког живота. Тако сагледавамо реалност ону каква јесте, а не онако како је лакше истраживати или како је удобније за узгој нових тоталних теорија широких по амбицијама, а плитких по аналитици, самокритици и отворености за критику.

То још значи и да ће један политичко-институционални систем у две заједнице различитих карактера бити различито успешан.

Митрополит Божију објаву кроз Свето Писмо: не дирајте у Моје помазанике ... назива грозним и спасоносним речима. Ове речи су граница докле људско мњење може задирати у државни поредак. Оне су ограничење демократских захтева, а истовремено откривају природу конституционализма Православне државе - грађани имају разне врсте слобода, али су живот и сувереност цара неприкосновени. Тиме су постављени лимити друштвеним покретима, идејама, законима и реформама – до границе престола. Угрожавање Божијег помазаника и престола је супротстављање Богу и верским принципима. Заиста се и показало кроз историју да су кржаве анти-монархистичке револуције често организовали и спроводили људи којима званична вера није значила скоро ништа или су чак били њени отворени противници – Јакобинци у Француској, Бољшевици у Русији, итд.²⁰⁷

По митрополиту ако власт нема атрибуте светости (већ је само функционална грађанска установа) не може деловати у пуном обиму својих капацитета за општу добробит, јер је принуђена да стално прати опозиционе и анти-владине токове, њихове активности и да се бори против њих. Влада уместо бриге за благостање друштва, све више брине за своју безбедност, а слаба влада, значи и слабу државу.

„Таква држава личи на град подигнут на вулкану: каква корист од тврдоће, када се под њим крије сила која може сваку минуто претворити све у развалине? Поданици који не признају свету неприкосновеност владара, пребивају у самовољи; ... у таквој ситуацији држава се колеба између крајности самовоље и попуштања, између ужаса анархије и угњетавања ...”²⁰⁸

Ако се за сваки проблем у друштву лакомислено криви влада и при томе захтева њена смена, односно ако се сваки проблем покушава решити радикалним реформама политичког система, без одговорности и промишљања о последицама и могућим негативним ефектима – то значи да је такво друштво на путу дестабилизације.

²⁰⁷ Исто; стр 9. / Изд. 1848 г., т. 2, стр. 133, 134

²⁰⁸ Исто; стр 9. / Изд. 1848 г., т. 2, стр. 133, 134

Митрополит Филарет примећује оштроумно једно појаву: власт је најважнији и најосетљивији орган друштва и државе, као срце у телу. Могли бисмо развити једну аналогију ради илустрације онога што је остало можда нејасно:

Ако се повреди рука или нога организам и даље може да функционише и да оздрави, па чак и да живи трајно без неког од ових органа, додуше са хендикепом. Али свака повреда срца значи моменталну угроженост живота јединке, јер сваки орган посебно и читав организам и живот организма зависе од рада срца. Стога се и сваком захвату на срцу мора приступити веома опрезно и пажљиво са великом одмереношћу, знањем и одговорношћу како се не би због мање грешке повредило срце и тиме угрозио живот целог бића. Исто тако веома пажљиво, прорачунато и озбиљно се мора приступити свим иницијативама које се тичу критике власти и промена у начину функционисања власти, јер иначе последице могу бити трагичне.

На жалост, историја је много пута потврдила исправност овог става, а веома тешко је наћи мислиоце или политичаре који су са оваквом предострожношћу и одговорношћу говорили о власти.

Темељ интегритета и конституције (политичког) друштва

Митрополит Филарет тражи кључни елемент постојања (и опстајања) друштва и државе кроз време, елемент који даје конституцију и истрајност, отпорност и правилност, конзистентност и функционалност у разним променљивим ситуацијама и налази тај елемент у верности поданика властима – можемо закључити мисаоном симулацијом да одузимањем тог елемента из једног друштва, односно државе долази брзо до дезинтеграције система, нарушава се и распада хијерархија као осовина политичког живота, фрагменти друштва удаљују једни од других и од целине, заједница губи форму, наступају несигурност и безвлашће.

Следеће важно питање је на чему почива таква верност, тојест оданост властима без које ни друштво ни држава не могу опстати? Морамо приметити да ова верност опстаје и када власт повлачи непопуларне потезе, у време великих криза и када грађани имају сумње у способности владајућих кадрова. Митрополит се пита:

„Како обезбедити верност? Законима? – Али да би закони имали пуну силу и дејство, потребна је строга верност у примени. Дакле, постављено питање се овде не разрешава и само добија посебан облик: како обезбедити верност у примени закона? И чиме?“²⁰⁹

Други могући одговор на исто фундаментално политичко и политиколошко питање:

„Како обезбедити верност? Не страхом ли од казне? Како би непријатно било, ако би и било могуће, основати опште спокојство само на општем страху? Али то је и немогуће, зато што могу бити нарушења верности, које људска проницљивост не може открити и правосуђе не може проследовати.“²¹⁰

Митрополит откривши први темељ друштва и државе се не задовољава тиме, већ жели да га даље истражи и вида каква психолошка, етичка и евентуално онтолошка или религијска својства он садржи.

Видимо да је митрополит Филарет велики мислилац и теоретичар по једноставности, храбрости и јасноћи са којом приступа најтежим друштвеним питањима, по избору тема којима се бави, по анализи више могућих одговора, по методи уклапања својих налаза и открића у један кохерентан систем односно модел, по увођењу реда кроз хијерархију принципа и чињеница са којима барата, по универзалности својих закључака, итд.

Митрополит испитује да ли је можда етика основ заједнице:

„Дакле, чиме? Зар не честитошћу? За ово је боље наћи време и начина у невеликом кругу личних односа, него у неизмерном пространству државних односа. Власт употребљава своје главне инструменте (методе), без сумње, са претходним испитивањем и сазнањем, колико она достижу и прогнучу у ограничене људске видике; али може ли испитивањем и сазнањем

²⁰⁹ Исто; стр 10. / Изд. 1861 г., 3, стр. 348, 349

²¹⁰ Исто; стр 10. / Изд. 1861 г., 3, стр. 348, 349

одлучно одредити честитост (морал) свакога из хиљаде људи и то пре ангажовања их за потребе државе?²¹¹

Овим је дисквалификована етика као основ лојалности политичкој заједници због њене неравномерне присутности, врло тешке евиденције присуства, непоузданости и таквог њеног својства да је превасходно категорија личности, индивидуе и односа између појединаца, а не колективна (посебно када су у питању велике заједнице).

Ево и коначно одговора, шта је у језгру основног државотворног принципа верности властима и шта га чини најделотворнијим и најсавршенијим:

„Дакле, недовољност других средстава ка обезбеђењу верности води крајњем средству – утврђивању обећане верности великим и страшним именом Божијим, да би свако уважавао верност као служење пред Богом...“²¹²

Наравно, подразумева се да ни обичан грађанин, а тим пре митрополит, начелник свештеника и руководства свештенства, не би се усудио злоупотребити име Божије ради нечег што није доказано и много пута проверено сасвим по вољи Божијој. Религија освећује и благосиља не само верност и службу Богу, већ и верност и службу цару, истина као различите категорије, али ипак повезане и хармонизоване. Можемо приметити да цар и митрополит (или патријарх) имају свету круну на чијем се врху налази крст. Непоштовањем Црквених прво-јерарха човек ризикује екскомуникацију (искључење из Цркве) и анатему (проклетство), а непоштовањем царске круне иако не подпада у поље јереси, ипак угрожава озбиљно спасење своје душе и душа других што је још опасније. Повредити цара слично је скрнављењу иконе.

Дакле име и достојанство Божије је срце верности, која је неопходни и незаобилазни принцип друштвености и државности. Имајући у виду ово, схватамо да је појава секуларизма, одвајања Цркве од државе и вере од државног конституционализма, потпуно изменила перцепцију државе од стране грађана и однос према њој. Држава лишена сакралног, светог логично постаје предмет: оспоравања, критика свакодневних и на сваком месту, непоштовања, омаловажавања, корупције, грамзивости, искоришћавања, итд.

Овај теоретски концепт се поткрепљује емпиријски примерима из праксе тадашњих европских држава које је захватио велики талас секуларизације и прекомпоновања не само политичких система, већ и најдубљих темеља на којима они почивају. Митрополит тражи од Русије да не учествује у овим променама, које имају негативне последице. Клате се и ослабљују државе и народи, па чак и сами људи јер су одбацили свету лојалност и светост из својих држава, па понесени достигнућима науке у сфери технологије и комуналија, покушавају да устроје државе банално, наивно и потпуно рационално. Одбацивањем религије изгубило се и поштовање према краљевима и царевима, који више не одговарају новим вредностима и друштвеним односима, већ се траже нова системска решења. Дрско атеистичко безумље кулминира и прогони све што му се налази на путу и све са чим се не слаже.

„Из мишљења о народу праве идола; и не желе да схвате ту очигледност што за идола не остаје никаквих жртви.“²¹³

Митрополит Филарет вероватно има у виду врло деликатан и суптилан духовни проблем, тојест застрањивање у виду етнофилије. Ово је духовно, богословска категорија, али ипак снажно повезана са политиком и појмовима: шовинизам, екстремни национализам, радикализам, итд. Сам појам национализам, је како пишу многи истакнути аутори, двосмислен и лако га је злоупотребити, јер са једне стране означава позитивне особине родољубља, патриотизма и бриге за државну заједницу, а са друге стране представља девијацију и хипертрофију ових вредности када оне прерастају у шовинизам, нетрпељивост, нетолерантност итд. Термин национализам има различито подразумевано значење у различитим политичким културама, па чак и у политичко-академским и медијским сферама

²¹¹ Исто; стр 10. / Изд. 1861 г., 3, стр. 348, 349

²¹² Исто; стр 10. / Изд. 1861 г., 3, стр. 348, 349

²¹³ Исто; стр 11. / Изд. 1861 г., т. 3, стр. 226

унутар једне државе. На жалост овакво смутно стање одговара онима који лове у мутном и свима који су вешти у терминолошким акробацијама и манипулацијама. Етнофилија је духовно застрањивање у којем се интерес и вредности народа (језик, држава, победе, култура, итд) стављају изнад вредности и неприкосновености вере и Божијег Откривења. Тада се од народа или националне државе може у главама занесењака створити идол коме и Црква и вера морају да служе, а народ се схвата као вечито, мистично, надприродно биће чијем опстанку је све друго подређено. Митрополит Филарет не наводећи ова објашњења, упозорава на ову појаву.

„Не заволевши слободно повиновање закону и благотворној власти Цара (са великим Ц), принуђени су робовати дивљој сили својевољних хирова. Тако се јака држава претвара у заталасано море народа, које угрожава законе, поредак, друштвено поверење, задовољство и безбедност. Али благословен је који заповеда мору.“

Овде се мисли на Исуса који је умирио таласе и буру на мору силом своје речи, а то значи да Бог умирује метеже и немире у народу, како би се успоставио благодатни мир. Ево реченице која открива снагу царске Русије, та сила не потиче од новца и огромне површине, нити од царске армије, већ по митрополити Филарету истинска снага Русије је у нечем другом: „Снажна врлинама, моралом и вером и самодржављем Русија чврсто стоји.“²¹⁴

„Цар, по истинитом схватању, јесте глава и душа царства. А ви ми докажете, да душа царства мора бити закон. Закони су неопходни, важни и корисни; али закон на хартијама и у књигама је мртво слово: јер колико пута можемо видети у државама да записани закон осуђује и кажњава преступ, а преступи се дешавају и остају некажњени, закони подстичу добра дела, а њих ретко има. Закони, мртви у књигама, оживљавају у делима, а врховни државни делатељ и покретач и инспиратор покорених делатника јесте Цар.“²¹⁵

„Треба обратити пажњу на тужни изглед народа и друштва, раздвојеног на свађе и умишљености. Разделивши народ и друштво на одвојене делове, они повређују јединство целине – први услов друштвеног живота; смањују заједничку снагу и деле је на делове који се међусобно боре, слабе друштвено поверење, уместо да се изгради благотворно правилно послушање властима; колебају се друштвене установе, оспоравају се и стављају под знак питања то што је положено у темеље оснивања друштва и што је неопходно; воде у друштву унутрашњи рат против спокојства и безбедности. Благо народу и држави, у којем јединственим, свеопштим, светлим, силним, свепрожимајућим централизмом, као сунце у васељени, стоји Цар, слободно ограничавајући своје самодржавље вољом Небеског цара, мудрошћу, великодушношћу, љубављу према народу, хтењем општег добра, пажњом за добре савете, уважавањем закона претходника и својих, којима се односи поданика ка власти утврђују не свакодневним проблемима и споровима, којима никад нема краја, већ на сачуваном светим предањем праотаца, на наслеђеној и стеченој љубави ка Цару и Отацбини, и још дубље, на страхопоштовању ка Цару и Господу. То је благо даровано од Бога.“²¹⁶

„Са каквом борбом бивају у другим народима избори на друштвене дужности! С каквом борбом, а понекад и немирима, достижу до озакоњења права друштвеног избора. Затим почиње, па се утишава, па се обнавља, борба за проширење, па за ограничење овог права. После неправилног проширења права друштвеног избора, следи његова неправилна употреба. Тешко би било себи представити вероватним, да нисмо читали у вестима из иностранства, да се гласови могу продавати, да се сагласност или несагласност са изабранима изражава не само гласовима, већ и камењем и батинама, као да се може родити од звери човек, од бесних страсти – разумно дело; разбојници учествују у избору законодаваца. Сельаци и занатлије

²¹⁴ Изд. 1861 г., т. 3, стр. 226

²¹⁵ Изд. 1861 г., т. 3, стр. 302.

²¹⁶ Изд. 1861 г., т. 3, стр. 226.

расуђују, не о томе ко би могао очувати поредак села или у друштву занатлија, већ о томе ко је способан управљати државом.“

Овде митрополит Филарет уводи појам компетенције. Са те тачке критикује тадашњу демократију у Европи, и примећује како шарлатанска демократија доводи до метежа и да то што се сви баве високом политиком ништа не помаже ни држави ни грађанима, напротив. Грађани треба пре свега да се баве питањима која добро познају, за која су животно везани и за која имају неопходне компетенције, а управљање државом као врхунска политика долази затим или се може и изоставити. За успешну државу потребна је висока партиципација грађана, али у домену струке и локалне самоуправе, а не политичке филозофије без аргумената. Опасност је у томе што став већине (силом популизма и демагогије) може надјачати простом масовношћу, а да затим последице буду лоше по цело друштво.

„Богу хвала, нема тога у роду нашем. Самодржавна власт, утврђена на вековном закону наслеђа, чак и када нема наследног обновљења монархије и када се мора вршити избор владара, ипак стоји непоколебљиво и делује у својој мирној величини. Поданици не мисле да се домогну тада права избора врховне власти, јер знају да власт ради за опште добро и разумеју како и кроз кога се она изграђује. Власт, по својој вољи и поверењу у поданике, даје им право избора друштвених положаја до разумне границе.“²¹⁷

Овде митр. Филарет уводи неку врсту ограничене демократије. Право монарха и власти као чиниоц јединства и стабилности се уравнотежава са демократским правом народа на избор руководиоца и тиме неке врсте оцењивања власти. Ова два начела се међусобно компензују, јер је свако од њих само за себе једнострано и недовољно, па чак и опасно, а заједно дају једиствено и стабилно друштво у коме се глас „обичних људи“ чује и цени.

„Вода, ако у њој и има песка, чиста је, када песак лежи на дну; али када се неким покретима песак покрене ка површини, сва до тада чиста вода губи чистоћу и постаје мутна. Исто тако, људско друштво иако у њему има део људи недобрих, чисто је и срећно када ова нечасна стихија лежи на дну (друштва), када људи недобри, праведно ниско оцењени јавним мњењем, немају удела у власти и утицаја на друге; али када се стихија нечасних покреће ка врху тада они муте чисту воду и добре људе или доводе у саблазан или их силом подвржу тешкоћама и невољама, те јачајући штете целом друштву.“²¹⁸

„Неки људи, не знам да ли мудрији од других, али више уверени у своју мудрост, раде на установљењу најбољих, по њиховом мишљењу, правила образовања људског друштва. Већ дуже од полувека, образованији део човечанства иде овим путем, али још нигде и никада нису они изградили тихи и безметежни живот. Они знају да потресају древна здања државности, али не знају изградити ништа поуздано. Изненада се по њиховим упутствима изграђују нове владе и исто тако изненада се руше. Они подривају очинску и разумну власт цара и уводе жестоку и слепу власт народних маса и бескрајне расправе претендента на власт; они заводе људе, уверавајући их да их воде ка слободи, а заправо воде их од законите слободе ка својеволжности, да би их затим оборили у угњетавање.“²¹⁹

„Слобода је способност разумног избора и делања бољег. Она је достојанство сваког човека. Али у безбројном роду људском колико је оних који имају отворен и образован ум, да би тачно и поуздано препознали боље? И ти који виде боље, имају ли довољно силе да одлучно изаберу боље и остваре га реално? Шта рећи о слободи оних који нису у ропству људи, али покорени чулима, савладани страстима, робују лошим навикама? Посматрајући помно људе и народе, видимо, да људи који су запали у то унутрашње ропство – у ропство гресима, страстима, пороцима – чешће од других се брину за спољашње слободе – слободе друштвене

²¹⁷ изд. 1861 г., т. 3, стр. 322-323

²¹⁸ Исто; стр 324.

²¹⁹ Исто; стр 12-13. / Изд. 1861 г., т. 3, стр. 291.

пред законом и властима. Али ширење спољашњих слобода да ли ће им помоћи да се ослободе унутрашњег ропства? Нема разлога да тако мислимо. У коме су чулност, страст, порок, већ превладали, тај по уклањању ограничења постављених од закона и власти постављеним против порочног дејства, предаје се задовољењу страсти и користи спољашњу слободу само да би још дубље потонуо у унутрашње ропство.²²⁰

Овде се види психолошка проницљивост и богословска доследност митр. Филарета. Он поставља вечне непролазне духовне вредности изнад пролазних и пропадљивих. Унутрашња слобода је услов за уопште избор човека, да заиста бира он, тојест личност, а не страсти које теже свом задовољењу. Ово није лако остварити, али логично је да ово наглашава митр. Филарет јер он је у суштини монах и аскетска борба против телесних прохтева је за њега природна. Формална демократија подразумева да човек има право гласа, али је суштински потребна и зрелост и изграђеност личности и правилно разматрање аргумената и чињеница и оштроумност како би се донела правилна одлука. Човек окупиран пороцима је зависник који не цени довољно правду и истину нити има снаге да се определи за њих.

„Издати цара и отаџбину у рату, украсти државни иметак, осудити невиног на тешку казну – то су тешки преступи против цара, државе и закона и поражавају сваког. Не вршење царске службе а користити надокнаду и награду за службу, ставити лични интерес у распоређивање друштвених средстава, на суду гледати личне интересе уместо доказа и ослобођење кривога изгледају као мањи преступи. Ипак, мали пропусти ако скривају велику неверност су опасни јер могу довести до велике неверности касније.“²²¹

Још један важан концепт који је директно из основа Православља, а свети Филарет тврди да је један и од темељних за опстанак државе је: самопожртвовање које иде и до жртвовања живота. Жртвовање живота за веру или за народ и државу показује племенитост људске природе, али и важност вредности које су чак изнад људског живота. Може се наслутити да народ од Цркве научен жртвовању и узвишености жртвовања која добија своју награду од Бога у вечном животу, много је лакше спреман на жртву за род свој и отаџбину од оних који су васпитани од друштва да је људски живот апсолутна вредност којој се све мора подредити. Свети Филарет узима један занимљив пример: „Није ли потребно, на пример, на суду или у државној служби, заштитити праведног од кривога, али силног супарника или тужиоца? Ко то може учинити? Без сумње, само онај који је спреман пре истрпети прогон (неприлике) пре него предати невиног гонитељу. Да ли је лако пред лицем земаљских силника исказати, несагласну њиховим мислима и жељама, али спасоносну за друштво истину? Ко то може учинити? Без сумње, онај који је спреман пострадавати за истину, како опште добро не би претрпело штету.“²²²

Митр. Филарет узима у разматрање још једну есенцијалну политиколошку категорију, али при томе остаје доследан својој Хришћанској, тојест Православној платформи и проницљивости која се критички односи према тада актуелним политичким принципима – ради се о правди. Он инсистира на томе да је за праведно друштво потребно ангажовање свих, не само власти већ и свих поданика, а при томе је свестан да увек има одређен број оних којима је лични интерес далеко важнији од етичких норми. Митр. Филарет није нимало равнодушан на честе повике и негодовања народа против власти, али он покушава да укаже грађанству да и оно – а не само власт – својим понашањем сноси велики део одговорности за стање у држави. Указује и на негативну појаву да се при најмањем испољавању неправде или чак подозрењу да до ње може доћи, подижу они који желе да пишу нове законе, мада још увек ситуација није схваћена, а то доводи до нестабилности поретка. „Чување правде је дужност свих и сваког, по својим могућностима и у свом кругу; и са великом строгошћу дужни су да траже праведност

²²⁰ Исто; стр 13. / Исто; стр 291.

²²¹ Исто; стр 13. / Исто, стр. 320.

²²² Исто; стр 13-14. / Изд. 1861 г., т. 3, стр. 221.

прво од себе самих, пре него од других.²²³“ Заиста је упечатљиво са каквом лакоћом и елеганцијом је митр. Филарет уткао основне Хришћанске врлине у политичке категорије и тиме извршио логичку синтезу и показао фину међуусловљеност појединца и заједнице. Такође митр. Филарет примећује да је очување поретка силом непожељно, али неопходно као последња мера сузбијања против-друштвених појава. Веома је важно, а у време 19. века, па и данас је било неугодно говорити о томе, што митр. Филарет подвлачи како друштвене иницијативе усмерене на рушење вишевековног државног поретка у Европи нису само анти-државне, јер су усмерене против власти и надлежности владајућих установа, већ да су оне истовремено и анти-друштвене јер угрожавају спокојство и срећу свих грађана, друштвену стабилност и ауторитете и поредак благословен од стране Цркве - овакав интегрални приступ је редак и оригиналан и показује да се средином 19. века у Русији грађанско друштво још није формирало као опонент власти и да су грађанство и државност доведени у нераскидиву симбиозу и једну заједничку судбину.

Међународни односи и утицаји

Анализа митр. Филарета узима у обзир и међународне односе. Правилно је схватио да иако је руско царство суштински суверено и независно није имуно на потресе који погађају велике европске државе током 19. века. Забринут је због ширења ових негативних тенденција на Русију са запада. Приметио је да су посебно на мети старе монархије, династије и конзервативни политички системи пред ударом великог таласа: материјализма, позитивистичке науке, еманципације радника и сељака, социјализма, републиканизма, итд. Иако ови друштвени покрети нису аутентично руски и не одговарају природи руског човека, митр. Филарет је са правом забринут, а наредне деценије ће показати оправданим његову бригу. Показало се да су најподложнији новим таласима из западне Европе интелектуалци и студенти и сви који су у контакту са западним трендовима а нарочито они који су образовани на западу. Русија је посебно на мети револуционара због своје дубоке конзервативности, због јединства вере и државе (насупротив секуларизму) и зато што показује живим примером успех Хришћанске монархије насупротив критикама револуционарно-превратничких група. Овим се показује снажна зависност унутрашње од спољне политике, а такође и да Русија носи терет читаве једне цивилизацијске идеје која у Европи бледи и нестаје, а за коју је Црква заинтересована да се сачува. „ ... за минут непажње власти из разбојничких пећина, неморалних и безбожних, брзо излеће вихор метежа и бесправља, који уздрмава и уништава поредак једне државе за другом, угрожава мир и безбедност свих народа Европе, а против Русије посебно бесно сикће, са виком и узвицима, као силне и ревносне заштитнице законите власти, поретка и мира.“²²⁴

Митр. Филарет оштро критикује револуционаре 19. века јер они видећи нешто лоше у поретку, желе да сруше због тога цео поредак, а тиме праве много више штете од користи. Митр. Филарет је за постепене и мирне и разумне промене са аргументима, а не за бесну силу која у свом незадовољству руши све пред собом врло слабо промишљајући о последицама. Када се једном инаугуришу сила, метеж и немири као средство промене система, онда је трајно изгубљена сигурност како власти тако и грађана, јер у сваком систему има незадовољних, постоји нека (формална или неформална) опозиција и може се очекивати да ће и она предузети радикалне мере на остварењу својих интереса не водећи довољно рачуна о дугорочној добробити и стабилности државе. „ ... безвлашће хоће бити принцип, очигледно не изграђујућим, већ рушилачким“.²²⁵

Митр. Филарет се дотиче и теме веома актуелне у 21. веку - јавног мњења; и по томе је један од најпрогресивнијих мислиоца свог времена (иако вредносно конзервативан). Његов став је супротан данашњем, он на јавно мњење гледа као на моћан ураган који може нанети велику

²²³ Исто; стр 14. / Изд. 1873 г., т. 1, стр. 191.

²²⁴ Изд. 1861 г., т. 3, стр 228.

²²⁵ Исто; стр 14. / Исто, стр 251.

штету и за који се никад не зна где ће ударити. Духовно објашњење јавног мњења сугерише да се ради о страстима и растројству личности и друштва, те да јавно мњење руковођено афектима и демагогијом по мери просека или најнижег нивоа не може бити темељ државе. Замера владарима свог времена што се више плаше мњења људи него Божијих закона и Божије силе. „ ... Зашто на стражи истине и правде не постављају високи и силни страх Божији, већ малодушни и ниски страх од мњења људског?“²²⁶

Митр. Филарет изричито наводи да је основ на коме су подигнуте европске државе благослов и Закон Божији и да су на том темељу дуго и сигурно стајале. То значи сагласност или чак хармонију (симфонију) цркве и државе. Симфонија указује на више инструмената који производећи различите звукове дају складну музику и једну композицију. Како европске државе напуштају хришћанске темеље тако губе спокојност, поредак, позитивне међуљудске односе и друге друштвене вредности које извиру из Хришћанства. Уместо да државе буду предворје ка Царству небеском, оне су постале место у коме појединци желе да остваре своје прохтеве и амбиције без перспективе вечног живота. Митр. Филарет показује да демократија не треба да буде главни политички принцип, већ помоћни, којим се коригује понашање власти. Он примећује да у такозваним демократским метежима и превратима побеђује често не воља народа нити глас најмудријих, већ група безобзирних и сурових добро организована (и финансирана). „ ... У наше време многи народи мало знају о односу државе ка Царству Божијем... Њима се не свиђа старо устројство државе на основама благослова и Закона Божијег; они мисле подигнути много боље здање људског друштва по новом укусу на песку народних мњења и подржавају га буром бесконачних расправа.“²²⁷

Митр. Филарет се обрушава оштро на Француску буржоаску револуцију и предосећа колико невоље може она нанети његовој земљи. Митр. Филарет овде се показује као чувар не само Православне вере већ и свих друштвених, културолошких, цивилизацијских околности које дају особеност Русији. Упозорава на популизам и наводно давање власти народу, знајући добро да је то само привремена опсена и мамац за широке народне масе, како би се оправдала револуција. Француске револуционаре назива градитељима новог Вавилона, тојест империје више народа усмерене против Бога. Митр. Филарет оваквим ставовима заузима теоретску позицију супротну већини нововековних мислиоца, теоретичара и филозофа који величају амерички и француски конституционализам и револуцију – они су избегли да се суоче са аргументима митр. Филарета да ли због непознавања или зато што су његови ставови у односу на њих анти-системски. Када падне једна бесловесна држава, подиже се друга слична њој, али и она пада. „ ... Они хоће владаре не освештане Царем царева; владаре поробљене од својих поданика; приписују царску и самодржавну власт народу, тојест рукама и ногама приписују дужности главе, и то се код њих испољава правилно колико и то да народ влада метежом, клеветама, разбојништвом, грабежом, паљевицама и плод народног самодржавља јесте одсуство друштвене и личне безбедности.“²²⁸

Сликовито насупрот мраку запада ставља „вечни Исток“ тојест уместо опасних гибања и немира секуларних и материјалистичких који стижу са запада, предлаже окретање Богу чији су олтари окренути ка Истоку и чување вере као основе личног и друштвеног живота. Митр. Филарет је вероватно потпуно ненаклоњен методологији револуционара, а на првом месту гиљотини која је постављена у центру Париза и на којој је погубљен француски краљ, а само у једном дану 40 000 противника револуције. Јакобинци се по преузимању власти показали неспособност управљања великом и сложенем државом, као и неке патолошке анти-хришћанске ставове (измена календара, нова обележја) на шта Филарет није могао остати равнодушан. Показало се на примеру Француске и Октобарске револуције у Русији, да револуција угрожава не само државни поредак већ и животе монархиста и верника, а и црквеног клира, а исто тако и установе Хришћанске. Октобарска револуција је Русији донела крвави талас терора, укидање свих права и слобода, неограничену диктатуру комунистичке

²²⁶ Исто; стр 15. / Изд, 1861 г., т. 3, стр. 313.

²²⁷ Исто; стр. 240.

²²⁸ Изд. 1877 г., т. 3, стр. 461- 462.

партије, а већина храмова Православних је срушена, убијено од 100 до 200 хиљада монаха и свештеника. Све ово се могло и очекивати након француске гиљотине.

Митр. Филарет даље наводи да врлине и часност, праведност и доброта нарави (дакле личне особине) дају снагу народа за велика дела и историјске подвиге, док обрнуто, смањење морала, слабљење етике и пороци нарушавају јединство, слабе оданост и храброст.²²⁹ Тиме још једном показује зашто вера, религија не може остати само приватна ствар и зашто одвајање цркве од државе носи са собом бројне негативне последице. Без здраве и јаке духовности друштво је слабо, раздвојено и дезоријентисано. Непажљивост и хладноћа према вери, повлаче мање поштовања према Цркви и свештеним лицима, а самим тим и слабе поуке и заповести Цркве о поштовању цара и власти, јер је то Божија воља. Митрополит развија проблематику и даље и дубље и додаје: „... Ако склоност ка раскоши, празновању и забавама растаче поредак у породицама, расипа њихово богатство, долази до тога да деца заборављена од родитеља у време васпитања, заборављају на њих после васпитања – не шири ли се ово растројство на породицу породица (народ – прим. Р. Љ.)?“²³⁰

Ако сваки сталеж и класа уместо да се баве првенствено својим дужностима, почну да брину за послове других и да мисле да ће их урадити боље од њих, то значи да ће државни организам почети да емитује и нескладне и нездраве покрете и процесе. Тада уместо личне жртве за отаџбину, човек жртвује добробит отаџбине зарад својих интереса.²³¹

Дубљи садржај односа Цркве и државе, митрополит износи а да при томе наглашава да је држави потребнија Црква него обрнуто, како се често мисли: „... Да, има у томе користи, када су олтар и престол у савезу, - али узајамна корист није први основ њиховог савеза, већ самостална истина која подржава и један и други. Добро је и благослов је цару – покровитељу олтара; али не боји се олтар пада и без овог покровитељства. У праву је свештеник, који проповеда поштовање цара, - али не по праву узајамности, већ по чистој обавези, ако би то било и без наде на узајамност.“²³²

Митр. Филарет истиче достојанство и самосталност Цркве на примеру првих векова Хришћанства када су Римско царство и многи други сурово гонили Хришћане и убијали их јавно, али се Црква ипак ширила и јачала не користећи никакву земаљску силу, већ само Божију благодат и тиме показала своју снагу и истинско Божанство. Према томе Црква подржава блиску сарадњу са благоверним владарима, али пре свега јер је то у интересу народа и државе, а Цркви је корисно, али није неопходно. Црква не зависи од државе нити финансијски нити било како друго. Црква не прави са властима интересне уговоре, већ позива на поштовање Божијег закона што ће свима донети добро.

Цар Ирод је у 1. веку убио апостола Јакова, а Петра бацио у тамницу, али ипак апостол Петар каже: „поштујте цара“! Чак и када је предосетио своју мученичку смрт распећем апостол Петар проповеда поштовање цара. Овим се показује задивљујућа доследност и пожртвованост, али и то да апостол Петар поштује лошу власт као Божију казну коју свако мора истрпети. Генерално је трпљење важна Хришћанска врлина и на нивоу аскетизма и свакодневног живота, а подношење власти је проширење ове категорије. Чак и лоши поступци власти се морају трпети без бунта, да би се показало поштовање према Богу и Божијој Промисли и да би се заслужио вечни живот. Нема власти која није од Бога, а поштовање према Богу се указује поштовањем земаљске политичке власти. Ово није лако ни разумети ни остварити, али је ипак Црква тако чинила кроз историју покоривајући се учењу апостола и других светитеља.

За нове револуционарне идеје каже да нису: ни чисте, ни мирне, ни кротке, ни благе и милосрдне, ни поверљиве. Као такве оне су неприхватљиве за Цркву и ту је ствар јасна.

²²⁹ Исто; стр 16.

²³⁰ Исто; стр 16.

²³¹ Исто; стр 16-17. / Изд. 1848 г., т. 2, стр. 143.

²³² Исто; стр 17.

Видимо да Црква има своје проверене критеријуме којима проверава нове друштвене појаве и да масовност, популарност и наводна интелектуалност нису у томе пресудни.

Митр. Филарет проверава критички нову мудрост просветитеља и њима сличних на основу плодова и дела која доносе друштву, а не само логичком анализом, па користи још једну живописну аналогију: „Можете узети одвојено главу и срце – мртве; али у живом човеку они се налазе у јединству, и глава не живи без срца. Тако, можете узети одвојено мудрост и добротинство у мртвом виду: али у стварном животу они се налазе у јединству; ум не живи без срца, а мудрост – без добрих дела“²³³ То значи да сам интелект и образовање нису довољни – неопходни су још и етика и добра дела, односно одговорност. Потребно је и време да се виде плодови одређених друштвених токова, да ли су корисни по друштво или не.

Митр. Филарет говорећи о антрополошкој природи човека наглашава потребу људског духа за истином (као што тела има потребу за храном и водом). Овај урођени нагон за истином (приметан још и код деце) је траг Бога у људској природи. Он покреће људску природу у нова открића. Митр. Филарет критикује мислиоце и филозофе свог времена јер покушавају да Истину сведу на привилегију универзитетских кабинета и уских кругова интелектуалаца. За верника Истина је сам Бог свеприсутан и свемоћан и без Бога нема Истине, а пут до Истине подразумева и подвиг и усавршавање личног живота како би се човек удостојио за прихватање Истине.

Људском роду је било потребно неколико хиљада година трагања за истином да би достигао до Христа и идеје о једном Богу створитељу и сведржитељу, па митр. Филарет на квази научне расправе и токове који оспоравају постојање Бога и протерују бога и идеју бога из просвете, науке и државе гледа неблагонаклоно. Он не види никакав раскорак и противречност између среће, развоја и добробити друштва са једне и вере са друге стране. Он моду атеизма сматра непромишљеном и штетном.

Прва, највећа и главна Истина је постојање бога који је извор живота и све материје и свега умног. Ко није свестан ове прве истине, како може правилно откривати друге, мање истине, природне и друштвене? За митр. Филарета људски живот је бесмислено тумарање по магли, ако нема Бога створитеља и спаситеља.

Гносеологија митр. Филарета је таква да је Бог истина и уједно сунце ума и људског духа, те да се без тог истинитог сунца ништа не може правилно разумети и протумачити. Као што Сунце осветљава и греје Земљу, тако Бог осветљава људски ум и греје људску душу и открива људском роду Истину тојест себе, кроз нагон за истином који је као Створитељ усадио у људско биће и који покреће човекову природу ка Богу односно ка истини. На овом путу човек може застранити ако стави своје увек слабе и недовољно сређене мисли као основ истине и ако негира божију егзистенцију. Ови ставови су веома битни за схватање система који митр. Филарет изграђује. Његови аксиоми, методе и резултати се разликују од уско рационалних. Људски ум је слаб, ограничен и склон грешкама па због тога нам је Божије откривење кроз Јеванђеље неопходно, јер сами до таквих истина никад не бисмо могли доћи. Истина је целовита категорија, а делити је значи убити је, као што се и тело дели убијањем. Прва истина о Богу је неодвојива од других истина о томе шта је корисно и добро за човека и друштво.

„Зашто хоћете поделити (расећи) истину? Расећи – значи убити. Нема живота без јединства.“²³⁴ Све истине велике и мале, о природи, друштву и људском духу су једна целина повезана са Истином о божијој егзистенцији – овакав интегрални приступ омогућава разумевање ствари и њихову међусобну повезаност. Поједине области се могу само условно одвајати ради лакшег проучавања, а не могу се конституисати у научне светове независне један од другог. Митр. Филарет сматра научну, технолошку, привредну и другу предност у развоју хришћанских народа у односу на друге последицом познања Христове истине. „Истргните истину Божију и Христову из човечанства – и с њим ће бити исто што и са телом без срца, са светом без сунца. .... Не маштај да ти можеш саздати мудрост; боље мисли да мудрост може изградити тебе.“²³⁵

²³³ Исто; стр 18. / Изд. 1861 г., т. 3, стр. 233.

²³⁴ Исто; стр 20.

²³⁵ Исто; стр 20.

Када говори о Богу као ризници премудрости и извору разума, митр. Филарет је свестан колико се удаљава од академских кругова и норми Европе свог времена, тојест колико је дух и живот тадашње Русије далеко од културе западне Европе у коју је продро атеизам. Митр. Филарет овде врши апологију руског државотворног система пре него што је наступила његова криза након смрти митрополита.

Европа је заборавила да своју писменост, културу, уметност, ученост и образовање дугује Хришћанству пре кога је она била стециште дивљих нецивилизованих племена. Али Европа је као дете израсло, ојачало и жељно новости и авантура.

Митр. Филарет се, наравно, не противи научним истраживањима, али спор је у томе како се тумаче ова истраживања и њихови резултати. Једна иста појава се може тумачити на различите, чак и супротне начине. Једна група научника је (у примеру тада познатом) посматрајући неко време једну звезду уочила да је она ишчезла, нестала и то им је био повод да тврде како је то назнака и доказ да ће цео свет нестати по речима Светог Писма. Неко други би то протумачио на други начин: да је то природна појава и да то не указује на надприродно Биће које управља васељеном.

Мудраци са Истока су на прелазу старе у нову еру приметили звезду која се не понаша по природним законима и чак изгледом привлачи пажњу пажљивог посматрача. Пративши ту звезду и тумачећи њено кретање (мимо кретања осталих небеских тела) и њен изглед дошли су до Витлејема, места Христовог рођења. Овај догађај је на граници науке и вере – јер су људи који су дошли из далека до Витлејема описни као мудраци, а то је занимљив термин у време пре два миленијума који је могао означити и научнике и пророке, или чак и једно и друго. Прво је било потребно научно знање да би се међу милијарду природних звезда уочила једна која противречи природним законима, а затим су били потребни научно знање, разборитост и сналажљивост да би се протумачили изглед и кретање ове звезде. Видимо овде занимљив пример сагласности и хармоније науке и религије. Бог се открио најумнијим људима Истока и то показује да Хришћанство нема ништа против науке, али захтева опрез при тумачењу научних открића.

Иако то митр. Филарет не помиње експлицитно – очигледно да он замера (западној) Европи на схватању науке као супротности религији и схватању културе као супротности природи. Оваква схватања су супротна вредностима словенског рода, Православља и уопште културе азијских старих цивилизованих народа – код њих постоји сагласност вере и науке као служби истини за добробит људи и сагласност културе и природе као различитих, али сродних видова лепог, племенитог и животног. Митр. Филарет брани оштро овај став по коме све сфере људске цивилизације и мишљења чине једну складну целину, док Запад уводи разне антиномије и логичке конфликте и противречности сматрајући да ова напетост и противстављеност објашњава суштину бића свих ствари. Митр. Филарет овде своје позиције укопава и продубљује до онтолошких дубина, показујући (на први поглед скривено) суштинско размимоилажење царске Русије и Европе.

Митр. Филарет одриче дакле смело науци монопол на истину, истина је првенствено у Богу и сам Бог. Осим тога истина је и у етици – оно што је неморално и зло то је уједно и лаж, обмана. Човек мудар, зрео и истинољубив не сме падати у грех. Можемо закључити да човек потпуно темељан и бескомпромисан у науци или моралном свакодневном животу ће истрајношћу на том путу доћи до Бога, тојест истине. Ово свакако није блиско европској академској науци која се одвојила од етике и религије ради чистоће научне истине.

„Ко мисли да је обезбедио себи достигнуће одређеног познања истине Христове, а недовољно се стара да је обрати у делотворни живот по учењу и примеру Христовом, тај самом истином обмањује себе и подврже себе опасности умрети на путу....“²³⁶

Није ли 20. век са два светска рата и неодговорном и неконтролисаним употребом научних достигнућа ради развоја оружја за масовно убијање и десетине милиона убијених потврда оправданости ових упозорења митр. Филарета? Наука даје велику силу људском роду, али без

²³⁶ Исто; стр 21. / Изд. 1861 г., т. 3, стр. 333-338, „Обраћање при обележавању 100 година Московског универзитета“

етике употреба ове моћи може створити велика разарања. Такође важно је што је ово речено на 100-годишњици Московског универзитета пред будућом интелектуалном елитом Русије.

Митр. Филарет открива да је Христово учење једнако приступачно и узвишено и најобразованијим, али и довољно просто и најнижим неписменим слојевима, што је предност у односу на просветитељство које врхунска знања допушта само неколицини најобразованијих, док су остали пасивни чланови заједнице.

„Законодавство неко древно грчко или римско којем је време дало важност и коме је време показало слабост, зато што државе које су хтеле да осмисле и примене ова законодавства, давно су ишчезле, - али законодавство, којим је Цар неба и земље уредио своје вечно царство свих векова и своје владарство над сваким родом...“²³⁷ Очигледно да митр. Филарет примећује да и државе и цивилизације које су биле неприкосновене и веома дуготрајне у своје време су ипак ишчезле, па то узима за доказ да је људска мудрост ограничена и условна и зависна од околности, а он тежи да се држава приближи оним принципима на којима је Бог уредио Царство небеско, колико је то могуће. Московски универзитет је имао свој званични Православни храм Свете мученице Татијане, заштитнице студената и просвете и њен празник је уједно био и празник студената. Освештање њеног храма на универзитету од стране митрополита говори о јединству просвете, науке, државе и вере у царској Русији 19. века, а и о заинтересованости образованих предводника Цркве за васпитање и школовање омладине и бригу за кадрове који ће водити државу у будућности, али при томе се само формално научно техничко знање, без вере и етике, сматра недовољним за потпун и правилан развој личности и за миран и плодотворан развој друштва.

Аналитика друштва

Митрополит као добар педагог и познаваоц људског бића води рачуна о лепоти изражавања и разумљивости, као и о томе да његове поуке оставе конструктиван утисак на слушаоце разних узраста и нивоа образовања. Ово не треба много да чуди с обзиром да митр. Филарет ствара у време које је названо златни век руске књижевности. При томе користи методу аналогije и трансфера знања, односно индукције од познатог као новом. Ево једног лепог примера:

„Породица је старија од државе. Човек, супруг, супруга, отац, син, мати, ћерка и њима подобне дужности и радне обавезности постојали су пре него што се породичност разрасла у народност и образовала државу. Зато је живот породични у односу на живот државности на неки начин корен дрвета. Да би дрво зеленило, цветало и доносило плод, важно је да корен буде јак и доноси дрвету чист сок. Тако, да би се живот државе снажно и правилно развијао, процветао образованошћу, донео плод друштвеног благостања, - за ово је потребно да живот породични буде снажан благословеном љубављу супружника, светим ауторитетом родитеља, дечијим поштовањем и послушношћу, и да би из тога уследило из чистих токова породичног живота природно и чисти принципи државног живота, да би са поштовањем према родитељима родило се и расло уважавање цара, да би љубав деце ка мајци била припрема за љубав ка отаџбини, ...“²³⁸

Код митр. Филарета је приметна искрена и дубока патријархалност. Она је стечена васпитањем, а временом и прихваћена као образац живота. Патријархалност је стуб породице кроз оца као главу породице, стуб је Цркве кроз владике, архиепископе и митрополите, а и свештенике и епархије и парохије којима управљају са високим овлашћењима; а такође стуб је и државе кроз наследну монархију и цара као крунисану главу државе и оца државе по вољи народа и Божијој милости. Патријархалност прожима све аспекте друштва и државе; она између осталог има функцију уређења друштвених односа и поделе друштвених улога и

²³⁷ Исто; стр 22. / Изд. 1848 г., т. 2, стр. 3,4, „Обраћање при освећењу храма Свете мученице Татијане на Московском универзитету“

²³⁸ Исто; стр 22. / Изд. 1848 г., т. 2, стр. 169.

послова – доприноси функционалности и стабилности поретка. Митр. Филарет је забринут због слабљења овог важног обичајног и државотворног принципа – слабљење је двоструко: и у поштовању деце према родитељима и у односу родитеља према деци који постаје све мање захтевно и ауторитативно. Ово је још једна мода стигла из западне Европе која, наравно, није одушевила конзервативне кругове царске Русије. Ако повежемо ову појаву са претходном тезом митр. Филарета да је породица корен државе и извор њене снаге, то можемо закључити да слабљење патријархалности и ауторитета у породици доводи касније до слабљења ауторитета власти и слабљења целе државе и јединства у њој. Заиста историја је показала да је тако и било. Такође, дошло је и до слабљења религиозности у наредним деценијама. „... Да садашње васпитање води ка својеволжности, то је истина. Неретко се чудим, са каквом важношћу и самоодважношћу се држе малолетни пред својим родитељима, а ови као да им не смеју ништа.“²³⁹

Митр. Филарет примећује усложњавање друштва његовог времена и да промене праве дистанцу између генерација, јер млади знају за неке појаве непознате старијима, што им ствара непотребан и штетан осећај супериорности. То се одражава и на васпитање. Многе нове појаве су незаустављиве, а промене неповратне – митр. Филарет то одлично расуђује иако многи и данас имају предрасуде о Црквеним великодостојницима да живе у прошлом времену. Промене су објективне, али се распламсава расправа друштвена (упркос високој конзервативности царске Русије средином 19. века) о томе како одговорити на ове промене и како васпитати децу – да ли се прилагодити ситуацији или остати тврд и непопустљив у моралним и васпитним нормама без обзира на све. Ову вечиту дилему конзервативност (традиционализам, патријархалност) или прогресивизам (либерализам) није лако решити и највероватније не избором само једног начела, већ пре осетљивом дијалектичком равнотежом оба начела.

Митр. Филарет је такође против екстремне транспарентности – што је повезано са претходним. Питање које проблеме треба решавати јавно, а које у ужем кругу сродника и породице се намеће, због тадашњег тренда да се јавно разматрају и полу-приватна питања. Испоставило се да је и у овом погледу митр. Филарет био веома проницљив, јер заиста долази до нагле кризе породице управо због губитка њене светости, патријархалности и поверења да породична питања остају у уском кругу њених чланова. Породица је изгубила ту функцију да буде место где се сви проблеми износе и заједнички решавају на породичном савету. Ако имамо у виду већ поменути холизам митр. Филарета, онда је јасно да ово има озбиљне последице и на друштво и државу.²⁴⁰

Митр. Филарет оштро критикује тенденцију световних кругова (просветитеља и њима сличних) да се олако шири наивно поуздање у механички прогресивизам људског рода и непромишљени футуризам који сматра да је човечанство кренуло ка напретку и бољитку и да га више ништа на том путу не може зауставити. То што постоји објективни напредак природних наука и технологије саобраћаја, привреде итд не значи никако да ће ова техничка достигнућа аутоматски унапредити и улепшати људски живот и сукцесивно решити све проблеме. Напротив. Важност и утицај људске личности остају пресудни – велики труд и напор појединца и друштва да разумеју и усаврше себе не могу се игнорисати нити било чиме заменити. Митр. Филарет упозорава да будућност може донети неслућена зла, ако човек изгуби опрез и критички однос према новинама.

Митр. Филарет упозорава на конформизам и опасност од прављења превелике дистанце према светим и узвишеним личностима и догађајима из прошлости, јер тада се садашњост окреће ка некој примитивној и разузданој такозваној реалности која губи везу са племенитим и херојским као са нечим предалеким. Узвишене идеале и норме треба одржавати живим и актуелним, како би и актуелно време дало своје хероје и праведнике. „Какав је данас међу нама усуд праведника? Какав суд изричемо себи и нашим савременицима, када сами често

²³⁹ Исто; стр 22-23. / Писма митрополита Филарета архимандриту Антонију, т. 3, стр. 133.

²⁴⁰ Исто; стр 23.

говоримо да наша времена нису времена светих, да су благочашће и морал наших предака остали практично без наследника; ...²⁴¹

Митр. Филарет се показује као добар познавалац антропологије и психологије, те су његови налази, анализе људске природе, актуелни и данас. Он примећује да се пажња људи све више обраћа од верских, етичких и непролазних питања ка разним новотаријама и сујетном. Мноштво новости, открића, игара и чулности окупирају пажњу и ум човека. Без познања истине и добра човек не може наћи истински спокој својој души. Задовољства су све више чулна и телесна, а све мање духовна и морална. Човек не налази мира и стално тражи нешто ново, али ни то ново га не чини срећним дуго времена, већ се потрага наставља даље. Ово запажање је веома важно и актуелно и у 21. веку – ово је склоност људске природе која се немилосрдно злоупотребљава и експлоатише, оствљајући при томе озбиљне негативне последице. Данас је ова појава узела размере масовног снобизма. Забава ниског интелектуалног и духовног нивоа делује деградирајуће на људску личност и чини је погодном за озбиљне манипулације. Бритким стилем митр. Филарета речено: „Пријатно, не учвршћено истинитим и добрим, временом и престаје бити пријатним при понављању и засићењу, а одавде се рађа непрестана жеђ за новим: страсти при ослабљењу расуђивања и осећаја за морално лако се претварају у бесне коње. Дело сујете, добивши силу, не може остати на једној забави, већ, с обзиром на околности, више или мање, брже или спорије, иде напред. ....²⁴²“

Још једна појава, примећена у то време је данас још израженија и актуелнија и лакше се примећује, а њене последице су кудикамо озбиљније. Ради се о истовременом ширењу квантитета и опадању квалитета јавне речи. Ако је некада за јавни наступ, било усмено, било писмено, била потребна велика припрема, а уз то и образовање, одговарајући повод и достојанство личности која се обраћа – то се већ у време митрополита Филарета (а данас је то досегло астрономске размере) осећа умножавање јавних расправа и дискусија, више тема и мишљења, али губитак високог нивоа мишљења, аргументације и одговорности за изговорену или написану реч. Расте број новина, штампаних књига, билтена, број писмених, број удружења и асоцијација разних профила тако да се у том мноштву заглушује глас оних који су изузетни, вансеријски талентовани и важни за друштво. Књижевна критика би рекла да има оних који су више књига написали, него прочитали. Оно што је посебно опасно то је да власници и уредници све већег броја штампаних издања, у то време, добију велики политички и друштвени утицај и могућност усмеравања јавног мњења по нејасним и субјективним критеријумима. Митр. Филарет позива на очување достојанства и чак светости изговорене и написане речи, али тога на жалост има све мање. Све више је афера и пенушавих таласања грађанства. Јавност губи осећај и смисао за узвишено и величанствено. Митр. Филарет опомиње јеванђељским примером да су речи попут семена и какве сејемо данас да ћемо такве пожњети сутра када речи израсту у душама деце, омладине и других и почну да доносе плодове слатке или горке, здраве или отровне. На жалост овакво дугорочно планирање и промишљање је данас све ређе. Митрополит каже: „Од ревносног распростирања у друштву речи истине и правде мора происходити плод друштвеног здравог мишљења и правдољубља, а од овога обиље друштвеног мира и благоустројства; ово је добар поклон поданика цару, који се брине за њихову добробит, и помоћ у његовом труду да се царство добро уреди ... Навика лакомисленог стављања речи у ветар, на жалост врло уобичајена, не даје нам приметити, какво благо често растачемо без користи или са штетом за себе и ближње ...²⁴³“

Две су заблуде којима се често иде: прва, да се ради удобности и личне користи говори то што је пријатно, ласкање претпостављенима, да се речи користе као средства да се свој положај поправи а при томе изгуби из вида свети императив истине, друга, да се грубо, оштро, неотесано и невоспитано користе изрази и описи друштвено девијантних појава и патолошких случајева и то пречесто. Тако долази до феномена навикавања на пороке и патологију и

²⁴¹ Исто; стр 23. / Изд. 1873 г., т. 1, стр. 217-218.

²⁴² Исто; стр 24. / Изд. 1873 г., т. 3, стр. 229-230.

²⁴³ Исто; стр 24.

релативизовања друштвених вредности. Велика је одговорност јавне речи, јер она служи као узор по коме се грађани равнају. Обликовање и изградња јавног мњења утиче снажно на јавни морал, схватања и понашање. Због тога се ка ретроградним појавама у јавности треба односити строго и ретко их износити, како би оне и остале неприхватљиве народу. Заиста митр. Филарет својим запажањима иде далеко испред свог времена, а његове препоруке из средине 19. века су итекако актуелне и данас у 21. веку и то на пољу најмасовнијих трендова – искрена брига за становништво је окренула његову пажњу ка будућности, неизвесностима и изазовима које доноси и како их решити. Ево још исказа карактеристичног живописног стила: „Зло се не исправља злом, већ добрим. Како прљаву одећу не треба чистити прљавом водом, тако описивањем порока, такође нечистим и смрадним као и они сами, не треба чистити људе од порока. Умножење пред очима народа представљања порока и преступа умањује ужас преступа и одвратности према њему, а порочни код таквих изображења говоре: „Нисам ја једини, таквих је много: није то срамота“ .²⁴⁴

Митр. не подноси површност и нарочито покушава да је протера. Његова педагогија је дубинска и усмерена на правилан одгој личности. Примећује да је број друштвено патолошких појава скоро превазишао друштвене снаге које покушавају да их обуздају, па препручује да треба направити систем и анализу ситуације како би се утврдили приоритети у деловању. Увећавање броја друштвених проблема намеће неопходност промене методологије њиховог решавања. Појединачан и ад-хок приступ није делотворан. Најургентније и најкритичније проблеме треба најпре решавати – друштво и држава немају довољно снаге и капацитета да се произвољно и насумице баве сваким проблемом. Ако је то у ранијим временима и било допуштено – више није. Митр. Филарет кроз разна излагања и указује који су то приоритетни проблеми којима се треба хитно бавити. Овде он показује оперативност и практичност. При томе указује да су се проблеми акумулирали дуго времена и да нема олакших и универзалних решења. „Откривати и осудити недостатке, лакше је него исправљати их.“²⁴⁵

Када је у питању основна политичка и теоретска категорија слободе, митрополит примећује да она носи са собом могућности добра, али и зла. Слобода избора зла је такође вид слободе. Људи неприпремљени на слободу могу бити њом опијени и заведени, ако нису спремни да је одговорно користе и ако нису свесни последица својих поступака. Слобода тражи зрелост. Већ у то време је дошло до данас веома актуелне појаве преоптерећености информацијама. Многи се осећају позваним да изнесу своје мишљење и то чине једнострано, а затим онај ко жели да сазна истину о одређеној појави сусреће се са много таквих разногласних мишљења и бива веома збуњен, а може чак и пасти у дубоки скептицизам и одустати од потраге за истином кроз шуму информација, ставова, утисака. Ово посебно смета митрополиту Филарету јер припада установи која скоро 20 векова неизмењеним преноси учење свог оснивача. Ректору Богословије пише: „Бог да просвети те, којима је суђено да из разнообразних мњења извуку тврду истину“²⁴⁶.

Митр. Филарет пажљиво и даровито посматра како се нове појаве, моде, навике, склоности и вредности преносе са једне друштвене сфере на другу, оштроумно примећујући да друштвени подсистеми нису затворени и изоловани (иако се тако понекад чини), већ су итекако повезани као спојени судови, па новости и комешања у једном суду се одмах преносе и на друге. Нови талас који је заплуснуо руску писану реч - књижевност и новинарство, има у себи пуно од западних трендова и не мало тога противног Православним погледима и вредностима. Двобоји и битке мастилом и гушчијим пером могу оставити теже последице по друштвени мир од окршаја ватреним оружјем – поготово када сујета и лични антагонизми узму маха. То подрива не само сферу писане речи и критике, већ се преноси даље на све друштвене области:

²⁴⁴ Исто; стр 24 и 25. / Изд. 1873 г., т. 3, стр. 304-305.

²⁴⁵ Исто; стр 25. / Писмо преосвећеном Инокентију Камчатском, бившем митрополиту Москве“, „Руски архив“, 1881., т. 2, стр 28.

²⁴⁶ Писмо ректору Московке Духовне Академије прот. А.Г. Горскому од 10. априла 1867 г.“, „Дела светих отаца“, изд. 1882 г., кн. 4, стр. 432-433.

на религију, политику, итд. Како се све гласније оспоравају ауторитети, власт, државни поредак и друштвена праведност, тако расту незадовољство и бунтовништво, немири и отказивања послушности, непоштовање и подозрење – све појаве несагласне апостолском предању. Током једног обраћања изговара: „А шта у ствари мора произаћи, ако све буде оптерећено и сви буду обременени порицањем? Природно смањењем ка свему и свакоме поштовања, поверења и наде. И тако ствара ли се дух порицања или рушења? “ (*„Реч при отварању Друштва љубитеља духовног просвећења у Москви“*) Могло би се закључити на основу назива овог друштва да митрополит није само пасивни посматрач, а ни критичар догађаја већ да покушава активно да утиче на друштвене токове, турбуленције и потресе, а високо Црквено звање митрополита московског му сигурно такве могућности даје.

Митрополиту нису промакли ни проблеми злоупотреба службеног положаја у државној администрацији (посебно у удаљеним провинцијама где слаби унутрашња контрола) и употребе државне силе за потребе које јој нису назначене законом и указима, јер реално може одступати од номиналног. Колико су лојалне и одговорне личности носиоци и извршиоци јавних функција? „Ако рука, обавезна по вољи главе да чува и покрива делове тела, почне их угњетавати и мучити?“²⁴⁷

Ако је неко и сумњао у целовитост и темељност државног учења митрополита московског Филарета нека обрати пажњу и на његов осврт на значај и улогу правосуђа у друштву и држави. Обратио је пажњу на овај важан сегмент државности још 1818. као помоћник митрополита Санкт-Петербурга (престонице царске Русије). Он као млад архијереј држи слово приликом избора нових судија не случајно у Казањском сабору, велелепном храму подигнутом у част чудотворне иконе Богородице Казањске након победе над Наполеоновом пан-европском армадом 1812. године. Он се обраћа угледним грађанима постављеним да врше избор нових судија: „Устројење суда кроз избор најважнијих чувара друштвеног поретка и правосуђа је једно од најважнијих дела људских; од њега много зависи добробит или несрећа многих људи, благоустројство или поремећаји друштва, савршенство или несавршенство савеза између цара и државе“ (реч *государство* се овде може превести као држава, али и друштво, поданици, нација, итд). Ово би се могло описати и српском пословицом: правда држи земљу и градове. Митр. Филарет још као млад показује таленат да прида свети значај државним дужностима, да привуче пажњу и да побуди код људи родољубље и ревнитељство за државу. Добро примећује да правичност и непристрасност стварају поверење у власт и политички поредак, па чак и када је стандард живљења веома низак, тако да углед цара зависи једним делом и од тога да ли судије суде по закону или по наклоности моћницима. Надахнуто и смело говори о правосуђу које треба да штити слабе и да примећује правду непристрасно. Поверење у суд је веома важан чиниоц квалитета једне државе; ако се грађани осећају сигурним и заштићеним то ће и њихов однос према држави и власти бити благонаклон. Слабљење ауторитета, ефикасности и поверења у судије доводи до тога да грађани сами (а често и уз помоћ оружја) покушавају да узму правду у своје руке, што често има поразне последице; следећа фаза ове аутономне правде је да јачи намеће своје интересе друштву и да се шири страх. Ни најбољи закони и најбољи политички систем нису довољни, ако судије немају личне квалитете и решеност да спорове решавају праведно. Судији је неопходна мудрост и разборитост како би пронашао најбољи излаз из конкретне ситуације. Кокретно изнето: „... – тако искусни судија, простире мудро мрежу закона, налога и силе права, и лови преступнике, и разобличава дрске криминалце, и приводи безбедности добре грађане; а невешти судија или невинне уплиће у мрежу распрострањену за кривце или је виновници цепају.“²⁴⁸

Судска пресуда по митр. Филарету увек има двоструки плод: ако је савесна чини се добро ослобађањем невиног и кажњавањем виновника, а уколико је пресуда неправедна чини се зло кажњавањем доброг грађанина, а кривац се мотивише да настави са даљим преступима. Због тога је друштвена одговорност судија веома велика. Од њих пуно зависи да ли ће се зло,

²⁴⁷ Исто; стр 27.

²⁴⁸ Исто; стр 26.

преступи и злочини у друштву сузбијати и смањивати или ће расти и узимати маха. Ево речи које плене својом једноставношћу, лепотом и озбиљношћу, које у своје суднице могу поставити све државе без обзира који народ и вера доминира у њој: „Судија, као чувар друштвеног поретка, дужан је обухватити и проникнути мишљу цео састав друштва, дужан је умом достићи јединство његовог многочланог тела у самом основу, као и потребе његове у свој својој разноврсности, да би могао бити поузданим чуварем његовог живота и лекаром његових болести. Ако смо обазриви при избору лекара и за лака обољења чак најмањих делова нашег тела, каква је обазривост потребна ... у избору лекара, коме се више или мање поверава здравље и живот великог друштвеног тела.“²⁴⁹

Митр. Филарет подсећа друштвене сталеже на достојанство њиховог позива и призива, те да свако ко предано и савесно испуњава своје дужности доприноси здрављу и добробити политичке заједнице. Међусобна повезаност и зависност државних установа је у учењу митрополита Филарета доведена до степена органицизма. Сваки сталеж и свака установа су важни, али најважнији ипак, глава и срце државе је цар (и врховна власт). Улога судског система је, између осталог, и да буду спрега врховне власти (којој су блиски) са грађанством. „Судија је око врховне власти, да би надзирао благостање целог тела државе и сваког њеног дела; њене мишице да би их привео правилним покретима; њене руке да би их простирао ради чувања.“²⁵⁰

Судство осим класичне, административне функције има и друге прикривене, али важне. Судство треба да врховној власти преноси морално и материјално стање у коме се налази грађанство, као и проблеме се којима се често сусреће. Ово захваљујући срећном положају судства у политичком систему скоро сваке државе да је посебна власт (поред законодавне и извршне), али и блиска свакодневним проблемима становништва.

Митрополит инсистира на важности брзе и тачне комуникације између свих делова тела – и по овој комуникационој инфраструктури која иде кроз државну администрацију и службенике и друге преноснике као крвоток показује да иде испред свог времена схватајући правилно да је за добро уређење друштва веома важно брзо открити све аномалије, пренети их објективно вишим властима како би се могао осмислити одговарајући модел решавања акутног или системског проблема. За све ово је судство витално важно.

Овај императив добре повезаности разних делова државе је веома важан, јер је царска Русија у то време имала огромну површину (око једне шестине копна планете Земље) и била земља у којој сунце никад не залази – када је у околини Санкт-Петербурга залазак сунца истовремено је на крајњем истоку у Владивостоку већ зора. Управљање овако великим пространством није нимало једноставно и митрополит разборито запажа да је једно од решења да судије и други службеници обављају и додатне функције међу којима је главна брза и ефикасна комуникација престонице са провинцијама. Проблем је и у томе што царска престоница Санкт-Петербург има веома ексцентричан географски положај на крајњем северо-западу земље што додатно отежава функционисање државно-политичког система.²⁵¹

„Старање за устројство таквог система кажњавања, који је усмерен ка исправљању виновника и противдејству прекршајима и преступима и који би заједно са тиме умекшао правосуђе кротошћу, додирнувши пределе духовног бића, рађа питање: који је правилни поглед на кажњавање из угла Хришћанства? “

Судству и систему санкција приступа педагошки – он јасно говори о „систему кажњавања“ који дакле има свој сложен механизам, своје методе и циљеве које треба достићи. Законодовац и судије треба да буду свесни и сагласни око овога – како би се основна идеја остварила, а систем добро функционисао. Основни циљеви су исправљање виновника и супротстављање криминалу. Посао судије није лак: преступника треба преваспитати,

²⁴⁹ Исто; стр 26.

²⁵⁰ Исто; стр 26 и 27.

²⁵¹ Исто; стр 26 и 27. / Изд. 1877 г., т. 1, стр. 250-254.

обесхрабрити вршење престопа, оставити му могућност (кроз разумну и не сурову казну) да промени живот и буде користан члан друштва.

Томас Хобс и Жан Жак Русо дефинишу грађанско друштво (грађанско стање) у односу на предграђанско, које је старије. Т. Хобс предграђанско стање назива „ратом свих против свих“, време беззакоња и несигурности, па су људи принуђени да формирају политичку заједницу – државу ради бољег, лакшег и безбеднијег живота. Русо тврди обрнуто да је предграђанско стање било време слободе и непосредности без ограничења, те грађанско, државно друштво намеће, иначе природно слободном човеку, разне вештачке обавезе и ограничења. Ове две фундаменталне поставке прихватили су касније сви западни мислиоци и теоретичари па даље развијали своје теоретске системе.

Како је ово опште познато и проучено небројено пута, није на одмет да се подсетимо који су темељни ставови Хришћанства по овом питању: - Почетак и основ свега, онтолошки и хронолошки је Бог. Бог је исходиште сваке правилне генезе. Бог је створио материју и природу са њеним законима као реалну егзистенцију, али другоразредну, она не постоји ради себе, већ ради живота, а круна живота су умна, слободна и свесна бића. Бог је створио државу којој је он сам врховна власт – то је Царство небеско у коме је он Бог и цар (треба приметити да није у питању република ни демократија небеска). Због прародитељског греха човек је протеран из ове савршене државе вечног живота и отада тежи повратку у небеску државу, тојест рај. Неке људске државе (а то важи и за теорије) имају ту тежњу да буду репродукције раја, али оне могу бити устројене и на другим начелима (нпр атеистичким или анти-теистичким) – то је слобода избора коју људи имају. Као што су од старог Египта остале пирамиде, од Римског царства колосеум, од кинеских царева Кинески зид – тако су од Царства небеског остали остаци и трагови у души човека у виду благодати, духовног мира, вере и других узвишених, светих осећања која нас подсећају на изгубљени рај, али и која нас усмеравају да напред у будућности поново достигнумо блажени рај, вечног живота и вечне радости. Црква је званично представништво (амбасада) Небеске државе на земљи. Однос Хришћанске, Православне државе према Цркви је сличан односу тела према души; Православна држава је савезник Цркве и уз Цркву друга глава народа (то је симболички и хералдички представљено двоглавим орлом). Циљ Православне државе је да живот својих грађана тако уреди да њихове душе припреми за Царство небеско (које је права и трајна над-национална и више-национална отаџбина), небеску државу где је Христос суверени цар. Човеку је за спасење, тојест усељење у Царство небеско, Црква неопходна, а држава није неопходна. Држава треба што више да помогне, а што мање да одмогне човеку у спасењу. Ово су основне поставке, које сваки политиколог мора знати.

Још можемо додати и то да Православље инсистира на томе да сама вера у Бога није довољна за спасење, већ су потребна и добра дела и праведан, моралан живот.

Такође и то да осим писаног Божијег закона у виду Јеванђеља, псалама и других делова Светог Писма и Црквених канона, сваки човек иако не зна за овај свети објављени закон, има у свом срцу трајно утиснут Божији морални закон и савест који му стално сугеришу шта је добро, а шта зло и према овом унутрашњем моралном закону се сви морају руководити, а он је главни за незнабошце јер они за праву веру не знају.

Митрополит Филарет сматра да државном стању претходи породичност. Простим логичким извођењима добијамо да повезивање патријархалних породица у племена и повезивање племена ствара велике заједнице сродника које су предуслов за државу на чијем челу је суверени монарх. Државност се учи у породици; ово је генеза одоздо на горе. Ако се крене супротним логичким путем, дедукцијом одозго на доле, кретајући од Бога као цара и господара васељене, на ниже нивое поново стижемо до монарха, домаћина у држави, главе државне заједнице.

Овом логичко-методолошком провером се види да је основ теоретског система митрополита Филарета без противречности.

Данас, у савременој политикологији преовладава дефиниција по којој је држава једина установа која има монопол употребе физичке силе. Ево шта митрополит каже: „ .... Христос

Спаситељ је основао Цркву, а не државу. Силом унутрашњег благодатног закона, Он уређује унутрашњи и спољашњи живот човека. Држава се стара да силом спољашњег закона постави у поредак и сачува приватни живот човека и друштвени живот државе.²⁵²

Држава се не занима за унутрашњи духовни живот човека, а то је управо оно што је најважније за спасење и што је примарно за Бога и Цркву. Ипак унутрашњи и спољашњи живот су повезани и стога активности државе утичу на духовни живот људи и деловање Цркве има последице по друштво.

Држава принуђава на поштовање државних закона, а Црква не принуђава, већ указује на негативне последице непоштовања Божијег закона по човека и друштво.

Држава не може увек да својим животом и прописима прати правила и идеале Хришћанства, јер они често траже више од праведности – а то су љубав, саможртвовање, одрицање, дарежљивост, окретање другог образа, итд. Након што је добио шамар по једном образу, Христ тражи да се окрене и други образ – а држава мора да заштити нападнутог, да спречи даље насиље и санкционише нападача. Ово су можда наизглед супротни приступи, али ради се о томе да Христ тражи много више од поштовања закона, чак савршено понашање по највишим критеријумима и да се учини све што је могуће за добробит ближњег, док држава тражи мање - само да се другом грађанину не чини никаква повреда или штета.

Исус одбацује правило „око за око, и зуб за зуб“ које је владало до њега по Мојсијевом закону. Овај спољашњи закон је превазиђен вишом, унутрашњом етиком љубави и праштања. Старији закон реципроцитета се назива млеком за децу, док је зрелом човечанству примеран виши Исусов закон. Држава и њени закони се не релативизују и не одбацују, као што су неке школе погрешно протумачиле, већ након испуњавања свих својих грађанских дужности, човек се може издигнути у више духовне сфере, а не прескачући етапе или омаловажавајући их.²⁵³

Митр. Филарет анализирајући однос државно-правног система санкција и Хришћанства, закључује да Хришћанство би волело да види друштво без санкција и потреба за њима (да се користе блаже мере за одржавање поретка), али како је људе некада немогуће обуздати разумним аргументима, то и санкције када су неопходне треба да буду праведне и не прекомерне.

Наводи и пример телесних казни уведених у Старом Завету, а предочених изабраном народу преко Мојсија као доказ да су у то време и у тој ситуацији телесне казне биле продуктивне и делотворне. Не слаже се са онима који сматрају да свако телесно кажњавање утиче неповољно на морал народа и поражава осећај части, јер прави пораз морала и части за човека је онда када изврши злочин. Овде се виде посебна етичка схватања и строга доследност њима.

Митрополит се пита зар боравак у затвору није веће понижење и губитак части од телесних казни? Ова расправа је тада била актуелна, а данас више није, јер је у већини света, санкција затвора преовладала као достојанственија од телесног кажњавања, али само укључење митрополита у ову проблематику показује његов интерес за сигурност државе и спокој грађанства. Секуларизам је у многим државама донео да се многа важна друштвена и животна питања решавају, а да црквени великодостојници чак и не изнесу своје мишљење, иако црква има огромно искуство и акумулирано знање, док се придаје значај маргиналним организацијама кратког даха и плитке логике, али медијски присутним.

Да би се преступник преобратио у доброг грађанина, потребан је психолошки заокрет у начину мишљења, а он наступа уз осећање да је изведено злодело. Преко самоспознаје акта злодела, човек оцењује себе критички и сагледава свој грех. Овде митрополит користећи Православну психологију и духовност разматра како да систем што позитивније утиче на виновнике криминала и како да дође до позитивног преображења свести. Овде је приметно како Православна духовност има позитивне последице по друштво и помаже разумевању одређених појава и проблема. Духовно просветљење и поправљање оног дела друштва који живи са друге стране закона је важно за државу, а ту вера може много да помогне.²⁵⁴

²⁵² Исто; стр 27.

²⁵³ Исто; стр 27.

²⁵⁴ Исто; стр 28.

При разматрању проблема криминала у друштву и адекватног начина трајног решења ове појаве и најадекватнијих санкција, митрополит Филарет показује брижљивост и реализам када је у питању државни буџет и издаци. Стога при избору примерених санкција, води рачуна и о економском чиниоцу и поштеђивању грађана непотребних издатака. Очигледно да се рачуна са одговорним располагањем буџетом где сваки расход мора имати реалну покривеност приливом у буџет. Ова перспектива планирања врсте и мере државних послова на основу реалних капацитета, а не на основу замишљених пројеката и експеримената је врло важна и за наше време када је то веома ретко, а задуженост државе и дефицити буџета су постали „нормална појава“. Ево једног духовитог запажања: „Из каквог извора? Из државних прихода. Откуда државни приходи? Из намета народу. Значи, да би поштедели виновнике непријатних санкција, морамо задати нове намете невинима.“²⁵⁵

Човек је створен по лику и узору Бога, те је биће чију личност и достојанство треба заштитити. Али, може се закључити из митрополитових речи, да право нарушавање достојанства човека је преступ извршен против праведности и етике, а кажњавање нема за циљ понижавање, већ подизање свести до разумевања недела, покајање и исправљање свог живота и тиме повратак достојанства. Санкција државна, тојест правна, треба: не да одузме достојанство виновнику, већ напротив да га поврати кроз трпљење казне и тиме показивање зрелости и преузимања одговорности и схватање какве последице одређени поступци доносе. Ово су тезе које могу да се сврстају равноправно и у филозофију права, али то није најважније.

Митрополит остаје доследан Православном Хришћанству и превази Царства небеског и вечног живота, над захтевима земаљске државе и земаљског живота, - стога је и част и чистоћа душе по Божијим мерилима, важнија од сујете и непостојаног мњења друштва. Митрополит са ове веома развијене и солидне вредносно-духовне платформе даље изграђује систем санкција придајући му велики значај за државу.

Може доћи до неспоразума у разумевању односа Цркве према држави с обзиром на безазленост и мирољубивост коју проповеда Црква са једне стране, а са друге стране проблема криминала, санкција и одржавања реда што је улога државе. Ово су ствари различитих нивоа и стога нису у противречности: прво је ствар духовног развоја личности и међуљудских односа, а друго јавна служба која је потребна и није презрена ни осуђена као таква.

Ово место је веома важно, јер неопрезно, ван контекста и инструментално коришћење верско-духовних максима и норми, ради оправдања или промоције одређених политичких решења или иницијатива може бити веома опасно са врло лошим последицама.

Надпросечно за своје време и пажљиво митрополит Филарет прати догађаје у земљи и иностранству и без предрасуда одмерава најбоља решења служећи се компарацијом и водећи рачуна да појаве, феномене једне друштвене сфере не пренесе неправилно у другу. Тако је за поткрепљење свог система санкција користио тада актуелно искуство реформи и тенденција у нормама санкција у енглеској војсци.²⁵⁶

„Бура метежа, немира разрушила је престоле царева и олтаре Христове у народима, који су дотле наизглед дисали без узбуђивања; а ужасне рушевине је умивала киша крви. Из недра хаоса родио се, као силни вихор, узурпатор власти (Наполеон I), који је померајући престоле са места где су били и постављајући на места где их није било, и који је на крају, подигавши већи део Европе, обрушио се са њом на Русију.“²⁵⁷

Досадашње излагање могло би можда у неким интелектуалним шпекулацијама сврстати државно учење митрополита Филарета у разне калупе и шаблоне припремљене за верске поглаваре и апологије монархизма и сличне категорије. Ипак, када се узме у обзир и концепт против тираније и легитимитет власти, то овом учењу даје такве квалификације, које се не могу дискредитовати академским фразама и универзитетским предрасудама о духовној јерархији као ретроградној.

²⁵⁵ Исто; стр 29.

²⁵⁶ Исто; стр 29.

²⁵⁷ Исто; стр 30.

Митрополит на опасност од међународне тираније над-националног диктатора (или центра моћи) упозорава живописно и драматично: „Шта би било са народима, који из дан у дан, увећавају број поробљених, кроз ово увећавају и број оруђа поробљавања и увећавају снагу поробљивача?“²⁵⁸ Нови моћници без духовног и традиционалног васпитања покушавају да направе велике историјске промене не знајући тачно ни шта мењају нити са чим га мењају – њихово делање је претежно рушилачко. Поредак који се постепено изграђивао вековима се нагло разбија ради неких нових радикалних идеја које обилно користе силу да надокнаде дефицит у аргументацији и уверљивости. Митрополит примећује да велики завојевач угрожава народни идентитет и понижава просвећеност и разум образованих. Тиранин изобличује друштвене вредности и критеријуме истине и доброг: беспоговорно робовање и ласкање се величају, знање срозава на инструменте постизања циљева тиранина, а уметност на производњу споменика и идола његове славе. Чак и када чини услуге и враћа углед религији то је да би себи прибавио привилегије светости.

Ово је изванредна политичка дијагноза која увелико превазилази 19. век.

Митрополит конкретно мисли на Наполеона и разуме колико је велика историјска одговорност била Русије у сламању ове континенталне претње, али се исто то може применити и на каснију појаву Хитлеровог Трећег рајха. Тиранија Наполеона је притиснула Европу.

Занимљиво је упоредити ситуацију са почетка 19. века и два века касније, почетак 21. века – тада је главна опасност која угрожава европску слободу, просвећеност, идентитет и сувереност народа долазила као нова необузdana сила испод рушевина француске монархије, а главна нада била царска Русија, док 2 века касније Европска унија види Русију као главног ривала и опонента својим вредностима.

Затим се долази до још једног важног момента државног учења који је остао имплицитно уткан, а који би вероватно требало издвојити и нагласити. Ради се о томе да се судар Наполеонове пан-европске армаде и Руског Православног царства Александра I Романовог схвата као судар два супротна света, две цивилизације. Ово је веома важно, јер данас у политичкој теорији и практичној међународној политици није јасно одређено и искристалисано куда се протежу границе цивилизација и који су критеријуми за њихово разликовање: да ли је то култура, језик, вера, географска целина, раса, итд. Семјуел Хантингтон узима за критеријум религију када повлачи границе између цивилизација (*Семјуел Хантингтон, „Судар цивилизација“*) и раздваја Православно-словенску цивилизацију од западне, али и при томе сугерише непотребно сукоб цивилизација уместо сарадње. Митрополит Филарет век пре Хантингтона примећује да 1812. године није дошло само до сукоба две велике војске и два царства, већ и до сукоба: два правна система, два морална система, различитих схватања врлина, различитих односа ка божанском и људском, сукоб идола и икона. Русија оличава Православну Хришћанску цивилизацију, а западна Европа пост-Хришћанску рационалистичку, либералистичку.

Победа Русије је значила пораз тираније и ослобођење Европе, али и могућност рестаурације старе монархије у Француској и обнављање елемената Хришћанске цивилизације, која је изнедрила високу културу и уметност, архитектуру, просвећеност и развијеност Француске и Европе. Европа није искористила ову прилику да се врати Хришћанским темељима своје цивилизације, већ је наставила дубље стазама секуларизације, лаичке државе, материјалних обзира, релативизације морала, заокупљености интересима, итд.²⁵⁹

Митрополит Филарет са олакшањем говори о паду тираније и обнављању грађанског живота уз повратак мира и спокојства.²⁶⁰

Хармонија световног и религијског кроз установу цара

У свом познатом делу: „О разлозима наших успеха у рату 1812. године“ митрополит Филарет наводи закон истине (овде можемо подразумевати и правду) и сагласност са њим као

²⁵⁸ Исто; стр 30.

²⁵⁹ Исто; стр 30.

²⁶⁰ Исто; стр 31.

онтолошко надвременско мерило успеха једне државе. Ова тотална етика је повезана непосредно са религијом кроз Божију Промиса која управља судбама народа по надљудској правди и премудрости. Али нема овде фатализма нити непромењиве предодређености – судбина народа зависи од његових поступака. Митрополит Филарет и када уноси своје утиске и погледе не одступа од учења Цркве.

„Шта је држава? Један удео у свеопштем владарству Сведржитеља, споља одвојен, али невидљивом влашћу сједињен са јединством целине. Тако да, што постојаније оно држи себе у савезу врховног Владара света чувајући Његов закон, добрим делима и племенитошћу, тиме више улази у свеопшти поредак Његове управе, тим несумњиво бива под Његовим покровитељством, тим више добија од Њега силу за своје очување и усавршавање.“²⁶¹

Овим је Црква јасно изнела своје државотворне ставове, који се ипак веома разликују од демократских, секуларних теорија које сувереност не виде у богу већ у народу. Демократско устројство власти је одоздо на горе, а код митрополита обрнуто – одозго на доле. Савремене представничке демократије подразумевају пренос дела суверености са народа на скупштину кроз процес избора; код митрополита Бог преноси део своје суверености на цара кроз чин крунисања.

Цар је посредник између народа и Бога; други вид везе народа са Богом је Црква која је по дефиницији тело Христово, непосредна органска заједница Христа са верницима. Осим верника у држави живе и припадници других вера и атеисти. Власт цара је дар Божији, како би се живот народа уредио сасвим по вољи Божијој. Без цара шире се неслобода, несигурност, пороци, итд а држава лута немајући јасан циљ пред собом нити знајући како да своје идеале оствари.

Бог је основао Цркву једном за свагда као трајну заједницу и она има непрекинути континуитет и стално духовна благодат и спасоносне силе делују кроз њу; са друге стране Православну државу на челу са царем (или краљем или кнезом) Бог оснива повремено и она траје одређено време, након којег се укида због греха и духовног, животног застрањивања (беззаконја) људи – Црква пак траје непрестано и вечно, без обзира на грехе људске.

Одступање државе од Бога са становишта вере може бити двојако: или се не поштују свети канони и правилно исповедање вере или неморал, разврат и злочини превазиђу меру Божијег трпљења. Каква је последица тога? Према оваквој држави се Бог односи као суверени цар према побуњеној провинцији. Земаљски цареви реагују ако им једна област не плаћа порез или организује оружану побуну, итд, а Бог када се у држави не поштују 10 Божијих заповести и друге одредбе светог закона или када се квари канонско верско учење. Ово је занимљива аналогија.²⁶²

Држава је (проширена) породица, фамилија људи, која због великог броја породица и родова и просранства које заузима, не може бити управљана непосредно као што отац управља породицом, већ се бира владар који управља са великим бројем породица и великом површином, али на неопходној дистанци од поданика. Ово је природно и неопходно да би се одржало јединство велике заједнице.²⁶³

Однос цара и поданика треба да буде попут односа оца који је глава куће и породице, жене и деце. То подразумева поверење, позитивне емоције, искреност, приврженост. Ово је још једна велика разлика у односу на друге савремене теорије и моделе државе западног цивилизацијског круга где је све сведено на рационалност, интересе, друштвени уговор ради користи, индивидуализам, бирократизам и прорачуне државне ефикасности. Православна државотворност није таква – за њу је важно родољубље и органска фамилијарна повезаност свих грађана - породица и отаџбина су изнад интереса појединца, а морални обзири према другима су део свакодневице. Свођење Православне државотворности на рационални аранжман и одузимање духовне, емотивне, родне компоненте било би деградирање до непрепознатљивости. То је та невидљива граница између две цивилизације.

Лични интерес и страх од казне су у темељима западних држава, док се код митрополита Филарета они сматрају недовољним за успешну државу – по њему незадовољних поданика

²⁶¹ Исто; стр 31.

²⁶² Исто; стр 31.

²⁶³ Исто; стр 31.

биће само док је јаким окова, а већ при опасности друштвене везе слабе, народ је без бодрости, престоли без потпоре, а држава нејака.²⁶⁴

Митрополит наводи:

„Шта је држава? Савез слободних савесних бића, сједињених међусобно жртвовањем дела своје слободе ради очувања и утврђења заједничким силама закона моралног, који је неопходан за њихово постојање. Закони грађански у суштини нису нешто друго него примена на посебне случајеве тумачења овог закона, и оградe постављене против његовог нарушавања.“²⁶⁵

Видимо из приложеног да су држава и грађански закони секундарни и само посебан вид примене и заштите светог моралног закона, који је записан како у Светом Писму тако и у срцу и савести сваког човека. Слично овоме западно-европски просветитељи издижу природно право као универзални и над-државни образац према коме се доносе грађански закони – код њих природно право ограничава политичку власт. Код митрополита свети морални закон напротив даје легитимитет цару и покоравању њему. Митрополит истиче слободу и етику као неопходне услове егзистенције људског духа, а удруживање људи је онтолошка потреба људског бића независна од политичких калкулација везаних за то да се кроз државу лакше постижу: безбедност, храна, саобраћај, лекарство, инфраструктура и све друго што је корисно и пожељно. Удруживање је дакле много светије, узвишеније и важније него што су материјалне погодности – а држава је надоградња и артикулација ове потребе. Савесност живота (морал), оданост цару и пожртвованост су тријада здраве, успешне државе. Главни, носећи стуб државе нису закони, већ света савест која живи у срцима људи – ако се савест наруши лажном просветом и необузданом чулношћу долази до озбиљних негативних последица: неповерење, самовоља, угњетавање и пропадање државе. Закон је мртво мастило на мртвом папиру, а морал жива снага која покреће на чињење добрих дела и усавршавање. Ово звучи логично и уверљиво, али као да је скривено од спознаје све док није осветљено од стране једног великог ауторитета.²⁶⁶

Ово учење је важно зато што није само апстрактна конструкција у свету идеја, митрополит се не боји да своје поставке провери кроз примере и искушења реалног живота.

Вера и поуздање у Бога дају снагу народу, а тиме и држави да се одоли свим искушењима, иако некада изгледа да ће она сломити државни брод. Када се држава нађе у опасности људи се више окрећу религији и траже помоћ и избављење од бога. Свештеници примећују овај раст искања бога и његове помоћи. Свештеници благосиљају војнике и моле се за државу и народ. Тада долази до раста кохезије и међусобне солидарности и осећања заједничког идентитета. Када, као 1812. године, опасност превазиђе све квоте редовне одбране од рата кроз регуларну војску, ангажују се и други грађани како би помогли одбрану домовине, а они су важно појачање редовним снагама. Француска армада је скрнавила Православне храмове и ругала се руској вери, али то је само још више дало снаге Русима да се ангажују свим силама на ослобођењу своје отаџбине. Дакле веза цара, вере, државе и народа у време великог рата 1812. је још више дошла до изражаја да је вероватно неким изгледало да су то 4 компоненте једне целине – такав утисак се може стећи јер су све различитости ишчезле, а једна (код свих иста) заједничка жеља за ослобођењем дошла до усијања.²⁶⁷

Дакле ратно стање као посебно стање у коме се држава налази је веома важно да би се испитало функционисање државних установа и њихов међусобни однос као и бројни други параметри који постају боље видљиви. Не може се покренути рат ради научних експеримената друштвених наука, због тога су драгоцени документи из тог времена.

Своје ставове поткрепљује конкретним примерима - велики рат 1812. који још има пуно живих сведока и записе иза себе је неисцрпни предмет истраживања који доноси обиље закључака и омогућава компарацију два различита политичка система: руског и француског. Практична истраживања дају учењу митрополита Филарета већу поузданост и релевантност.

²⁶⁴ Исто; стр 32.

²⁶⁵ Исто; стр 32.

²⁶⁶ Исто; стр 32.

²⁶⁷ Исто; стр 32 и 33.

Однос руског цара и народа се не заснива на присили (мада је и она присутна) већ на схватању народа да је цар глава народне породице, од Бога изабран да води народ, да је он знамење јединства и ефикасности у деловању.

Вероватно једна од најважнијих улога сувереног цара је што само његово постојање искључује острашћене и разарајуће борбе за власт. Консензус око врховне власти оличене у монарху самодршцу омогућава да се образује тачка стабилности и политичке равнотеже. Венчање, на пример, рођење детета или крштење у царској породици, представљају истинску радост за све у царству; ова емотивна веза се види снажно и у рату. Таква емотивна веза не постоји у републици, где је у првом плану општи интерес. Емотивна заједница традиционалне монархије је важна за квалитет живота и снажан је кохезивни и мобилизациони чиниоц. Када је цар позвао све грађане на општи устанак против страног завојевача – сви су се одазвали и то без гунђања или жалби; оваква општа и интезивна мобилизација је створила немогуће услове за напредак Наполеонове војске. Емотивна заједница је прерасла у одбрамбену заједницу где је свако нашао начин како да подржи своју земљу која је окупирана и да омете агресора; при томе је добробит политичке заједнице стављена изнад личног интереса само кроз јавни апел цара. Локалне власти су се ставиле на располагање цару, а грађани су оставили своје мирнодопске послове и занате и преузели војно-одбрамбене задатке, који су нека врста резервног занимања сваког грађанина.

Чак и када су прекинуте везе комуникације разних области, насеља и формација са царем, они су му ипак остајали одани и при смртној опасности. Руски војници су гинули колико за отаџбину толико и за свог цара. Ова емотивна веза цара са поданицима је једна од кључних за разумевање Православне државотворности – са данашње тачке гледишта тешко је разумети и научно објаснити овај психолошки и политички феномен, али се он због тога не сме занемарити.²⁶⁸

Француска војска је успела да освоји Москву, али била је морално и психолошки поражена тиме што су сви грађани, па чак и најмаргиналнији, одбијали чак и разговор са француским војницима, просто су се склањали у страну, а улице су остале сабласно празне. Француско-европска армија је осетила ледену, спонтану не-добродошлицу и тиме је њихова мисија почела да губи смисао.²⁶⁹

Свест о претходним и будућим генерацијама које чине државу и да она генерација која је под ударом искушења - у знак захвалности и поштовања према прецима и ради слободе и добробити потомака мора да буде спремна да се жртвује. Спремност на жртву и одбрану државе је умногоме олакшана вером у Бога и Царство небеско где посебну и вечну славу имају они који су погинули бранећи домовину од страног завојевача. Ако реконструиремо ментални склоп просечног грађанина тог времена видећемо да вера има велику, а вероватно и пресудну улогу, што се јасно види у критичним ситуацијама.²⁷⁰

Закон морални фузионисан сретно са обичајима и предањем показао се јачим и издржљивијим од закона државног, мада са њим није у сукобу. Правила народног морала су проста (како би била потпуно разумљива свима), али чиста и тврда – она су срж друштвеног и државног живота и снаге, а то се посебно види у кризним временима. Она позивају више на дужности према заједници, него на тражење својих права и због тога су захвална за државу. Оданост цару и отаџбини је високо котирана у систему вредности и хијерархији етичких норми. „Цео живот се налазиш под заштитом закона и владе, а бар једном буди сам заштитник закона и владе.“²⁷¹

Боље је умрети за правду него је надживети, тојест живети без ње. Овде се отвара питање хијерархије вредности и структура народне етике. Оно по чему се суштински разликује од грађанске етике краја 20. и почетка 21. века је то што живот није апсолутна вредност, којој се све прилагођава и према којој се све мери. То је зато што се земаљски живот сматра само почетком вечног живота у коме су духовност и морал веома важни. Добробит и опстанак вере

²⁶⁸ Исто; стр 33.

²⁶⁹ Исто; стр 34.

²⁷⁰ Исто; стр 33.

²⁷¹ Исто; стр 34.

и отаџбине су на лествици вредности изнад људског живота и човек је спреман да се жртвује ради њих. Исто тако човек своју част, образ и духовно достојанство држи важнијим од овоземаљског живота који је кратак наспрам историје и вечности. Етика необразованог руског сељака и радника, етика животна, је победила етику учених западних просветитеља, која је остала мисаона, академска, интелектуална.²⁷²

За добар поредак потребни су и добри закони, али до њих није лако доћи – ипак су важни да би заживела у држави правда, а не самовоља.

„Јединство вере је важно поткрепљење јединству народа, и оба ова јединства имају важан однос ка сили државе.“

Износи се и један осетљив проблем који је погодио државу и цркву. Око 2 милиона Православних Руса је за три века, лукавством и насиљем преведено у западне цркве. Правилно реаговати на овај проблем и не погоршати ситуацију је веома тешко, али се мора зауставити овај негативни процес убудуће. Државна мудрост је изабрала тиху тактику стрпљења и временом су се скоро сви они, предвођени својим свештенством, вратили под окриље своје Руске православне цркве. Они који се нису вратили су затим разним религијским, културолошким и политичким манипулацијама и махинацијама доведени у стање острашћености против руске државе и Православне вере! За време Другог светског рата, на крајњем западу СССР у Украјини, унијати (Православни верници који су признали врховну духовну власт папе) су одушевљено прихватили долазак нацистичке војске као ослобођење од московске, великоруске окупације, а затим и били фанатични следбеници Трећег рајха и непријатељи Москве. Ово није изолован случај већ само пример за правило које је руским властима добро познато, па су духовно расположење и идентитет поданика један од најважнијих чиниоца стабилности и безбедности државе, без обзира какав личан однос неко према вери има.²⁷³

Митрополит Филарет помиње два важна међународна догађаја средине 19. века у које се Русија уплела. Први је мађарска револуција када је руски цар притекао у помоћ мађарској круни. Ради се о потреби очувању мађарске и других монархија против таласа револуције који је претио да у крви сруши све престоле. Руска власт је добро приметила да ће ускоро политички проблеми и превирања захватити и Русију те стога покушава да успостави савезништво и солидарност крунисаних династија (без обзира на велике међусобне разлике, често не поклапање интереса, а понекад и непријатељство) и испомоћ онима који су угрожени са правом сматрајући да ће победа револуције републиканаца у једној земљи повећати вероватноћу победе и у другим. Други догађај је рат 1853-55. када је западна коалиција (из геополитичких, трговинских и других разлога) ударила против Русије и њене Црноморске флоте.²⁷⁴

Русија се, на жалост, није могла ослонити ни на савезнике ни на оне којима је помогла пресудно у најкритичније време, јер су интереси владара, шпекулације и аспирације потиснули захвалност и кодекс опхођења. Неправде на међународном плану се умножавају, а междуржавна политика све више личи на грабеж и разбојништво у белим рукавицама. Посебно је опасно и жалосно то што већину мирољубивих земаља може поколебати и узнемирити ратоборност и похлепа малобројних, али агресивних, које при томе лукаво скривају праве намере, интересе ширећи идеологије и прагматичне поводљиве концепте. Неправедан је и савез западних Хришћана са исламском Турском против Православне Русије – никаквог морала у том договору нема осим себичног интереса и пакости. Жалосно је када државе учествују у рату кршећи обичајно право и вољу свог народа, проливајући крв за туђина.²⁷⁵

Морал војске у рату игра важну улогу (некада и пресудну), а он зависи умногоме од духовних и емотивних чиниоца раније поменутих. Ово се види на примеру неравноправне борбе Русије у Кримском рату против четири силе (међу њима и највеће на свету), у држању Севастопоља, итд. Чак и у време највећих искушења и у безизлазним ситуацијама руска војска је показала

²⁷² Исто; стр 34.

²⁷³ Исто; стр 35.

²⁷⁴ Исто; стр 35.

²⁷⁵ Исто; стр 36.

менталну снагу, издржљивост и верност круни, захваљујући вери, родољубљу, пожртвованости и посебном васпитању где се вредност заједнице ставља изнад појединца. Поштовање у становништву према подвигу и храбрости официра и војника је важан део политичке културе и народне традиције, а истовремено и васпитање будућих поколења ратника.²⁷⁶

„На Далеком Истоку мало утврђење са шачицом људства одбијало је морске и копнене нападе неупоредиво моћнијег непријатеља, по признању учесника у томе, више молитвом, него силом.“²⁷⁷ Ово је важан детаљ који говори о важности вере за морал и психолошку готовост на борбу војске. Вера духовно крепи и уједињује јединицу, а и развија неувобичајену храброст и решеност да се истрпи све за слободу отаџбине и славу цара. Религија при суочењу човека са смртном опасношћу игра велику улогу. Због тога је интерес и државе и војске да се религиозност у јединицима негује, верска просвећеност не занемари и тиме чува психичко здравље, виталност и борбена готовост људства. Слични примери су забележени и на другим крајевима царства.²⁷⁸

Митрополит Филарет је 29. марта 1856. честитао императору Александру Николаевичу Романову закључење Париског мира (окончање Кримског рата) и тада показао дипломатску мудрост и вештину говорећи да је Кримски рат био против Русије и против мира, а да је цар даровао мир, показавши храброст у рату и човекољубље прихватајући понуђени мир и тиме победивши непријатељство.²⁷⁹ Многи политичари и дипломати данас нису на овом нивоу елоквенције и државничке мудрости. Митрополит се показује живо заинтересованим не само теоретски већ и практично, реално за државна питања. Његов императив је мир, али уз очување националног интереса и достојанства. Дипломатска пракса и манири му нису страни²⁸⁰.

Митрополит се априла 1856. обраћа писмом кнезу С.М. Голицину поводом спорова око тумачења борби код Севастопоља и исхода рата. Он овде мудро уочава појаве дефетизма и губитка ентузијазма, па их сузбија и истиче важне детаље из рата који остају понекад непримећени. Победа није увек у спектакуларном поражавању непријатеља. При тумачењима рата треба бити опрезан и одмерен како се духовно слаби не би довели у депресију и очајање вестима које не могу да поднесу. Иако митрополит, а не државни нити војни службеник, он показује добро познавање ситуације на бојишту и на жалопојке како је Севастопол „предат непријатељу“ одговара: „ - Неистина. Северни његов део није предат до данас.“ Митрополит се не уклања и од одговарања на врло тешка питања, која су тада мучила многе, као на пример: зашто неправедни агресор није праведно кажњен? Пише и апологију мира, као најбољег реалног решења у датим условима. Овакве интерпретације рата који је уздрмао цео континент сведоче о многим талентима и способностима митрополита, али и велику заинтересованост да се духовно стање грађана Русије што пре врати у нормалу указујући при томе и на одговорност елите за то. Ово веома одудара од честог стереотипа о монасима као изолованим појединцима који су слабо заинтересовани за судбу народа.²⁸¹

Приликом крунисања императора Александра Николаевича Романова 26. августа 1856. у Успењском Сабору (Храм Успења Пресвете Богородице) митрополит Филарет се обраћа цару (видимо да у најважнијим тренуцима за државу митрополит узима реч и обраћа се непосредно монарху, па можемо закључити да је имао велики политички утицај) и подсећа га на његово високо достојанство и овлашћења која Црква поштује као непосредну Божију вољу и милост. (Треба приметити да се тражи од цара да користи своја права и заштити себе и државу, али у томе треба имати мере и стрпљивости – Црква не жели за владара нити млаког слабића нити тиранина). Оправдава се и легитимише (тојест канонски потврђује) и благосиља наслеђивање престола по крвном сродству уз цитат из Светог Писма (131. Псалом, 11. стих). Ово је веома

²⁷⁶ Исто; стр 36.

²⁷⁷ Исто; стр 36.

²⁷⁸ Исто; стр 36.

²⁷⁹ Исто; стр 37. / Изд. 1861 г., т. 3, 378.

²⁸⁰ Исто; стр 37.

²⁸¹ Исто; стр 37.

важан сегмент уопште, а поготово јер је у питању 1856. година када се у Европи увелико оспорава начело наследне монархије у корист демократског избора свих нивоа власти, па и шефа државе, а француски суверен и његова супруга су убијени на гиљотини. Видели смо из ранијег излагања да митрополит одлично познаје ситуацију у Европи и нове политичке тенденције које нису по вољи Цркве (нити су ови политички трендови блиски религији). Револуционарних колебања у царској Русији још увек нема много, али се мора направити духовна ограда против рушилачких, превратничких снага, које прете да сруше престо, па чак и олтаре. Митрополит наравно не износи своје лично мишљење, већ званичан став Цркве и тиме се потврђује Благослов не само за конкретног императора Александра II већ и за државно-политички систем монархије сувереног цара самодршца. Са друге стране треба приметити да цар зависи од Цркве што се тиче чина крунисања стога је његова обавеза да поштује Православне каноне и живи по њима, како би се удостојио царске круне, а то значи и неподељене подршке народа. Напомиње да слава престола није важнија од премудрости, силе и благодати које Бог даје. Подсећа се на светост и радост самог чина, а присуство царице увеличава церемонију – њена улога је важна. Позива Православну Цркву да се моли захвално за цара као првог међу верницима, заштитника и хранитеља Цркве. Света слава цара је радост и благослов за државу. Највећа срећа и благодат за државу је цар који је срце своје предао Богу.²⁸²

Митрополит указује да посредством Цркве и свете тајне крунисања цар добија благодат од Бога за управљање државом – ово је надрационални моменат, јер се сматра да владарске и политичке моћи цара значајно надвисују његове личне способности пре крунисања. Разлика је у харизми, талентима и сили коју добија од Бога за управљање Православним народом и државом. Верује се да света круна доноси: мудрост владалачку, усмерење свима ка друштвеном благостању, јединство државе, заштиту правде и прогон неправде и зла, надахнуће и узвишење делатности поданика и свима мир и спокој. Све ово значи приближавање идеалу царства небеског, колико је то могуће на земљи.²⁸³

Митрополит веома пажљиво педагошки негује и развија оданост и љубав грађана према цару, знајући да је она иако ирационална (што не значи анти-рационална) један од носећих стубова стабилности и ефикасности монархије. Ова љубав повезује све субјекте државе као цемент и чини од њих моћну заједницу; наглашава да је овакав сентимент заслужан за пораз Наполеона на Бородинском пољу, када је мотивисаност руске војске достигла максимум. Он подсећа на дан крунисања речима: „Сетите се тадашњег ведрога и тихог јутра. Оно као да је посебно било припремљено да би открило, као огледалом, душу Цареви.“²⁸⁴

Крунисани цар у храму се спушта на колена и узноси молитве Богу за своја народ и државу и тражи помоћ за правилно управљање државним бродом и тиме свима ставља до знања да он није врх и кров државе нити највећи ауторитет, већ посредник ка Богу који је власт изнад сваке власти и једини истински суверен у васељени. Видимо дакле да се религијска и државотворна схватања потпуно поклапају и чине једну симфонију. Земаљска држава у суштини посредством Цркве тежи да ступи у свету храмонију са Царством небеским – то је главни циљ.²⁸⁵

Митрополит Филарет у једној беседи подсећа на један од кључних момената крунисања (или по старијем изразу венчања, с тим што се не мисли на брак):

„Свештенослужење царског венчања (крунисања – прим. Р.Љ.) Православна Црква почиње тиме што предлаже Благочестивом Императору изговорити јавно пред свима православно исповедање вере. Шта ово значи? – То значи, да Црква, која је и сама основана непоколебљиво на камену вере, тако жели и царско достојанство, и жељено благословљење царевања утврдити непоколебљиво на камену вере.“²⁸⁶

Видимо да Црква и држава добијају заједнички темељ – а то је вера. Вера је и темељ породице и војске. Оваква држава се без солидног верског предзнања и уважавања утицаја религије на

²⁸² Исто; стр 37. и 38.

²⁸³ Исто; стр 38. и 39. / Изд. 1861 г., т. 3, стр. 379-380.

²⁸⁴ Исто; стр 39.

²⁸⁵ Исто; стр 39. и 40.

²⁸⁶ Исто; стр 40. / Изд. 1861 г., т. 3, стр. 300-301.

државу не може разумети. Црква захтева не само формално поштовање канона, већ и живу веру која је присутна снажно у људском животу и обликује га, дајући му печат узвишености и духовног смисла, која се посебно види у тренуцима великог славља и дубоке кризе, тиме што човек није остављен сам у овим моментима.

Митрополит подсећа да ће Бог помоћи цару и царству само ако правилно исповедају веру. Христу је дата свака власт на небу и на земљи (Јеванђеље по Матеју 28. глава, 18. стих), па је према томе, он прави скривени суверен, а цар влада у његово име кроз света овлашћења. Црква и држава заједно, у сагласности, чувају истиниту веру и душе људи у народу, само различитим методама: Црква: богослужењима, светим обредима, канонима, итд а држава: законима, материјалним средствима, по потреби оружјем, итд. Међусобно се допуњују и ослањају једна на другу. Без вере од виталног организма царства би остао само костур. Цар приликом крунисања прима знамења власти: порфиру, круну, скиптар и државу (ово је представљено и на царском грбу са двоглавим орлом). Важно је и освештавање духа и ума цара јер то је област где се доносе одлуке од којих зависи судбина царства и народа – зато се цар Миропомазује освештаним уљем, које чисти, исцељује и окрепљује и Причешћује, тојест, кроз свету тајну Причести узима крв и тело Христову. Све ово подразумева припрему кроз пост, молитву и исповедање грехова. Церемонија обилује величанственошћу и узвишеношћу.²⁸⁷

Митрополит Филарет је учествовао у састављању манифеста о ослобођењу сељака од кметовских обавеза. Манифест почиње речима: „Осени себе крстним знамењем, Православни руски народе, и призови Благослов Божији на свој слободни рад ...“ Овде је очигледан јак утицај Цркве на форму и садржај манифеста. Опредељујући се за ослобођење сељака митрополит показује државничку мудрост и тиме предупредује немире и слабљење државног поретка који су поводом истог питања избили у другим европским државама. Такође показује и на делу уважавање светог предања о слободи и достојанству људске личности створене по Божијем обличју. Он се обраћа том приликом у Успењском Сабору Кремља цару-ослободиоцу речима: „Поздрављам те у седмој години твог царовања. Код древног народа Божијег седмо лето је било година законитог ослобођења из ропства (Излазак 21, 2)“. Сељацима (који су тада били убедљива већина) се додељује земља коју обрађују у власништво (до тада су били закупци на земљишту велепоседника). Тиме је мера слободе подигнута у висину.

Митрополит наравно брине за стање духовности своје пастве и при томе сагледава пажљиво и позитивне и негативне појаве. Већ смо раније поменули да су друштвене сфере повезане, па тако морал и духовна просвећеност утичу значајно на функционалност и стабилност државе, безбедност, итд. Један од највећих проблема савремене државе - корупција (она је посебно изражена у савременој Русији) је директна последица секуларизма и слабог етичког васпитања (и домаћег и школског) и утиларистичког односа према држави (по принципу: што је свачије – то је ничије) који на државну службу гледа пре свега (или искључиво) као извор сигурних прихода и могућност да се реализују додатни финансијски аранжмани у равни личне користи. Секуларизована држава је изгубила светост и страхопоштовање поданика, коју је имала када је била у светом браку са Црквом. Подкрадање светиње је наравно грех – то зна приближно свако; а то се односи и на Православну државу. Подкрадање грађанске установе (савремене државе) која је ту само да би обављала неке корисне функције за грађанство (безбедност, здравство, саобраћај, итд) за већину људи није грех, поготово када се оправдава економским неприликама и потребом да се збрине породица. Јасна је промена система вредности, промена приоритета: у савременој либерално-демократској држави великој већини добробит породице је изнад интереса државе. Хришћанска, пре-секуларизована држава је наравно сматрала и држала светим брак и крштавање деце, па преко њих и породицу, али је задржала и емотивно-духовну везу породице са отаџбином која је такође била света кроз крштавање монарха, кроз проливену крв војника из народа, итд. Високе државне положаје и функције је држала аристократија, која се сматрала посебно изабраном и обдареном за ове узвишене послове. У савременој држави најодговорније послове врше људи одабрани по свом

²⁸⁷ Исто; стр 40. / Изд. 1861 г., т. 3, стр. 300-301.

образовању и политичкој подобности као професионалци, па је и однос према њима прилагођен томе и лишен светих обзира.

Митрополит истиче штампане медије и литературу, разне представе и алкохол као чиниоце који деградирају друштвени морал. Кроз историју се показало да је морал један од најпоузданијих критеријума оцене виталности и снаге једне цивилизације: када год дође до посртања и релативизовања јавног морала и норми, то је значило и губитак утицаја и моћи те цивилизације. Митрополит из ове државно-цивилизацијске перспективе али и као Црквени поглавар забринуто посматра ову негативну тенденцију. Он анализира утицај тадашњих масовних медија (жуте штампе, лаке белетристике, итд) и по томе је такође један од пионира и родоначелника ове врсте истраживања. „Прекомерно умножавање светских повремених издања (периодичних, периодике – прим. Р.Љ.), усилно распрострањене у народу, неповољно делује већ и тим, што побуђује и храни не толико истинску љубав ка сазнању, колико бесплодну радозналост; дају читати много пријатног и занимљивог, али мало изграђујућег, ... гутају пажњу и време, одвлаче од читања основних, главних књига, чине ум површним и лењивим за дубока размишљања о најважнијим предметима сазнања. Такво усмерење литературе, штампе је штетно за религиозни, морални и грађански живот друштва; ...²⁸⁸“ Заиста, не делују ли ова запажања и данас веома актуелно и корисно за разумевање јавног мњења и масовних медија, што је један од важних проблема савремене политикологије? Данас су религиозни и морални живот друштва занемарени као ствар приватна, а не јавна - и као тема не довољно рационална и подложна за проучавање рационалним инструментима, методама и техникама савремене друштвене науке. Ипак мора се приметити да је потпуно погрешно све ван-рационално дисквалификовати и прогласити неважним, јер ми немамо одговарајуће методе њиховог истраживања или зато што би истраживања пореметила нека уврежена академска и политичка мишљења, скоро табуе. Већ је у овом раду показано, а примера има још много, да поремећаји у моралном и верском животу остављају озбиљан траг на друштво, државу, појединца, безбедност, итд. Митрополит је ове функционално-структуралне условљености итекако свестан. Посебно је опасно што поменута литература као полу-просветитељска доноси обиље несређене и некатегорисане грађе која збуњује људе: ту има и истине и неистине, вредног и безвредног, духовног и басни, и вере и сумњи у бога, погрешних тумачења Црквеног предања, итд. Тешко је стога изрећи јасан суд о овим штампаним, масовним медијима.

При овој анализи тадашњих мас-медија митрополит показује не само одличан избор предмета истраживања, теме чија актуелност и значај временом расту, већ и своју методолошку темељитост и свестраност. Не само што врши анализу, већ се труди и да понуди разумно решење проблема и при томе користи искуство Француске, која је кренула касно у решавање овог проблема и резултат је због неблаговремености изостао. Стога, он предлаже превенцију и осмишљено друштвено-политичко деловање када одређена појава почне да показује негативне последице на друштво; не треба чекати да стање постане критично и структурално, тада већ може бити касно. На жалост, изгледа да су били веома ретки у то време у Русији који су поштовали оваква упозорења, због тога су се у Русији постепено развијале све негативне друштвене и политичке појаве као и у Европи само са неколико деценија закашњења. Изгледа да се и данас ситуација није много променила. Он овде примећује још један чиниоц: то је слабост људског карактера у виду похлепе (смртни грех среброљубља) и да новац чини да људи поступају несавесно и занемарују своје дужности.

Ово су проблеми средње и више класе, а имајући у виду и класну структуру друштва, митрополит усмерава пажњу на проблем ниже класе, а то је алкохолизам. Увећан је број објеката који се баве производњом или трговином алкохолним пићима. Опијање се проширило и на женску популацију и на малолетнике. Пијанство економски уништава људе и породице, умањује им радне способности, опадају морал и поштовање светиња и свештенства. Развијају се нихилизам, пороци, депресија, криминал. Људи губе достојанство. Много последица је обухваћено и изложено. Овде још једном митрополит потврђује и ојачава своју тезу, спуштајући се у онтолошке дубине и основе политике, а који су заправо по њему

²⁸⁸ Исто; стр 41. и 42.

духовни и етички, и по којима је хришћански морал народа највеће богатство државе и најтврђе упориште престола, монархије²⁸⁹.

Митрополит Филарет веома студиозно приступа проблему образовања, а и секуларизма, који обрађује из различитих углова. Он подсећа како је скоро хиљаду година, од покрштавања Руса крајем 10. века, једина школа била Црква и једини учитељи свештена лица и да је тако народ прошао кроз многа искушења у својој историји. Народ ослобођен земљишне ренте види боље предности писмености и жели боље образовање. Светско школство које почиње да се шири занемарује веру и морал – интересује се само за позитивне природне и друштвене науке; ово наизглед доприноси еманципацији и привредном развоју, али носи са собом одређене проблеме. Митрополит критикује економску димензију тога која оптерећује буџет и предлаже да свештенство и даље обавља и улогу образовања, просторије Црквене и кадрови (богослови) већ постоје и стоје на располагању. Испоставило се да је и ово предвиђање било тачно, јер су секуларизоване школе постале темељ секуларизације државе, слабљења вере и морала народног живота; а и пракса строге рационалности у раду јавних служби је временом напуштена – појављује се све више јавних установа за разне јавне службе и функције, а митрополит је предлагао да једна јавна установа (у 19. веку у Русији је Црква била и јавна установа) обавља више јавних функција.

Центар друштвеног живота руског народа, скоро цео миленијум, је Православна Црква. Дакле, не само духовног, већ и друштвеног. Храм и свештеник су место и особа који руководе свим активностима, усмеравају их, оцењују, учествују живо и непосредно у њима, а вера је уједно и систем вредности, етика и школа живота.

Сада се појављују нове установе, нови јавни делатници, нови системи знања па и нови објекти који привлаче људе и воде ка новом начину живота. Боље је исправити недостатке Црквене просвете него је одбацити (а са тим и огромно вишевековно искуство и знање) и започети од нуле са новом просветом, непровереном, несигурном и непоузданом. Не треба се играти и експериментисати са државом, поготово не са целом територијом одједном. Боље је извршити преобуку свештенства и проширити њихове капацитете и методе предавања, него правити радикалне, нагле, непромишљене структуралне реформе чије последице могу бити веома озбиљне и непожељне. Системска реформа, значи, често може поред намераваног донети и многе нежељене и непланиране последице. На жалост, и ови предлози нису нашли на довољно разумевања у врховима власти. Изгледа да идеја брзог и лаког унапређења државног система и копирања готових, успешних решења остаје проблем словенских народа.²⁹⁰

Свеобуватност овог државног учења је заиста ретка – оно се бави и језиком књижевним, народним и службеним, државним. Језик и говор нису само баналан начин преношења информација од човека до човека - они су много више: култура народа, основ уметности, одраз моралног стања народа, систем вредности у корену речи и израза, и много тога другог. Он примећује да језик постаје све примитивнији и простији и да се све ређе поштују правила језичка, а под изговором бољег разумевања и шире доступности. Ово је повезано са критиком масовних штампаних медија и негативних последица које изазивају. На богослужењима народ све теже разумева речи које свештеници изговарају (није ли то случај и у Србији?) – то није због промена црквенословенског језика, јер се он не мења, већ због промена народног говора, који постаје све примитивнији и духовно сиромашнији, а богатији речима и изразима које осликавају народни живот а далеко су од светости.²⁹¹

Митрополит ангажује Црквене свештенослужитеље Москве на молитви за опроштење греха и милост Божију. Црква дакле прати духовно-морално стање народа и реагује када је потребно. Масовно се шири штампа и литература а идејама противрелигиозним, неморалним и анти-владиним (против монархије) и многи су снажно заражени. „Дошли смо до неког магловитог

²⁸⁹ Исто; стр 42. и 43.

²⁹⁰ Исто; стр 43.

²⁹¹ Исто; стр 44. / Писмо председнику Императорске Академије наука грофу С.С. Уварову

времена ... Магла покрива умове. Код једних видиш неочекивано, код других не видиш очекивано“²⁹².

Митрополит бива ангажован и у време пољског метежа на линији очувања интегритета империје, а занимљиво је како пропаганда и предрасуде често утичу на свест и расуђивање људи више од чињеница: говорило се тада о робовању Пољака у руској конзервативној неслободној империји, а да је британска империја напредна и слободна – чињенице говоре да се број Пољака у руској империји повећао за кратко време са 400.000 на милион, а да се истовремено број Ираца у британској империји смањио.

На дан Светог архангела Михаила митрополит одликује издавача листа „Московске ведомости“ и тиме показује још једном своју ангажованост на решавању државних проблема као сарадник монархије и своју заинтересованост за праћење свих публикација, јер је приметио њихов велики утицај на грађанство. Он охрабрује државотворне листове, уреднике и новинаре и односи се према њима као ратницима који на пољу идеја, иницијатива, мисли и вредности воде велику борбу за опстанак империје. Тада овако велико занимање за писану реч вероватно није било свима разумљиво, али је време показало исправност оваквог става.²⁹³

Митрополит брине и за локалне владаре, аристократе и охрабрује их у тешким тренуцима да остану верни цару и да се не поколебају метежом и смутњама које се шире по грађанству - овакве речи од стране једног митрополита су много значиле за утврђење поретка.

Он брине за људе који служе царству и може се закључити да је њихова оданост отаџбини уједно и знак исправне вере. Мотивисаност за патриотизам, рад и оданост отаџбини је покој и венац у царству небеском. Мотивисаност и ободреност људи за постојаност у државној служби је важна посматрано са психолошке стране.

Приликом етнографске изложбе у Москви митрополит се обраћа представницима словенских народа (има у Русији и оних који су словенске народе сматрали раздвојеним племенима једног великог народа Словена) и назива их гостима и браћом и назива раздвојеност човечанства бедним, а да је људима потребно јединствено спасење. „Словени и словено-руси (синоним за Русе – прим. Р.Љ.) – један су род.“ Затим указује да је време скриво корене Словена и да су се његове гране рашириле и раздвојиле, а тако се и некада јединствен језик поделио. Мора се истаћи на овом месту да је припадност словенској раси и тежња за обједињавањем свих Словена код Руса веома јака, а нарочито у 19. веку. Словенофили су били велики друштвени покрет који је тежио да сачува идентитет, уметност, културу и независност руског народа и словенског рода уз солидарност са другим словенским народима – а њихова противтежа су били западњаци, радикални реформатори.²⁹⁴

Митрополит оправдава и хвали родољубље, нарочито када се усавршава и оснажује љубављу Хришћанском. Раније смо говорили у овом раду о етнофилији, патолошком и неадекватном односу ка народу и држави, који може да метастазира чак и у јерес када се крвно сродство вредносно претпостави Богу. Веома је важно да осећања и приврженост младих и читавог народа према свом народу и широј заједници блиских народа буду правилно култивисана и негована, јер она носе у себи огромну енергију која се може испољити и експлозивно, рушилачки и острашћено. Митрополит је овога итекако свестан, зато и ради на овом пољу правилног и умереног неговања родољубивих осећања и упућује на њихов развој кроз Цркву и кроз племенита, позитивна осећања љубави итд, како би се на минималну меру свео шовинизам и сличне девијантне појаве.

„Јединство духа и језика сачувано је тиме, што је језик словенски постао језиком вере и Цркве.“²⁹⁵ На старословенском језику реч „језик“ значи народ. Православна Црква када је у другој половини првог миленијума вршила покрштавање словенских народа донела им је

²⁹² Исто; стр 44. / Писма митрополита Филарета А.Н. Муравјеву, стр 594-597.

²⁹³ Исто; стр 45.

²⁹⁴ Исто; стр 46.

²⁹⁵ Исто; стр 47. / Изд. 1877 г., т. 3, стр. 448, 449.

осим вере Христове, још и уметност, културу и цивилизацијска схватања Византије, али се трудила да не наруши идентитет народа, па је преузела језик народа за богослужбени језик, иако су до тада само грчки и латински били дозвољени. Ово очување језика, идентитета, обичаја, друштвених вредности, помесно устројство Православне цркве по народима а не географским областима или државама, је посебан вид Црквеног родољубља, тојест борба да се сачува посебност, самобитност, аутентичност и непоновљивост сваког народа. Митрополит открива искрене емоције симпатија и осећање братства према гостима из разних словенских народа, а то је случај и са већином Руса без обзира какве политичке и друге ставове имали. Он позива на духовно јединство ради добра заједничког свима и посебно за сваки народ. Ангажовао се и приликом грчко-бугарског спора и пише патријарху Константинопољском, тојест цариградском и васељенском, саветујући мудро да се ради добробити и спокоја унутар бугарског народа и Православља дозволи више коришћења словенског говора и на богослужењима и у образовању, а што ће допринети лојалности цариградском патријарху.

Закључак

Да ли је нама данас од користи државно учење митрополита Филарета? Аргумента у прилог позитивном одговору на ово питање има много, један од главних је то што је митрополит истраживао трајне непролазне основе стабилне државности, а као епископ и богослов склон томе да тражи вечно и избегава пролазност. Бавио се дубљим друштвеним, етичким и духовним основама и смислом монархије не заустављајући се само на политиколошкој аргументацији. Теме које је покренуо или обрадио су и данас веома актуелне и важне. Веома је поштован у своје време и његове речи и идеје нису оспораване, али нису на жалост ни довољно озбиљно схваћене, анализирани и примењени што се одразило на државност Русије крајем 19. и почетком 20. века. Да ли смо данас спремни да детаљно анализирамо његово државно учење и применимо све што се временом показало исправним? Митрополит је показао проицљивост и ретку умност не задржавајући се на појавном и површном, већ изучавајући порекло, природу и последице разних политичких и друштвених феномена. Нарочито је био свестан да привремена ефикасност једне друштвено-политичке појаве на одређеном ограниченом поднебљу, никако не значи да ће она бити тако продуктивна свугде и увек.

Митрополитово визионарство је било реално и утемељено у традицији, религији, историји, култури, менталитету народа, а можемо рећи и у здраворазумском расуђивању које није напустио, чак иако је постао академик. Његове идеје су изведене до краја са промишљеним последицама, дакле одговорне. При свему томе увек задржава појам, категорију Бога као апсолут и координатни почетак сваког мерења и сваког система.

Приказује и одличну моћ запажања повезујући узрочно-последичном везом религијске и политиколошке категорије. Такође одваја битно и суштинско од небитног и несуштинског што је врло захвално и корисно при проучавању друштвено-државних структура. Он примећује да одређене иновације страног порекла, наизглед питоме и безазлене, при сусрету са аутентичним руским установама губе привид толеранције.

Митрополит Филарет је заиста човек будућности, мада то звучи можда неочекивано. Очекивало би се да један митрополит буде окренут прошлости и пластичном конзервативизму и да штити своју паству од опасних трендова поукама из прашњавих књига. Али митрополит Филарет ради предано на превођењу Светог Писма на савремени руски језик што многим тада личи на западно застрањивање. Он гледа и види невоље руског народа, као и многа нова искушења која му се приближавају и због тога се стара да очисти, ојача, огради и осветли пут народа ка будућности сигурној, мирној, ведрој и зрелој како би народ на челу са царем одолео

свим искушењима и непријатељствима отвореним и подмуклим, великим и малим, очувајући свој идентитет и духовност, али и не бити инфериоран у одлучујућим питањима.

Присутан је и један парадокс – митрополит критикује оштро садржај писане речи свог времена због њене неодговорности, увредљивости, грубости, итд, али је сам упио формалне и естетске квалитете златног доба руске књижевности, па развија живописан и аутентичан стил, који производи снажне утиске који се брзо смењују па се читалац понекад мора вратити на неке делове и поново их пажљиво прочитати.

Позиција митрополита Филарета није била нимало лака – са једне стране мора водити рачуна о својим дужностима у Црквеној јерархији и строгом поштовању канона и вишевековном поретку и животу Цркве, а са друге стране бројни политички и друштвени изазови угрожавају стабилност државе и духовни спокој народа, што позива на проповедничку и делатну мисију према врху државе, али и ка целом народу. Потребно је протумачити и разјаснити благовремено нове појаве и сложене последице које остављају на државну структуру.

Митрополит примењује процес компарације узимајући за предмете Русију и (западну) Европу. Он наглашава одређене разлике, које су неупућеном или непажљивом посматрачу наизглед споредне, али ипак веома значајне. Велики политички потреси и комешања су захватили запад континента и одатле се (пре свега из Француске) шире даље ка истоку (понекад и дословно) рушећи све пред собом. Идеали Француске револуције су постали нека врста златног идола развијених држава Европе и при томе се понављају многе неистините и лицемерне фразе о: братству, толеранцији, слободи, прогресу, итд, а заборавља се да су идеје Француске револуције започеле да се остварују гиљотином, а настављене убрзо Наполеоновим освајањима огњем и мачем и принудом. Док се Хришћанство на западу све више повлачи са јавних сцена у свет приватног и породичног, дотле је у Русији супротно – Хришћанство прожима и обликује све јавне установе и норме и све државно и јавно је у служби Христове вере.

Логично је да Црквени великодостојник не занемари педагошку димензију свог рада. Црква учи да је живот на земљи само делић вечног живота и да је стога у овом животу потребно пуно одрицања и стрпљења зарад задобијања бољег живота у вечном царству. Обраћа велику пажњу на породицу и одржавање традиционалног патријархалног поретка у њој – испоставило се да су савремене реформе породице довеле до распадања савремених породица. Примећује да су неке промене неповратне, али не допушта да таласи и стихије разуданих иновација направе хаос у друштву, већ цени потојећи поредак иако није савршен.

Његово учење има антрополошку и психолошку димензију, тојест има у виду природну и културолошку компоненту живота народа, а такође и структуру и процесе људске душе недоступне научном инструментарију. При томе даје предност духовним и моралним вредностима над материјалистичким.

Његов холизам почиње од васељенске перспективе и суверене све-власти Бога. Ово је и хронолошки холизам, с обзиром да је у почетку, пре стварања света, Бог сам егзистирао, а време има свој одређен почетак. Руско царство се вреднује и разматра само у функцији непролазног Христовог Небеског Царства и уопште све друштвене и политичке појаве се анализирају кроз призму доприноса спасењу човека. Тежи ка миру и спокоју свих у држави и испуњењу оправданих захтева нижих слојева, али и поштовању према државним властима.

Митрополит Филарет иако је духовно предводио Цркву, која је у многим погледима веома конзервативна установа, није био ни мало пасиван ни статичан. Критички се односио посебно према новинама које долазе из других културолошких средина и трудио се да успостави један „цивилизацијски филтер“ који би селективно и критички пропуштао у руски друштвено-државни систем само оно што је проверено позитивно и погодно за специфичне руске услове.

Био је веома опрезан по овом питању видећи да стихија новина и трендова може да сруши аутентичну руску државотворност. На жалост, многи његови ставови нису уважени у његово време, али испоставило се да су били тачни што можемо са правом рећи са историјске дистанце од скоро два века. Неке његове мрачне слутње су се обистиниле и заиста је талас анти-монархистичких и анти-религиозних револуција погодио и Русију, рушећи све пред собом зарад неке боље будућности.

Митрополит користи свој високи ауторитет да утиче на разне државне структуре и функционере и да им објасни дубљи духовни смисао и значај њихове службе и да их охрабри и мотивише у том послу. Посебно цени и стара се за судије, јер је у њиховим рукама правда, а од присуства или одсуства праведности у друштву много зависи мир у држави и спокој грађана. Судство је по његовом запажању интеграциони чиниоц, снажна и суптилна веза врха државне власти и свих грађана, па и најнижих друштвених слојева, што је врло значајно.

Бавио се и проблемима управљања огромном државном територијом и унутар-државном комуникацијом у таквим условима, па предлаже мудро и економично да државни функционери поред номиналних, примарних функција обављају и алтернативне везане за унапређење државне комуникације и информатичке инфраструктуре.

Још једна вредност државног учења митрополита Филарета је систематичност при промишљању, а не ад-хок једнократни приступ проблематици. Оставио је поуке и смернице и данас актуелне и валидне када се проучава конституција државе или траже системски искораци. Ипак, морамо бити веома обазриви и добро припремљени пре него што се упустимо у било какве системске промене, јер мања промена једног чиниоца политичког система може изазвати ланчане реакције и дуготрајне поремећаје целине.

Резултати и достигнућа митрополита Филарета имају квалитет јаког одупирања испитима времена, после скоро два века и многих државно-политичких модела који су примењивани у Европи до данас (комунизам, фашизам, нацизам, либерализам, итд), све више аргументи и упозорења митрополита добијају на тежини и значају за оне кругове који су намерили да се озбиљно и дугорочно баве изналажењем најбољег државно-политичког система имајући у виду да универзалног модела нема, већ да увек мора да постоји висок ниво прилагођавања државотворних начела конкретним условима нације, поднебља и (политичке) културе.

Бави се и реформом образовно-просветног система. Данас би било веома неуобичајено да се тиме бави један владика и врло могуће да би то наишло на критику дежурних чувара погрешно схваћеног секуларизма, који не само што хоће да одвоје државу од Цркве, већ и да представницима Цркве одузме основна људска и грађанска права која имају сви други грађани, а то је на пример учешће у јавним расправама, слобода мишљења и говора, итд.

Бави се анализом јавних гласила (мас-медија) схватајући на време њихов велики утицај на свест народа. Ово је једна од области у којима је митрополит права авангарда политикологије. Емпиријски осврти, педагошки обзири и духовно-богословски критеријуми су одлике његове аналитике.

Врши анализу актуелног поретка и његовог односа ка другим тадашњим системима. Један од проблема је што Русија, тада а и сада, много више трпи разне утицаје (просветне, политичке, културолошке, језичке, привредне, и др) него што сама утиче на Европу. Не зауставља се на томе, већ аналитички моменат обогаћује нормативним не плашећи се много реакција несагласних и незадовољника, већ храбро износи предлоге за ојачање система и заштиту од рушилачких утицаја и елемената.

Узмимо за једну радну класификацију (која се наравно може унапређивати и актуелизовати) следеће основне савремене моделе државе: 1) либерално-демократска, 2) социјалистичко-

комунистичка, 3) фашистичка, 4) нацистичка, 5) држава благостања, 6) исламско-арапска, 7) аутократија персонална (диктатура), 8) војна хунта, 9) конституционална олигархија и 10) Православна монархија. Важно је истаћи да државе у реалности могу да комбинују више ових теоретских модела с обзиром на разне утицаје историјске, спољашње и друге којима су изложене. Приликом реформи конституционалности, које повремено постану актуелне и атрактивне због илузије да ће се малим променама добити брзо и лако епохални напредак, треба имати у виду стручно теоретски основ свега и разуман избор основног модела – тојест политичари, власт и народ треба прво да знају шта хоће (какву државу) да би успели то и да остваре.

Зашто је важно у 21. веку у политиколошким истраживањима узети у обзир и религију? Разлога је много. Реални утицај религије на друштво и политику је данас веома велики, мада није истог интензитета у свим државама и ширим политичким културама. Ипак не смемо пасти у прелест евро-централизма па неосновано генерализовати германско-романско политичко искуство. Узмимо за пример демографију. Не треба испустити из вида да скоро све религије света опомињу на божију заповест о рађању и васпитању деце, а данас демографија постаје све важнији политички чиниоц. Тамо где је религија ослабила, ту је и демографски прираштај веома неповољан и често негативан, без обзира на веома велики животни стандард. Корелација религиозности становништва према демографским показатељима је веома висока. Западна цивилизација, углавном бела раса, изложена два века агресивном сцијентизму и квази-научном атеизму показује високе технолошке и економске домете, али и велику демографску кризу. Са друге стране, народи који су сачували своју религиозност, упркос скромном животном стандарду показују изузетну демографску виталност. Број Арапа и Индуса се у последња два века повећао неколико пута, а њихов даља демографска експанзија забрињава лидере западних сила. Пример Косова и Метохије јасно говори да демографска сила некада може бити кључни политички фактор, а узроци су, велики делом, у сфери религије. Демографија је одличан показатељ здравља и успешности једне државности, а у 19. веку Русија је имала 93 милиона становника, 10% више него Немачка и Енглеска заједно (84 милиона), а почетком 21. века има 1% мање становништва него ове две државе заједно²⁹⁶. Државе секуларне и либерално-демократске које су легализовале абортусе суочавају се пар деценија касније са озбиљним падом природног прираштаја, старењем нације, проблемима репродуктивног здравља итд, док државе које су задржале религиозну компоненту и традиционалне обзире у свом конституционализму и пракси имају сасвим супротне приступе овим друштвеним проблемима и последично супротне ефекте на становништво.

Методологија

Овај рад укључује сложену политиколошку методологију, а при томе је узет у обзир курс методологије политичких наука проф. ФПН др Ивана Радосављевића, као добро прилагођен и профилисан за оваква истраживања.

Метода студије случаја је коришћена за обраду Начертанија Илије Гарашанина, као и за обраду ратних сукоба у првом српско-турском рату кроз личност мајора Михаила Илића. За Начертаније је коришћена и метода (проучавања) анализе (садржаја) документа - ова метода има више назива.

Биографска метода је коришћена за истраживање доприноса Православној државотворности српске династије Обреновића кроз биографије државничке и животне четири владара од 1815. до 1903, с прекидом 1842-1859.

Коришћени су појмови функционалистичке теорије: систем и функција²⁹⁷.

²⁹⁶ Шарл Сењобос, *Историја савремене образованости*, Српска књижевна задруга, Београд, 1907, стр 422.

²⁹⁷ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Јавно предузеће "Службени гласник", Београд, 2006, стр 29.

Приликом проучавања сложених теоретских или идеолошких учења коришћена је метода анализе, а за боље разумевање снажно повезаних догађаја и личности метода синтезе. Исто тако и методе апстраховања и конкретизације, када је било потребно открити, суштину појаве односно показати шта једна политичка идеја значи у пракси. Поузданост методе аналогije расте са већим бројем случајева, примера који се користе као полазиште.

Од опште научних метода коришћена је статистика по питању демографских токова, затим моделовање (за основне контуре политичког система) и често историјско-компаративна метода.

Процес објашњења овде примењен користи (у одређеној мери) четири позната типа научног објашњења: узрочно, генетичко, функционално и телеолошко.

Номинални предмет рада је „учење“ митрополита Филарета, дакле теорија, али је јасно да без озбиљних емпијских осврта на реалну државну структуру (тога времена) се ни теорија не може квалитетно описати ни разумети, јер ово учење није идеологија нити утопија већ многоме апологија реалног историјског система.

На жалост, велики део истраживања је ентроспективног типа, због одвојености субјекта истраживања од ширег и ужег предмета. Због формалних ограничења сматра се да се неки описни, дескриптивни елементи подразумевају, како би се више пажње и места оставило објашњењу, експликацији.

Корисно је и продуктивно у оваквим истраживањима користити методу разумевања Макса Вебера, која нам помаже да откријемо субјективни смисао и циљ понашања људи који је у овом конкретном случају пре свега религијски. Смисао и значење политичких појава се види у контексту припадности конкретној културно-историјској целини²⁹⁸.

Дијалектички приступ је коришћен када је требало описати однос реалних и сложених друштвено-политичких ентитета, када је немогуће користити просте формулације: једнако, супротно, итд. Критички приступ је коришћен када год изгледа да устаљеном, раширеном мишљењу (ставу) недостаје логичка доследност или потпуна кореспонденција са историјском реалношћу.

Православна државотворност је овде узета као логичка варијабла појма, која поприма кроз историју разне конкретне форме, тојест, државности различитог етничког, језичког и културолошког садржаја²⁹⁹.

Политиколошки методолошки пут до Православне државотворности подразумева индукцију из реалних историјских државних система, а богословски би био дедукција из Православног Катихизиса (збирке канона у контексту светог предања). Њихове резултате треба упоредити. Испуњени су услови индукције: а) коначан број појединачних предмета (у нашем случају Православних држава), б) обухват појединачног једним принципом (Православље као основ државности) и в) познавање суштинских одредби појединачног предмета (државних система).

Закључивање је изведено логички правилним и аргументованим обухватањем појмова по обиму и садржају. Узета је у обзир и бројна контра-аргументација.

Коришћен је повремено трећи модус силогизма (редукциони модус «понендо поненс»)³⁰⁰: од последице ка разлогу - јер се историјским чињеницама придала већа поузданост од идеолошких претпоставки.

²⁹⁸ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Јавно предузеће „Службени гласник”, Београд, 2006, стр 105.

²⁹⁹ Исто; стр 105.

³⁰⁰ Исто; стр 168.

Једна од идејних парадигми овог рада је: догодило се у историји оружаном насиље (ратовима и револуцијама) над друштвима Православне државотворности (и над другима), па ако победници пишу историју (једна пословица), потрудимо се онда да се непристрасно и објективно пишу научни, теоретски радови.

Сам предмет истраживања својим садржајем подстиче да систематика извештаја о резултатима истраживања обухвати три стандардизована типа излагања: наративно, проблемско и полемичко.

Проблематика којом се бави митрополит Филарет и многи мислиоци 19. века је конституционални положај, значај и функција религије у савременим политичким системима: државно или приватно питање? Теоретски резултат не мора обавезно бити еквивалентан практичним политичким решењима.

Текстови митрополита Филарета о државном учењу су сада вероватно први пут преведени на српски и при томе је уважен контекст и одлике језика 19. века: раскошност, елеганција, озбиљност, дискретност, духовност, учтивост, итд. Следећи преводи ће вероватно бити квалитетнији. Коришћена је и новија литература на руском језику.

Теорија митрополита Филарета има особине научног објашњења јер приказује: садржај, структуру, функције, узроке и развој система у коме живи и ради. Православна државотворност испуњава методолошке критеријуме мерења значаја појаве: распрострањеност, трајност, актуелност, интензитет, оригиналност, итд чиме је квалификована за предмет истраживања. Митрополит гаји системски приступ и превазилази кадровске, персоналне хоризонте тражећи решења за оперативни континуитет система. Државно учење митрополита Филарета даје одговор на задатке научне теорије: опис појаве, објашњење и предвиђање – па чак иде и корак даље у предлогу мера превенције негативних појава. Митрополитов стил доказивања посеже за аналитичким доказом кроз процедуру анализе ставова аргумената (Декартов аналитички доказ) користећи богословске аксиоме³⁰¹. Митрополита одликује постојаност и доследност у ставовима (као плод монашко-аскетског живота) што је захвално за оне који проучавају његова дела. Политиколошки револуционарни противници и савременици митрополита Филарета користе методу материјалистичке дијалектике да би објаснили суштину историје и друштвене односе – њихова предвиђања о крају капитализма, бескласном друштву и превазиђености религије су се показала нетачним.

Предлози за даље истраживање теме и развој проблематике у будућности: остаје отворен простор за политиколошка истраживања Православних монархија кроз историју, особености, функционисања и општих одлика; квалитета и недостатака. Важно је отклонити предрасуде о некомпатибилности религије и модерне управе, односно неадекватности религије за друштва високог развоја и технологије, као и заблуду да религија кочи научни развој, итд. Треба истражити колико озбиљне, структурне проблеме данашњице: отуђеност, корупција, криминалитет, медијске и политичке манипулације, демографске кризе, етички релативизам, материјализам, итд, друштво може боље решити повратком религије на место одакле је детронизована.

На основу овог скромног рада може се донети јасан закључак да је почетна теза, тојест хипотеза:

Православна државотворност је од половине првог миленијума у пракси, реалности важан модел организације државног живота, а учење митрополита московског Филарета даје значајан допринос теоретском опису (дескрипцији) и експликацији - доказана.

---

³⁰¹ Др Славомир Милосављевић, др Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Јавно предузеће "Службени гласник", Београд, 2006, стр 196.

Референце

- Др Мирољуб Јевтић, *Политички односи и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011.
- Др Мирољуб Јевтић, *Албанско питање и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011.
- Имануел Кант, *Критика практичног ума*, „Напријед“, Загреб, 1974.
- Имануел Кант, *Критика чистога ума*, БИГЗ, Београд, 1976.
- Имануел Кант, *Критика моћи суђења*, БИГЗ, Београд, 1975.
- Радмила Накарада, *Студије мира – зборник текстова*, Београд, 2008., 2. текст
- Георг Вилхелм Фридрих Хегел, *Историја филозофије 1*, БИГЗ, Београд 1975.
- Др Мирољуб Јевтић, *Проблеми политикологије религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011.
- А.И.Брилијантов, В.В.Болотов, А.П.Лебедев, А.А.Спаски, Еп. Атанасије (Јевтић), *Свети цар Константин и Милански едикт 313. године*, ЕУО Епархије Жичке, Краљево, 2013.
- Николин А., *Церковь и государство (история правовых отношений)*, Москва, 1997.
- Flavius Justinianus Imperator, *Novellae*; ed. R. Scholl and W. Kroll, *Corpus iuris civilis, vol. 3.*, Berlin: Weidmann, 1895 (repr. 1968). – Nov. 6 pr.
- Грибовский В.М., *Народ и власть в Византийском государстве, Опыт историко-догматического исследования.*, СПб., 1897.
- Цыпин В., *Симфония церкви и государства // Православная государственность: 12 писем об империи.*, СПб., 2003.
- Тихомиров Л. А.О, *Монархическая государственность.*, СПб., 1992.
- Скабаланович Н.А., *Византийское государство и церковь в XI веке. Книга 2.*, СПб., 2004.
- Бердников И.С., *Краткий курс церковного права. Вып. 2.*, Казань, 1913.
- Соколов И.И., *О византизме в церковно-историческом отношении. Избрание патриархов в Византии с середины IX до начала XV века. Вселенские судьи в Византии.*, СПб., 2003.
- Бердников И.С., *Основные начала церковного права православной церкви.*, Казань, 1902.
- Jones A.H.M., *The Later Roman Empire 284 - 602. V.1.*, Baltimore, 1986.
- Рудоквас А., *Очерки религиозной политики Римской империи времени императора Константина Великого.*, СПб., 2001., <http://centant.ru/aristeas/monogr/rudokvas/rud010.htm>.
- Медведев И.П., *Византийское право на заключительном этапе своего развития//Культура Византии XIII – первая половина XV в.*, Москва., 1991.
- Медведев И.П., *Правовая культура Византийской империи.*, СПб., 2001.
- Troianos S. N.O, *Nomos und Kanon in Byzanz*, Wien, 1991.
- Стивен Рансимен, *Пад Константинополя 1453. године*, Кембриц, 1969
- Ранчин А. М., „Теория «Москва – Третий Рим» и ее место в русской культуре XVI-XVIII вв.“, <http://portal-slovo.ru/authors/139.php>
- Петрухин В.Я., *Древняя Русь. Народ. Князья. Религия // Из истории русской культуры.*, М., 2000. Т. I. (Древняя Русь).
- Ebbinghau A., *Reception and Ideology in the Literature of Muscovite Rus' // Culture and Identity in Muscovy, 1459-1584.*, Moscow, 1997, (UCLA Slavic Studies. New Series. Vol. 3). P. 70,
- Гольдберг А.Л., *Три «послания Филофея» (Опыт текстологического анализа) // ТОДРЛ. Л., 1974. Т. 29. С. 68-96; Синицына Н.В., Третий Рим: Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV-XVI вв.). Колесов В.В., [Комментарии к посланиям Филофея] // Библиотека литературы Древней Руси., СПб., 2000., Т. 9. Конец XV – первая половина XVI века.*
- Синицына Н.В., *Третий Рим: Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV-XVI вв.). Библиотека литературы Древней Руси. Т. 9.*
- Живов В.М., Успенский Б.А., *Царь и Бог (Семиотические аспекты сакрализации монарха в России) // Успенский Б.А., Избранные труды. Изд. 2-е, испр. и доп. М., 1996. Т. 1: Семиотика истории. Семиотика культуры.*
- Ранчин А. М.; *Теория «Москва – Третий Рим» и ее место в русской культуре XVI-XVIII вв.*
- Успенский Б.А., *Восприятие истории в Древней Руси и доктрина «Москва – третий Рим».*,
- Беляев Л.А., *«Семихолмная Москва» как историографический феномен // Сакральная топография средневекового города.*, (Известия Института христианской культуры средневековья), М., 1998.
- Колесов В.В., [Комментарии к посланиям Филофея].
Библиотека литературы Древней Руси. Т. 9.

- Степенная книга царского родословия по древнейшим спискам: Тексты и комментарий: В 3 т. / Отв. ред.: Н.Н. Покровский, Г.Д. Ленхофф. М., 2007. Т. 1. Житие св. княгини Ольги. Степени I-X. С. 408-409, список ГИМ, Чуд. 358, л. 225-225 об. Т. 2. Степени XI-XVII. Приложения. Указатели. С. 173-174, список ГИМ, Чуд. 358, л. 570-570 об.).*
- Симеон Полоцкий. Избранные сочинения, *Предисловие к «Гусли доброгласной»* / Подгот. текста, статья и коммент. И.П. Еремина. Репринтное воспроизведение издания 1953 года. СПб., 2004. (Серия «Литературные памятники»).
- Ленхофф Гейл Д., *Степенная книга: замысел, идеология, адресация // Степенная книга... Т. 1.*
- Соловьев С.М., *История России с древнейших времен.*, М., 1962. Кн. 8. 1703 — начало 20-х годов XVIII века. Т. 16.,
- Моисеева Г.Н., *Древнерусская литература в художественном сознании и исторической мысли России XVIII века.*, Л., 1980.
- Николози Р., *Петербургский панегирик XVIII века: Миф – идеология – риторика;*
- Смирнов И.П., *Петербургская утопия // Анциферовские чтения: Материалы и тезисы конференции (20-22 декабря 1989 г.)*, Л., 1989.,
- Симеон Полоцкий, *Сост., подгот. текстов, вступ. ст. и комментарии В.К. Былинина, Л.У. Звонаревой.*, Минск, 1990.,
- Голубев И.Ф., *Забытые стихи Симеона Полоцкого.*, С. 258, ГАКО, № 1752, л. 219.
- Библиотека литературы Древней Руси. Т. 9.*,
- Флоровский Г., *прот. Пути русского богословия.*, Киев, 1991. (Репринтное воспроизведение издания: Paris, 1983),
- Plukhanova M., *Традиционность и уникальность сочинений протопопа Аввакума в свете традиции Третьего Рима // Christianity and Eastern Slavs / Ed. by V. Gasparov and O. Raevsky-Hughes.*, Berkeley, 1991. Vol. 1. (California Slavic Studies. Vol. 16), P. 297.
- Дворкин А., *Иван Грозный как религиозный тип. Статьи и материалы.*, Нижний Новгород, 2005.,
- В. Цыпин, *Взаимоотношения Церкви и государства. Канонические принципы и историческая действительность*, текст у елек. формату, Word-doc фајл;
- Протојереј Генadiј Беловолов, “Представник Бога на земљи”, *Рус Державнаја (Православна народна газета)*; мај 2013, бр. 5 (225); Москва
- Шарл Сеньбос, *Историја савремене образованости*, Српска књижевна задруга, Београд, 1907
- Голгота Христове Русије*, Светигора, Цетиње, 1999.
- Свештеномученик Силвестер Омски – житије и акадист*, Таврическо Свето-Успењска парохија, Омск
- Свето Писмо*, Нови Завет, Јеванђеље по Матеју, 1. глава
- Свето Писмо*, Нови Завет, Посланица Јеврејима светог апостола Павла, 5. глава
- Проф. Христос Вулгарис, Светотајинско свештенство у Новом Завјету, Исус Христос – савршени првосвештеник, <http://eparhija-dalmatinska.hr/Publikacije-Krka8-c.htm>, (приступљено 12.08.2014.)
- Радмила Мишев, Трагање за духовним видом, <http://manastir-lepavina.htnet.hr/radmisduhvid.html>, (доступно: 15.08.2014.)
- Нико-цариградски Символ вере, *Православни молитвеник*, Издавачки фонд СПЦ, Београд, 2009.
- pravoslavie.ru - портал Сретењског манастира у Москви, Житие свјатитеља Филарета (Дроздова), митрополита Московског и Коломенског, <http://pravoslavie.ru/put/50209.htm>, (доступно 16.08.2014.)
- Википедия, свободная энциклопедия, Филарет (Дроздов), [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82_\(%D0%94%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D0%B2\)#cite_note-1](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82_(%D0%94%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D0%B2)#cite_note-1), (доступно: 16.08.2014.)
- Государственное учение Филарета митрополита Московскаго*, Типографія Преп. Иова Почаевского, Свято-Троицкiй монастырь, Джорданвилль, 1997 г., Published by Holy trinity Monastery, Jordanville, N.Y. 13361-0036, Перепечатка съ издания Московскаго университета 1883 года
- Изд. 1848 года, т. 2,
- Изд. 1877 г., т. 3,
- Изд. 1861 г., т. 3,
- Изд. 1873 г., т. 1,
- Изд. 1861 г., т. 3, стр. 333-338, „Обраћање при обележавању 100 година Московског университета“
- Изд. 1848 г., т. 2, стр. 3,4, „Обраћање при освећењу храма Свете мученице Татијане на Московском университету“
- Писма митрополита Филарета архимандриту Антонију, т. 3
- Изд. 1873 г., т. 3,
- Писмо преосвећеном Инокентију Камчатском, бившем митрополиту Москве“, „Руски архив“, 1881., т. 2
- Писмо ректору Московке Духовне Академије прот. А.Г. Горскому од 10. априла 1867 г.“, „Дела светих отаца“, изд. 1882 г., кн. 4
- Писмо председнику Императорске Академије наука грофу С.С. Уварову
- Писма митрополита Филарета А.Н. Муравјеву
- Др Славомир Милосављевић, др Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Јавно предузеће “Службени гласник”, Београд, 2006